

T.C.

ÇUKUROVA UNIVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FUZULİ DİVANI'NDA
KOZMOGRAFYA VE TABİAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KENAN ERDOĞAN

ADANA 1989

ÖZET

"Fuzuli Divanı'nda Kozmografiya ve Tabiat Unsurları" adıyla hazırlanmış olduğumuz bu Yüksek Lisans Tezi, Giriş Bölümü'nden ayrı olarak, Kozmik Alem, Zaman, Dört Unsur, Hayvanlar, Bağ ve Bahçe Unsurları, Bitkiler ve Meyveler olmak üzere yedi ana başlık altında ele alınmıştır.

Kozmik Âlem Bölümünde, gökyüzü, yıldızlar, yıldız kümeleri, burçlar, gezegenler ve diğer kozmik unsurların, şairin düşünce ve hayal dünyasında aldığı şekil ve şiire yansımaları, diğer bölümlerde olduğu gibi, Divan'dan taranmış örnekler ve yorumlarımızla verilmiştir. Buna göre; kozmik âlemle ilgili olarak Divan'da çok geçen unsurlardan felek, genel olarak insan, âşık ve diğer varlıklar üzerindeki olumsuz etkileri ile ele alınmış ve buna bağlı olarak da şikâyet ve bedualara konu olmuştur. Yine, Divan'da çok geçen yıldızlar ve yıldız kümeleri, bunlara göre daha az geçen, burçlar, gezegenler ve diğer kozmik unsurlar için de aynı durum söz konusudur. Güneşin ışıkları, ayın (yeni ay) şekli, ve yıldızların, âşığı yaralayıp öldürecek bir nişancıya, kılıç ve hançere benzetilmesini buna bir örnek verebiliriz. Yer yer güneş doğunca yıldızların batması ve batınca doğması gibi bunların doğal özelliklerine rastlanırsa da bunlar, büyük bir yer tutmaz.

Fuzuli Divanı'nda zaman konusunda, birkaç beyitte eski hikmet ve tasavvuf felsefesi ile ilgi kurulursa da genellikle daha çok geçiciliğinden, kötülüğünden, faniliğinden ve zamanındaki insanlardan şikâyet edilen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Zamanın insan psikolojisiyle de yakından ilgisi vardır. Örneğin, çektiği aşk ıstırabı dolayısıyla âşığın gecesi gündüze, gündüzü geceye döner. Geçen zamandan haberi olmaz. Üvülen ve sevgili,

zamana karşı âşığın (şairin) tek tesellisidir. Zaman unsurları içinde en çok geçenler; gece, gündüz ve çok çeşitli yönleriyle ele aldığımız bahardır. Sonbahar, kış, ay ve yıl Divan'da az geçerler.

Eski hikmetle ilgi kurulan bir kasidedeki (tevhid) bir kaç beyitin dışında, bizzat dört unsurun geçmemesi, unsurları ayrı ayrı incelemeyi gerektirmiştir. Buna göre; dört unsurdan su, hayatın kaynağı, bolluk ve bereket sembolüdür. İnsanın, kılıç ve peykânın yapısında su vardır.. vs. Toprakda varlıkların yapısındaki temel unsurdur; İnsanı simgeler, alçakgönüllük sembolüdür. Konu dolayısıyla sevgili ve övülenin ayağı (eşiği) toprağı (tûtya) ve âşığın mezarı toprağı çeşitli hayal ve benzetmelere konu olur. Ateş ise, çoğu zaman âşığın çektiği ıstırapların bir sembolüdür, soyuttur; aşk ateşi, gönül ateşi gibi... Bununla ilgili olarak güçlü bir ateş gibi düşünülen âşığın ahı, ateşte kendini yaktağı için âşığın simgesi olan pervane ve mum ilişkisi de Divan'da çok geçer. Dört unsurdan hava ve rüzgar da çeşitli isimler altında sevgiliden koku ve haber getiren, ^{onun} ayağı toprağı ve saçıyla oynayan ve çiçeklerin tozlaşmasına neden olarak açtıran bir unsur olarak müstakil "Sabâ" redifli bir kasidede ^{ve} pekçok yerde görülür.

Hayvanlar ise diğer tabiat unsurları gibi çoğu zaman âşık, şair, sevgili ve övüleni ifadeye yarar. Örneğin şair, övülenin medih bağının bülbülüdür. Onun şairlik kabiliyeti bülbül, kumru, tûtf, hümâ ve ankâya benzetilir.. Ayrıca kuşlardan şahin ve karga, övülen ve düşmana; ceylan sevgilinin gözüne; yılan ve kârın -ca da sevgilinin saçı ve ayva tüyelerine benzer ve onların mazmunu olur. Bunlardan başka, güvercin habercilikte kullanılması, keklik ve turaç şahine av olmaları, sivrisinek küçüklüğü, arı, balık yapması, zehiri ve vızıltısı dolayısıyla geçer. Hayvanların içinde

kuşlardan bülbül, tütî, hümâ ve ankâ; dört ayaklılardan ceylan, köpek ve deve; sürüngen ve böceklerden pervâne, yılan ve karınca Divan'da çok geçen unsurlardandır.

Divan'daki bağ, bahçe, çemen ve gülşen tasvirleri daha çok sevgilinin çeşitli organlarının mazmunu olarak geçer ve Kurân'daki cennet tasvirlerini andırır. Soyut, ideal, her tür ağaç ve çiçeğin bulunduğu bir yerdir.

Divan'da geçen bitkileri ağaç ve çiçekler şeklinde ikiye ayırarak inceledik. Bunlar da, yine insan unsuruyla doğrudan ilgilidir. Divan'da en çok geçen ağaç unsuru, sevgilinin boyuna benzemesi dolayısıyla servidir. Bunu aynı sebeple, şimşâd, ar'ar ve senevber izler. Çiçeklerin, özellikle gülün, sevgilinin kendisi, yüzü ve yanağına benzemesi ve onun sembolü olması dolayısıyla özel bir yeri vardır. Divan'ın hâkim çiçeğidir. Gülden sonra, sevgilinin saçına, gözüne, kokusuna.. vs. benzetilmesi dolayısıyla lâle, sümbül, reyhan, ve nergis gelir. Bu arada menekşe, yasemen, nilüfer, nesrin... vb. gibi daha birçok çiçekler bağ, bahçe, bahar ve gülşen tasvirlerinde sayılıp dökülür.

Fuzûlî Divanı'nda meyve yok denecek kadar azdır. Bunlar da sevgili ve övülenin çenesi (elma) ve dudağına, (fıstık, hurma) lütuf ve kahrına (gür ve engür) benzemesi dolayısıyla geçerler.

Kısaca Fuzûlî Divanı'nda Kozmografya ve Tabiat unsurlarının hemen çoğu zaman, âşık, sevgili ve övüleni anlatmaya yaradığını tekrar belirtelim. Doğal olarak bunlar içinde de yer yer canlı tabiat tasvirleri vardır. Ancak, bunlar hiçbir zaman büyük bir yer tutmaz. Sonuç olarak şairimizin kozmografya ve tabiat unsurlarıyla ilgili, daha çok âşık, sevgili ve övülen etrafında dönen Divan Edebiyatı mazmunlarını ısrarla ve çok iyi kullandıktan başka, birçok yeni ve orjinal mazmun ortaya çıkardığını söyleyelim.

Divan'ın bütün unsurları üzerinde ve karşılaştırmalı yapılacak yorumsal çalışmalar bunu daha iyi gösterecektir.

Çalışmamızın sonuna inceleme içindeki konu, mazmun, benzetme ve her türlü özel adlar için genişçe bir dizin ile bibliyografya eklemiştir.

ÖZGEÇMİŞİM

1963 yılında Yozgat'ın merkez Sağlık Köyü'nde doğdum. İlkokulu köyümde, ortaokulu Musabeyli bucağında, liseyi de 1980 yılında Yozgat'da bitirdim. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazanarak 1984 yılında buradan mezun oldum. Mezuniyet tezim, Sıhah-ı Cevherî'nin 30-60 yaprakları arası transkripsiyon-metin-indeks çalışmasıdır.

Mezuniyetten sonra 1985 yılında Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Araştırma Görevliliği sınavını kazanarak göreve başladım. Halen bu görevde çalışmaktayım. Evliyim ve bir çocuğum vardır.

Kenan Erdoğan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
GİRİŞ	III

I. KOZMİK ALEM

1. Gökyüzü	1
2. Yıldızlar	11
3. Bazı Yıldızlar ve Yıldız Kümelere	13
4. Burçlar	15
5. Gezegenler	16
6. Diğer Kozmik Unsurlar .	27

II. ZAMAN

1. Genel Olarak Zaman	31
2. Yıl	34
3. Mevsimler	34
4. Aylar	44
5. Gündüz	45
6. Akşam	49

III. DÖRT UNSUR

1. Su	54
2. Toprak	63
3. Ateş	70
4. Hava	76

12683

IV. H A Y V A N L A R	
1. Kuşlar ve Çeşitleri	83
2. Dört Ayaklı Hayvanlar	91
3. Sürüngenler, Balık ve Böcekler	93
V. BAĞ, ÇEMEN, ÇİÇEKLİK VE İLGİLİ UNSURLAR	
	97
VI. B İ T K İ L E R :	
	104
1. Ağaçlar	104
2. Ağaç Çeşitleri	106
3. Çiçekler	111
4. Çiçek Çeşitleri	113
VII. M E Y V E L E R	
1. Genel Olarak Meyve	129
2. Meyve Çeşitleri	130
S O N U Ç	
	132
B İ B L İ Y O G R A F Y A	
	137
D İ Z İ N	
	142

Ö N S Ö Z

"Fuzuli Divanı'nda Kozmoğrafya ve Tabiat" adlı bu yüksek lisans tezi,adından da anlaşılacağı gibi birbiri içine girmiş iki ana bölümden meydana gelmektedir.

Bunlardan ilki,Kozmik Alem başlığını taşıyan kozmoğrafya, öteki ise tabiat konusunun işlendiği bölümdür.Tezin Giriş bölümünde verdiğimiz,kozmos ve içindekiler,kozmogoni,makro ve mikrokozmos .vb.gibi kozmoğrafya konularını,verdiğimiz bilgileri desteklemesi için çeşitli kaynaklardan hazırladık.Ayrıca, Divan'dan taradığımız örnekleri de bu bölüm içerisinde gösterdik.İkinci sırada yer alan tabiat konusu ise,daha önce yapılan bazı tahlil çalışmalarında (1) olduğu gibi,Zaman,Dört Unsur,Hayvanlar,Bağ ve Bahçe Unsurları,Bitkiler ve Meyveler olmak üzere yedi bölüm halinde tamamen Fuzuli Divanı'ndan,bunlarla ilgili unsurların taranmasıyla ortaya çıkarılmıştır.(2)

Divan'dan yaptığımız taramaları,ilgili unsurları örnekleriyle beraber fişleyerek yaptık.Sonra bu taranmış fişleri kendi arasında sistematik olarak tasnif ederek yorumladık ve konuyla ilgili örnekler verdik.Ancak,bazı konularda örneklerin

(1) Yukarıda sözü edilen daha önceki tahlil çalışmaları şunlardır:Tarlan,Dr.Ali Nihad:Şeyhi Divanı'nı Tedkik,İst.1934; Çavuşoğlu,Dr.Mehmed:Necâti Bey Divanı'nın Tahlili,MEB.İst.1971; Tolasa,Dr.Harun:Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası,Ank.1973;Sefercioğlu,Nejat:Nevf Divanı Tahlili,Ank.1984(Basılmamış Dr.tezi)ve son olarak Kurnaz,Yard.Doç.Dr.Cemal:Hayali Bey Divanı Tahlili,KTBY. Ank.1987.(2)Tarama yaparken,Fuzuli Divanı:Akyüz,Prof.Dr.Kenan; Yüksel,Dr.Sedit;Beken,Süheyl;Cumbur,Dr.Müjgan,T.İş Bankası Yayınları,TTKB.Ank.1958,esas alınmıştır.

azlığı veya bir örneğin, birkaç konuya birden örnek olacak şekilde çok unsur taşınması (bir beyitte dört unsur'un sayılması gibi) bizi bazı tekrarlar yapmak zorunda bıraktı.

Örnekler, bütün Divan'dan taranmış olan ilgili unsurları gösteren beyitlerin arasından seçilmiştir. Bu seçimde ilgili unsurları iyi yansıtmaları ve özel zevkimiz etkili olmuştur. Örneklerin altındaki birinci sayı, sayfayı; ikinci sayı ise beyit sayısını gösterir. (33/7, gibi) Aynı şekilde konuyu destekler mahiyette bulunan Kuran âyetlerinde de, ilk sayı sûre; ikincisi de âyet numarasını bildirmektedir.

Çalışmamızın sonunda, varmış olduğumuz görüşler, Sonuç bölümünde özet olarak verilmiş, ayrıca, çalışmanın sonuna, konu, maddeler ve benzetmeleri de içine alan genişçe bir dizin ile bibliyografya eklenmiştir.

Günümüzün şiir ve edebiyat dünyasından ayrılan, geçmiş kültürün kapılarını aralamak, anlamağa ve anlatmağa çalışmak, düşünce, duygu ve hayal dünyasına inmek, tahlilde yer alan kültür kelimelerinin nasıl, nerede, ne şekilde ve hangi sınırlar içinde kullanıldığını tesbit etmek, takdir edilir ki, gerçekten zor bir iştir. Nele bizim gibi bu işe yeni başlayan birisinin bu işi yapması, elbette ki birçok eksiklik ve kusuru beraberinde getirecektir. Bundan dolayı eksik ve yanlışlıklarımızın hoşgörülle karşılanmasını diler, bizi bu yönde çalışmaya sevkeden ve her konuda yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Mine Mengi ile Yard. Doç. Dr. Kayahan Erimer'e en derin şükranlarımı sunar, tezin ortaya çıkmasında emeği geçen arkadaşlarıma teşekkür ederim.

G İ R İ Ő

İslâm uygarlığı etkisinde doğup gelişen Klâsik Edebiyatımız yedi yüz yıla yakın bir süre kültür hayatımızı eserleriyle doğrudan etkilemiştir. Çağlar içinde estetik anlayış, zevk, düşünce, duygu, kültür ve uygarlığın değişip gelişmesi öncelikle bu eserlerin tahlil ve tenkide tabi tutularak dikkatle ele alınmasına bağlıdır.

Bunun için bir yandan bu eserlerin çeviriyazılarının yapılması, diğer taraftan yapılmış olan bu metinler üzerinde sistematik bir şekilde araştırma ve inceleme yapılması zaman içinde edebî anlayışın gösterdiği değişikliklerin bilinmesi ve kültür gelişiminin anlaşılması bakımından zorunludur. Böylece yapılan bu tahlil, tenkit ve monografi çalışmalarına dayanılarak, bunlardan yapılacak sentezlerle gerçek edebiyat tarihleri ve sözlükleri yazılacaktır. Yoksa, sadece, tarih, coğrafya, biyografya vb. gibi bilgilerin edebiyat eserinin anlaşılmasına yetmeyeceği gibi engel de olacaktır. Halbuki, "edebiyat tarihi, edebiyatın tarihi olmalıdır."⁽¹⁾ Ancak, edebî olayın açıklanmasında yukarıda sözünü ettiğimiz yan dallara başvurmak gerekir.

Uzerinde çalışma yaptığımız şâir ve eserine gelince, sadece XVI. yüzyıl ve Divan Edebiyatı'nın değil, Türk Edebiyatının en ünlülerinden biridir. Üzerinde oldukça fazla çalışma yapılmıştır.⁽²⁾

(1) Tarlan, Prof. Dr. A. Nihad: "Edebiyat Tarihi Hakkında", Edebiyat Meseleleri, İst. 1931, s. 21. Bu konuda ayrıca bkz. R. Wellek-A. Warren: "Edebiyat Biliminin Temelleri", Çev. Uysal, Prof. Dr. A. Edip, KTBY. Ank. 1983; ve Moran, Berna: Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İst. 1983, s. 184 vd. (2) Fuzuli'nin eserleri ve hakkında yapılan çalışmalar için bkz; Cunbur, Dr. Müjgân: Fuzuli Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, İst. 1956

Ancak, bu çalışmalara bakıldığında, bunların metin neşri, şerh, şifirlerinden seçmeler ve monoğrafik çalışmalar olduğu görülür. Divanı değişik yönleri ile yorumlayan eser sayısı ise sınırlıdır. Biz, bundan dolayı, Fuzuli Divanı'nda Kozmoğrafya ve Tabiat unsurları üzerinde durduk. Ancak, konunun içiçe geçen iki ana konudan oluşması, bizi bazı tereddütlere sevketti. Önce, Önsöz bölümünde isimlerini saydığımız yorumsal çalışmaların bölümlerinde olduğu gibi, konuyu tek isim altında toplayarak (tabiat gibi) incelemeyi düşündük. Fakat, günümüze kadar yapılan benzer çalışmalardan farklı bir özellik taşıması için aynı isim altında devam ettirmekle birlikte, çalışmada eksik kalan bazı konuları da Kozmik Alem bölümü içinde verdik. Burada İslâm Kozmoğrafyası, tabiat ve insana bakış açısını kısaca özetledik. Bu arada konuyu somutlaştırmak için bazı şemaların eklenmesini de uygun gördük.

Bu çalışmada, Divan'ın diğer unsurları (din-tasavvuf, toplum, insan vb. gibi)nin, özellikle kozmolojinin merkezi ve çekirdeği olan insan unsurunun uzun uzadıya konu içinde yer almaması, çalışma açısından bir eksiklik gibi görünmektedir. Ancak, zamanın yetersizliğinin bizi böyle bir sınırlama yapmağa zorladığını belirtelim. Gene de zaman zaman kısa da olsa insan konusu, inceleme ve kozmolojik sistem içinde yer almıştır. Ayrıca, daha geniş kapsamlı çalışma yapılmasını gerektirdiğini sandığımız insan konusunu, ilerideki çalışmalarımızda tekrar ele almayı planlıyoruz.

I. K o z m o s   v e   İ ç i n d e k i l e r

Eski İslâm kozmolojisinde kozmos, Batlamyus⁽¹⁾'un kürelerinin Aristo⁽²⁾'nın dört unsuruyla (hava, su, toprak, ateş) birleşmesi ve tektanrılı dinlerin melekleriyle, herşeyin kendinden kaynaklandığı ve tekrar ona döneceği Vâcibu'l-Vücut tarafından yönetilen akıllar ve nefislerin eklenmesiyle ortaya çıkmıştı⁽³⁾. Bu da, kozmosun birliği ilkesine dayanıyordu. Buna göre, bütün evren bir kentin, bir hayvanın, bir insanın, bir olduğu gibi birdir, bir merkezlidir ve (bir vücudun organları gibi) birbirleriyle ilgilidir. Kozmosun birliği ilkesi, ilâhî kanunların ve yaratıcının birliği inancıyla da yakından ilgilidir.

Kozmosta en dışta her yönü kaplayan felek-i azam (atlas feleği-9. felek) ve onun altında sabit yıldızlar (veya burçlar-

(1) Ptolemée Claude: M.Ö. 90-158 yılları arasında yaşayan Yunan astronom ve matematikçisi. Bazı astronomi araçlarıyla, gök kürelerini ve usturlabı icad ettiği söylenir. Sena, Cemil: Filozoflar Ans. C. 3, s. 690. İst. 1976

(2) Aristoteles: M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşayan büyük Yunan filozofu. Dört unsur ve tabiat, küreler, varlık kategorileri gibi kozmolojinin birçok konuları ve birçok ilim dalı üzerinde görüş ve eserleri vardır. Kendisinden sonra gelenler üzerinde Doğu ve Batı'da çok büyük etki ve şöhreti olmuş, yüzyıllarca aşilamaz bir zirve olarak görülmüştür. Sena, a. e. C. 1, s. 85 vd. İst. 1974.

(3) Nasr, S. Hüseyin: İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş, İst. 1985, s. 11, H. A. R. Gibb'in esere yazdığı önsözden. Tabii ki bu görüşlerin İslâm Aleminde yayılması ve kabul görmesinde, Kurânî Kozmoloji diyebileceğimiz sistemde de asıllarının bulunmasının büyük rolü olmuştur. Çünkü, yedi tabaka gök ve yer, arş ve kürsî, insanın toprak ve sudan yaratılması, ruh üflenmesi gibi birçok unsura biz Kuran'da da rastlarız.

8.felek) feleği⁽¹⁾ vardır. Sonra da alt alta sırayla küresel olarak yedinci felekten birinci feleğe doğru, her felekte bir gezegen olmak üzere Zuhâl (Satürn), Müşteri (Jüpiter), Mirrîh (Mars), Güneş, Zühre (Venüs), Utarîr (Merkür), Ay ve son olarak da dünyamız yer alır. Esirden yapılmış göklere, yüksek âlem (âlem-i ulvî) denilirken, oluş ve bozulma dünyası (âlem-i kevn ü fesâd), aşağı âlem (âlem-i süflî) adını alır⁽²⁾.

Her bir felekte bir gezegenin bulunduğu bu yedi gök, sürekli dönerler ve bu dönüşlerin dört unsur, bitkiler, hayvanlar ve insanların üzerinde etkili olduğuna inanılır⁽³⁾. Özellikle en büyük felek olan (felek-i azam) atlas feleğinin, diğer feleklerin batıdan doğuya olan hareketlerinin tersine, doğudan batıya doğru hareketiyle, onları bu harekete zorlaması, işlerin ters git-

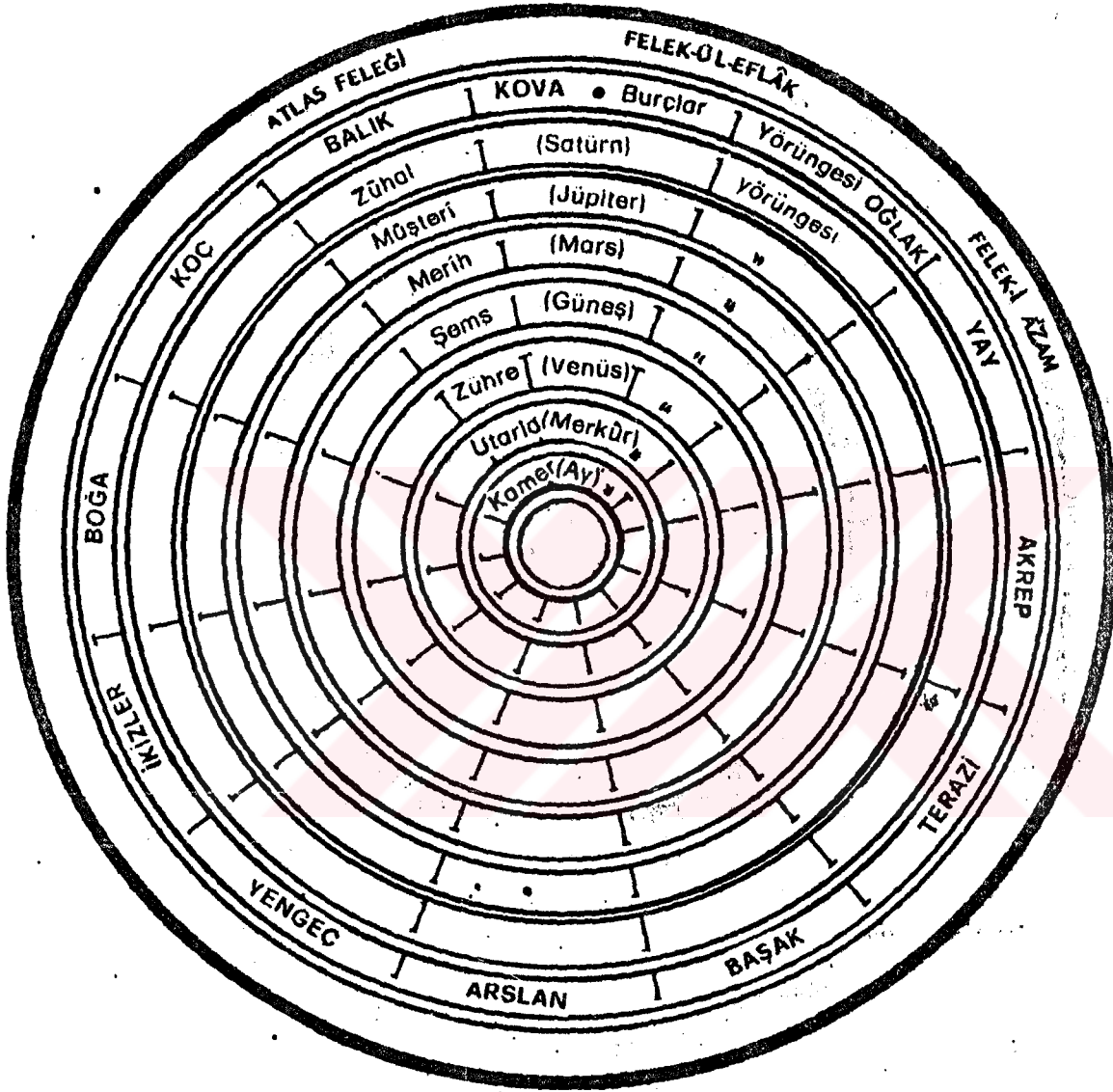
(1) Bazı tefsircilerce 9. feleğe arş, 8. feleğe de kürsî denir. Bkz. Tarlan, Tedkik, C. 2, s. 44; Nasr, a. e. s. 49;

(2) Nasr, a. e. s. 153; İbrahim Hakkı Erzurûmî, Marifetnâme, İst. 1330, s. 45-85 vd.; Fuzulî: Leylâ ile Mecnun, Haz. Onan, Prof. N. Halil, Mf. V. İst. 1956, s. 26, 222-226; Şebüsterî, Gülşen-i Râz, Haz. Gölpınarlı Abdülbâki, İst. 1985, s. 18-20. Ayrıca konunun görsel olarak açıklanması için bkz. Şekil 1, Felekler ve burçların durumu.

(3) Feleklerin dört unsur üzerindeki bu etkisi ve her ikisinin birleşmesiyle mevâlid-i selâsenin oluşması düşüncesi, feleklerle baba, unsurlara ana; cemaat, nebat ve hayvana da üç çocuk denmesine neden olmuştur. Fuzulî'de de görülen (bkz. Kozmik Âlem bölümü ve Leylâ ile Mecnun, Dibâce, s. 1) evrenin ana, baba ve çocuklardan oluşan bir aileye benzetilmesi motifi Divan Edebiyatı'nda çok geçer (Bkz. Çavuşoğlu, Mehmet: Yahyâ Bey ve Divanı'ndan Örnekler, Ank. 1983, s. 40). Divan ve Tasavvuf Edebiyatı üzerinde sürekli bir etkisi olan Gülşen-i Râz'da da konuyla ilgili olarak şöyle denilir: "Unsurlar senin analarıdır, babaların da yüce gökler, sense bir çocuksun". Şebüsterî, a. e. s. 76.

BÜTÜN YÖRÜNGELERİN DÜZLEM ŞEKLİ

Şekil.1: Felekler ve burçların durumu
(Marifetname İst. 1984'den)

mesine sebep olan âşîğın talihine yapılmış ters bir müdahale sayılmış,şikayet ve beddualara konu olmuştur⁽¹⁾.

II.K o z m o g o n i

Kozmosun yaratılışı (kozmogoni)⁽²⁾ ise,Mutlak vücut sahibi Allah'ın kendi kemâl ve cemâlini görmek ve göstermek istemesi sonucu,yoktan⁽³⁾ aşk-ı zâfî⁽⁴⁾ ve "kün" (ol)⁽⁵⁾ emriyle,hadislerde gelen değişik rivayetlere ve farklı yorumlara göre çeşitli isimler alan,önce ilk basit cevher (Nûr-ı Muhammedî,kalem veya akıl-akl-ı küll) yaratılmış.Sonra bu ilk cevherden levh veya nefis-i küll,daha sonra da bu iki cevherden akıl veya nefis-ki arş veya felek-i atlas ismi verilir, yaratılmış.Böylece bu feleğin akıl ve nefsinden de sekizinci felek (kürsî veya felek-i bürûc),sonra 8.feleğin akıl ve nefsinden 7.felek,ve sırayla yedi felek,ay feleği,dünya göğü,dört unsur ve üç çocuk (mevâlid-i

(1)Gibb,Osmanlı Şiiri Tarihi,Çev.Adıvar,H.Edip,İst.1943, s.42; Şebüsteri,a.e.s.20,96.

(2)Levend,A.Sırrı,Divan Edebiyatı,İst.1980,s.15,73

(3)Fuzulibu konuda Divan'da şöyle der:

Sun-ı Hak kim yoğ iken âlemi itmiş peydâ

Andan almış eser-i nazm nizamın eşya(74/1)

(4)Fuzuli mutlak aşkı anlattığı,Leylâ ile Mecnun'un Dibace'-sinde bu konuda şöyle der: Ey neşet-i hüsni aşka tesir kılan

Aşkıyla bina-yı kevmi tamir kılan

Leylî ser-i zülfini girih-gîr kılan

Mecnun-ı hazin boynına zencir kılan

Divan'da da,daha dünya yaratılmadan,kendisinin aşk vadisinde bir sergeşte olduğunu (246/3) anlatarak,yaratılışın sebebinin aşk olduğunu belirtir: Bir peri silsile-i ışkına düşdüm nâ-geh

Şimdi bildüm sebab-i hilkat-i Âdem ne imiş(255/2)

(5)Yasin Suresi'nin 83.ayetinin anlamı şöyledir:"Bir şeyi

selâse-cemad,nebat,hayvan) yaratılmıştır⁽¹⁾.

Zaman da yaratılışla birlikte ortaya çıktığı için,(bkz.za-
man) yaratılışın ne kadar zamanda olduğu bilinmemekle birlikte,
Kuran'ın bazı âyetlerinde,yerin ve göğün ikişer günde⁽²⁾,bir â-
yette de altı günde⁽³⁾ yaratıldığı,ancak,bu günlerin bin ve elli-
bin yıl gibi izâff zamanlar olduğu⁽⁴⁾ bildirilmektedir.

a.Y a r a t ı l ı ş S ı r r ı

Yaratılış sırrını ise mutasavvıflar,Yaratıcı'nın kendini

dilediği zaman,O'nun buyruğu sadece o şeye "ol"demektir,ve he-
men olur.Böylece "kün" veya "kâf ve nun" Divan Edebiyatı'nda bu
âyete telmih olarak çok geçer.Örneğin konuyla ilgili olarak Fuzu-
li Leylâ ile Mecnun'da şöyle der:Fitrat rakamın çeken zamanda

Hakkâ ki bu emr-i kümfekânda(ş.7)

(1)Yaratılışla ilgili rivayetleri felsefi ve dîni olmak ü-
zere ikiye ayırmak mümkündür.Felsefi ağırlıklı olanda,akıl ve ne-
fisler,heyûlâ,şekil gibi unsurlar ağır basarken,dîni olanda ruh-
lar (meleklerin,peygamberlerin vs.)arş ve kürsî,cennet ve cehen-
nem vb.gibi unsurlar yer alır.Fakat bu,çoğu zaman ikisinin bir-
leştirilmesiyle bir terkip şeklinde verilir ve ufak-tefek deği-
şikliklere rastlanılır.Bu farklılıklardan dolayı Gibb ve Tarlan'-
ın iki ayrı rivayeti de aldıkları görülmektedir.Bunlar için bkz.
Gibb,a.e.s.32-40;Tarlan,a.e.s.24,44;Bilginer,M.Saadettin,Mısrî
Niyazî Divanı Şerhi,İst.1976,s.86;Erzurumlu,İ.Hakkı,Marifetnâme,
İst.1330,s.5,6.Ayrıca,bu yaratılmış âlemler,akıl ve nefislerin
sayılıp sayılmamasına göre 18 veya 28 eder ki sayısal sembolizm-
de harflerin adedine veya 18 bin âleme uygun gelir.Tarlan,a.e.s.
24;Gölpınarlı,A.Mesnevi Şerhi,C.İ.MEB.İst.1973,s.28,29.

(2)Kuran,41/9,12

(3)Kuran,7/54

(4)Kuran,22/47;70/4

görmek ve göstermek⁽¹⁾ istemesini ifade eden "kenz-i mahff"⁽²⁾

(gizli hazine) kudsi hadisiyle açıklarlar. Hadis şöyledir:

كنت كنزاً مخفياً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف به.

Yani "Ben gizili bir hazine idim,istedigim ki bilineyim ve bilinmek için bu halkı yarattım"⁽³⁾.

b.A y a n - ı S a b i t e

Yine mutasavvıflara göre yaratılan bu varlıkların müstakil bir vücutları olmayıp,birer suretle muhtelif tecellisinden ibarettir.Yoksa tek başına müstakil bir vücutları yoktur⁽⁴⁾.Ayrıca,eşyanın vücuda gelmeden önce ilahi bilgide sabit olduğunu

(1)İnsan nasıl kendini görmek için aynaya bakarsa,Yaratıcı'nın da kendi güzelliğini temâşâ için ayna hükmünde olan bu evreni yarattığı söylenilir.Bunu şu beyit güzel ifade eder:

Kendi hüsnün hüblar sûretinde peydâ eyledin

Çeşm-i âşıkdan dönüp sonra temâşâ eyledin Levend,a.e.s.15

(2)Bursalı İsmail Hakkı bu hadise,İmam Süyûtî'nin Dürer-i Münteşire'de asılsız,Muhyiddin-i Arabi'nin de keşfen sahih,naklen sabit değil,dediğini belirterek,bu konuda asıl önemli olanın keşif olduğunu söyler ve bu isimde bir de kitap yazar.Bursalı İ. Hakkı,Kenz-i Mahff,Haz.Akçiçek,Abdülkadir,İst.1967,s.12.

(3)Levend,a.e.s.12;İz,Mahir:Tasavvuf,İst.1985?s.59.

(4)Levend,a.e.s.14.Fuzuli,Leylâ ile Mecnun'da varlık ve varlığın birliği(vahdet-i vücut) konusunda da,ayna benzetmesini de vererek şöyle der: Hakkâ ki hemfn vücûd birdür

Bîn zâta vücûd münhasırdur

Aksidür anun vücûd-ı ağıyâr

Mânide yoh itibâr ile var

Var olanı halk yoh sanurlar

Yoh varlığına aldanurlar

Yohdur bu vücudun itibarı

Hak âyinedür cihan gubârı (s.17)

söylerler ki buna "âyan-ı sâbite"⁽¹⁾ denir.İşte bu ilahi bilgi-deki eşyanın suretlerinin tecelli ile zuhur etmesi sonucu çe-şitli safhalardan geçerek bu evren ortaya çıkmıştır.Bu safhala-ra "hazret" denir ki bunlar beş mertebedir⁽²⁾.

c. T e c e l l i S a f h a l a r ı

1.Zât Âlemi:Tanrı'nın bu âlemde hiçbir taayyünü yoktur.Mutlak varlık olan Tanrı,bu âlemde hiçbir sıfatla nitelendirilemez.Mutlak oluştan da mutlaktır.Buna hazret-i evvel,gayb-ı mutlak,âlem-i lâhût,âlem-i lâtaayyün,amâ-yı mutlak,ümmü'l-kitâb,gaybu'l-guyûb,zât-ı sırf,ehadiyyet gibi isimler de verilir.

2.Ceberût Âlemi:İlk taayyün âlemi.Bu âlem,Tanrı'nın zuhura olan meyli ve zatını bilmesidir.Hazret-i sâni,taayyün-i evvel,tecelli-i evvel,akl-ı evvel,cevher-i evvel,hakikat-i Muhammediye,rûh-ı küllî,rûh-ı izâff,gayb-ı muzâf,kitâb-ı mübîn de derler.

3.Melekût Âlemi:Bu âlemde eşyanın hakikatları Tanrı bilgisinde sabit olur ve bu sübut,sıfatları,ruhlar âlemini meydana getirir.Bunun da hazret-i sâlis,âlem-i misâl,âlem-i hayâl.taayyün-i sâni,sidretü'l-müntehâ,berzah-ı sugrâ,âlem-i emir,vâhidiyyet gibi değişik bir çok ismi vardır.

4.Şehâdet veya nâsût âlemi:İlâhî bilgideki sabit olan hakikatlerin zuhurundan ibaret olan bu âlemdir.Âlem-i mülk,âlem-i his,âlem-i halk,âlem-i anâsır,âlem-i eflâk ve encüm,âlem-i mevâ-

---

(1)Buna âlem-i misâl'de denir ve Eflâtun'un "âdeler" âlemiyle aralarında benzerlik kurulur.

(2)Bu konuda Risâle-i Hazerât-ı Hams adlı bir de kitapçı-ğı bulunan İsmail Hakkı Bursevî,bunların sayıları ve sıralarında bazı değişikliklerin olabileceğini söyler.Levend,a.e.s.20.

lid isimleri de verilir.

5.Beşinci hazrettir ki âlem-i insan-ı kâmil demir.Son merteye olduğu için,bütün mertebeleri kendinde toplamıştır. Çünkü insan,bütün bir âlemden özetlenmiştir.⁽¹⁾Hz.Ali'nin dediği gibi "görünüşte küçük bir âlem iken gizlide en büyük bir âlemdir⁽²⁾.

III. M a k r o v e M i k r o k o z m o s

İnsanın bu kozmolojik sistemdeki yerini ve geçirdiği merhaleleri ağaç ve çekirdek örneği çok güzel anlatır.Bir çekirdek toprağa gömülür,parçalanır,gelişir,dal,budak,yaprak,çiçek ve meyveden oluşan bir ağaç olur.Ki en sonda gelen ağacın meyvesi en baştaki çekirdeği de içinde taşımaktadır.İşte evrenin bir ağaca benzetilmesiyle,yaratılıştaki esas alınan nûr-ı Muhammedî'den bu evren yaratılmış ve en mükemmel meyvesi olarak da yine sonda kendisi gelmiştir⁽³⁾.Tabii ki bu arada teşbihin diğer

(1)Levend,a.e.s.20;Tarlan,a.e.s.26-28;Gibb,a.e.s.51,52; Ateş,Doç.Dr.Süleyman,İslâm Tasavvufu,Ank.1972,s.102-104;Şebüsteri,a.e.s.91;Schimmel,Annemarije,"İnsan ve İnsan-ı Kâmil",Tasavvufun Boyutları,İst.1982,s.167 vd.;Gölpınarlı,A.100 Soruda Tasavvuf,İst.1985,s.61.

(2)Hz.Ali'nin sözü şöyledir:
 و تزعم أنك جرم صغير و ضيک انطوى عالم اکبر
 "Yani sen kendini küçük bir âlem sanıyorsun.Oysa sende büyük bir âlem toplanmıştır.Ateş,a.e.s.104.

(3)Fuzuli,Divan ve Leylâ ile Mecnun'da Hz.Muhammed'in yaratılışın sebebi olmasını,hem önde,hem de sonda gelmesini "Levlâke levlâke lemâ halaktü'l-eflâk(sen olmasan âlemleri yaratmazdım) kutsi hadisine telmih ederek birçok beyitte anlatır.

Ey pâdişeh-i serfir-i "Levlâk"

Maksûd-ı vücud-ı hâk ü eflâk

ögeleri de tamamlanır.Bu evren ağacının unsurlar dalları ,bitkiler yaprakları ,hayvanlar çiçekleri ,insan ise meyvesidir⁽¹⁾ .

Böylece insan,bütün âlemlerin özü,özeti,evrenin gözbebeği gibidir⁽²⁾ .Adeta bir mikrokozmosdur,"misâl-i musaggar"dır.Fakat ,küçüklüğüyle birlikte ,ruhun sultan ,akıl vezir ,gazap kuvvetlerinin emniyetçi ,şehvet kuvvetlerinin maliyeciye benzetildiği bir saray ,bir şehir ,bir memleket gibidir de..⁽³⁾

Kozmolojik sistemin en önemli varlığı olarak onun merkezine yerleştirilen insan ,varlığın özü ,evrenin meyvesi olarak aşağı ve yukarı âlemlerin hepsinden izler taşır.Ruhu ,yüce ruhlar âleminden ,bedeni ise ,aşağı maddî unsurlardan oluşan bir terküptir.Bu özelliği ,maddî ve manevî evrendeki birçok unsurla ilişki kurularak verilmek istenir.Buna göre ;insanın ruhu ,ilâhi

Ser defter-i enbiyâ-yı mürsel

Anlara hem âhir u hem evvel (Leylâ ile Mecnun ,s.22)
.....

Ey vücûdun eser-i hilkat-i eşyâ sebebi

Nebî ol vakt ki bi'l-fil gerekmezdi nebî(Divan ,s.403/1)

(1)Bursevî,Kenz ,s.33-35.

(2)Bunu Şeyh Gâlib'in terci-i bendindeki meşhur vasıta beyti ne güzel ifade eder:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Gölpınarlı ,A.Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler,MEB.İst.1971,s.10.

Ayrıca ,insan ,nasıl aynadaki hayalinin gözbebeğinde kendini görürse ,Yaratıcı da kendi vasıflarını insanda toplamıştır. Varlığı ,iyilik ve güzelliği gören üstün varlık sadece insandır. Onun için yine bir kutsî hadiste "Allah insanı kendi Rahman surâtinde yarattı"diye gelmiştir.Bkz.Banarlı ,N.Sami:Resimli Türk Edebiyatı Tarihi ,C.1 ,s.120.MEB.İst.1971;"Mutasavvıfların İnsan Hakkındaki Görüşleri" ,Gölpınarlı ,100Soruda Tasavvuf ,s.61

(3)Marifetnâme ,İst.1984 ,s.98.

nurdan, ruhlar âleminde, hayali âlem-i misâlden, vücudu ise dört unsurdan gelmiştir. Onun vücudu topraktan, kemikleri dağlardan, damarları nehirlerden, saçı ve kılları ot ve ağaçlardan, nefesi rüzgarlardan, uykusu ölüm ve uyanması hayattan haber verir. Ömür ve yaşayışı da evrenin ölüm ve yaşayışına benzetilir; Çocukluğu, ilkbahara, sabaha ve evrenin doğuşuna, gençliği, yaza, öğleye ve evrenin olgunluğuna, ölümü, kışa, akşama ve evrenin kıyamette ölümüne benzer. Daha bunun gibi birçok benzetmeler var ki bize âdetâ insan-evren ilişkisindeki benzetmelerin kaynağını verir. Şair-yazar, mikrokozmos olan insan duygularının şiddet ve derecesini ifade için doğal olarak makrokozmosdan örnek verecektir. Yoksa kendini nasıl ifade edecektir. Dolayısıyla gözyaşı yağmura, sele ve ırmağa benzetilir. Sesi güzelliğinden dolayı bülbüle, şiddetinden dolayı gökgürültüsüne, gamı gece ve buluta, konuşması oluşum ve bozulmaya.. (1)

Bütün varlıkların odak noktasına yerleştirilen insan, diğer varlıklar arasında çoğu zaman türünün temsilcisi Hz. Muhammed'le veya âşık, sevgili ve diğer övülenler ile saray istiare-sinde olduğu gibi bir hükümdardır. (2) Kozmik varlıklar arasında maddi ve manevi ışık kaynağı olmasından güneşe ve aya, ağaçlar içinde çınar ve serviye, çiçekler içinde güle, hayvanlar içinde bülbüle benzetilir. (3)

İnsan-evren ilişkisi bazan çok ileriye götürülür. Örneğin, vücudun bölümleri, gökteki burçların mikrokozmik karşılık-

---

(1) Marifetnâme, İst. 1984, s. 98; Nasr, a. e. s. 119; Şebüsteri, a. e. s. 55 (2) Tanpınar, Prof. Dr. A. Hamdi, 19. Asır Türk Ed. Tarihi, İst. 1982, s. 5 (3) Konuyla ilgili olarak bkz. gül, bülbül, serv, güneş. vd.

ları olduğu ve gökteki her bir burcun insan vücudunun bir bölümüyle ilgili olduğu, gelişmesi ve rahatsızlığında rol oynadığı söylenilir.⁽¹⁾ Böylece astronomi, anatomi gibi ilimlerin konusu birbirine karışır. Zaten eskiler ilimleri bir bütün olarak görürlerdi. Örneğin, tabibin tıp mesleği dışında riyaziye, ilm-i nücum, müzik gibi birçok bilgileri de bilmesi gerekirdi. Çünkü hekimin görevi, evrendeki (makrokozmos) gözlediği âhenk ve dengeyi, insan vücudunda (mikrokozmos) sağlayarak bu iki mizam arasında bir düzen kurmaktır. Bunu da ilm-i nücum bilgisi yardımıyla makrokozmosun en elverişli olduğu anda, mikrokozmosa müdahalede bulunarak yapar. Bazan da müzikle bu harmoniye uyması için telkinlerde bulunur⁽²⁾. Zaten müzik de feleklerin dönmesi ve evrendeki harmo- niden çıkmıştır⁽³⁾.

IV. D ö r t U n s u r v e İ n s a n P s i k o l o - j i s i Ü z e r i n d e k i E t k i s i

XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türk Edebiyatı'nın dini tasavvufî metinlerinde sık sık kozmosla, insan vücudu arasında ilgi kurulduğunu biliyoruz. Örneğin, Risaletü'n-Nushiyye'de Yunus Emre varlığın kozmik yapısı ile insan vücudu arasında ilgi kurarken insanın maddi yapısını teşkil eden dört unsurun psişik yönü üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini "destan" şeklinde verir. Ona göre, Allah, toprakla suyu karıştırıyor, hava ile harekete getirip ateş ile ısıtıyor. Ancak, insan sadece maddeden ibaret de-

(1) Nasr, a. e. s. 118

(2) Akdeniz, Nil: Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlâkı, İÜCTF. İst. 1977, s. 167. (3) Nasr, a. e. s. 340.

ğildir. Kosmosu içten içe idare eden kuvvet ile insanı yaşatan kudret arasında bir ilgi vardır. İnsan, ilahi nurun bir parçası olan ruh vasıtasıyla kendi bilincine varır. Vücut sadece ruhu taşıyan bir vâsıta olur. Kendi kaynağını tanıyan ruh aslına dönmek isterse de dört unsurdan oluşan vücut, ruhu dört bir yandan sarmıştır. Böylece insanın yapısını teşkil eden dört unsur, çeşitli psikolojik haller doğurur; ateşten şehvet, kibir, tama, haset; havadan kibz, riya, tizlik, nefis; topraktan sabır, iyi huy, tevekkül, cömertlik; sudan sehâ, sefâ, lütuf, ve visal ortaya çıkar. Yunus Emre'ye göre, insan, kendini felakete sürükleyen ihtiraslardan kurtararak, kötü olarak nitelendirilen ateş ve hava kuvvetlerine, iyi olan su ve toprak kuvvetlerini hâkim kılmakla huzura kavuşur⁽¹⁾.

Yine, kozmoloji ve tasavvuf felsefesine göre evrenin merkezine yerleştirilen insan, aşağı ve yüksek unsurlardan izler taşır. Fakat, onun asıl büyüklüğü, rûhf ve manevf değeri itibariyledir. İnsan ruhu, kaynağı dolayısıyla "güneş ışığının güneşten çıkması gibi"⁽²⁾ Yüce Yaratıcı'dan çıkmış, yeryüzüne inerek dört unsurdan oluşan bedene girince, asıl vatanından ayrı düşmüştür. Aslını arayan ruh, eşinden ayrılmış güvercin, kamışlıktan koparılan neye benzetilerek gül, bülbül, şem, pervâne gibi varlıklarla sembolize edilmiştir.

V. D e v i r N a z a r i y e s i

Kendisine bir vücuda bürünme emri ve sevgisi verilen ruh,

(1) Kaplan, Mehmet; İki Destan İki İnsan Tipi, İÜEFTDED.C.IV, S.4, İst.1952, s.403 (2) Sadece ruhum değil bütün varlıkların tecelli ile yaratılması, Yaratıcı'nın ne aynı, ne de gayrı olmaması, fakat, kaynağı ve sürekli etkisini göstermesi bakımından bu örnek

önce ilahi bilgiye daha sonra isimler ve sıfatlar âlemine geçer.Sonra da âlem-i misâle girer.Daha sonra dokuz göklerden geçen ruh,dört tabiat (sıcaklık,soğukluk,yaşlılık,kuruluk) ve dört unsura geçer.Buna iniş kavsi (kavs-i nüzul) ve mebde denir.Aynı ilahi nur,bundan sonra önce madene,sonra nebata,oradan hayvana ve nihayet insan ve insan-ı kâmile yükselerek tekrar akl-ı evvele ve yüce âleme çıkar.Buna da meâd ve yükseliş kavsi (kavs-i urûc) denir⁽¹⁾.Edebiyatımızda bu konuyu anlatan birçok "devriye" yazılmıştır.Bunların en meşhuru,XVII.yüzyıl mutasavvıf şairi Niyazi-i Mısri'nin devriyesidir.

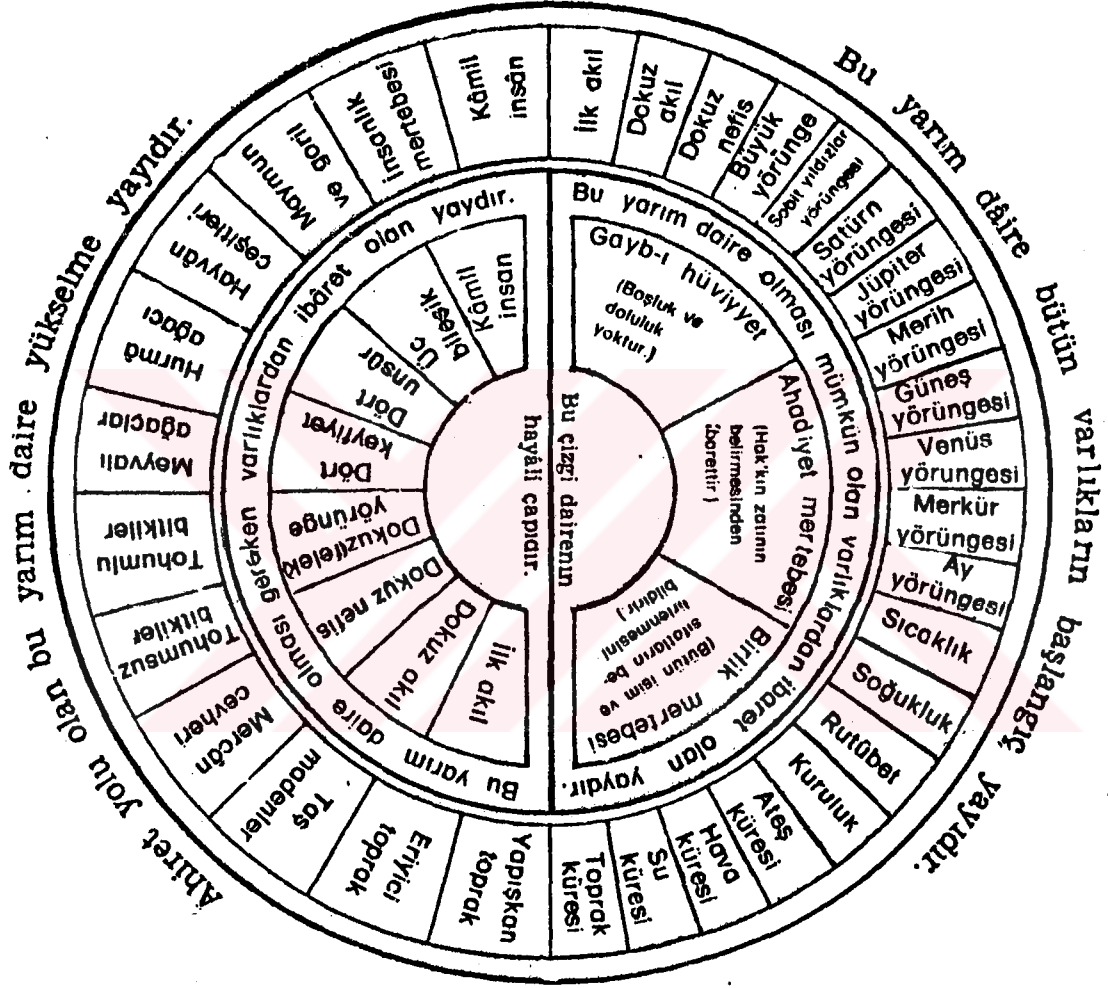
XIII-XIV.yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Gülşehri,Mantıku't-tayr ve Feleknâme adlı eserlerinde ruhun bu sergüzeştini vahdet-i vücud inancıyla işler.Mantıku't-tayr'da ruhun aslına dönüşümü (meâd,kavs-i urûc) sembolik bir ifadeyle,kuşların dilinden veren Gülşehri,Feleknâme'de ise her bir feleği bir şehir yaparak ruhun buralardan unsurlar âlemine inişini ve tekrar yüce âlemlere çıkışını ulvî ve süflî âlemdekileri tartışarak eserinin çatısını kurar.Gülşehri'ye göre,ruhun nüzul ve urucunun asıl gayesi insana kendi gerçeğini,evreni ve dolayısıyla Tanrı'yı tanıtmaktır⁽²⁾.

---

ve bir'in diğer sayılara nisbeti mutasavvıflarca çok kullanırlar.Nasr,a.e.s.64;Bursevî,Kenz..s.89.

(1)Şekilde de görüleceği gibi (bkz.şekil 2)bu,bir daire olarak düşünülür ve yay şeklinde başlangıçtan(mebde) itibaren dokuz gök,dört tabiat ve dört unsurla iniş tamamlanır.Sonra yükseliş (meâd) başlar.Önce maden,sonra nebat,insan ve kâmil insanla diğer yay tamamlanır.Bu yaylara kavs denir.İnsan-ı kâmil Hz.Muhammed'le sembolleştirilmiştir.Basarlı,a.e.s.115;Le-

İki dairenin şekli

Şekil 2. İnsanın nüzul ve urucunu gösterir (Devir Nazariyesi) (Marifetnâme'den)

VI. Evren ve Kuran

İslâmî Kozmoloji'nin bir diğer önemli yanı da evrenle Kuran arasındaki direk ilgiye dayanmasıdır. Mutasavvıflara göre Allah'ın âyetleri iki türdür; biri kelâm sıfatından gelen Kuran, diğeri kudret sıfatından gelen kâinât. Bu ikincisine kevnî âyetler denir. Buna göre Kurân, evren kitabının tercümesi ve okunmuş şeklidir. Tabiattaki her cins bir sureye, her tür bir âyete her varlık da bir harfe işaret eder. Bu yönüyle tabiat, âdetâ Kuran'ın makrokozmetik şekli olarak tanımlanır.⁽¹⁾ Zâten astronominin de ilâhî kaynaklı olduğu söylenilir ve İdris Peygamber'e dayandırılır⁽²⁾.

VII. Sayısal Sembolizm ve Harf Simgeciliği

Ayrıca islâmî kozmoloji ve tasavvuf felsefesi, harf simgeciliği ve sayısal sembolizme de fazlasıyla önem vermiştir. Bununla ilgili olarak, her harfin bir rakam değeri olduğu söylenilerek ebced (ve cifir) hesabı çokça işlenmiş, tarih düşürme edebî bir sanat olmuştur. Meselâ ebced hesabıyla 7. felekteki Zuhâ

---

vend, a.e.s.34; Gibb, a.e.s.49 ve Bilginer, a.e.s.70-140. (2) Kocatürk, Doç. Dr. Saadettin: Gülşehrî ve Feleknâmesi, KTBY. Ank. 1982, s.45.

(1) Nasr, a.e.s.311; Şebüsterî, a.e.s.18-19

(2) Rivayetlere göre, İdris Peygamber (Hermes de denilir) Zuhâ feleğine yükseltilmiş, orada otuz yıl kalarak yıldızların durumunu gözlemiş sonra da insanlara ders vermiştir. Bu yüzden, yıldızlar ilminin ustası kabul edilir. Nasr, a.e.s.88, 153, 339.0'nun ömrünün sonunda gökyüzüne yükseltilerek meleklerle ders verdiği de söylenilir. Kuran'da da "0'nun yüce bir yere yükseltildiği" belirtilir. Kuran, 19/56, 57.

ile Adem kelimesinin rakam değerinin aynı olması büyük, kutlu bir işaret sayılmış, yedi gezegenin devrinin yedi peygamberi, son devr-i kamerin de Hz. Muhammed'i simgelediği söylenilmiştir.⁽¹⁾

VIII. K o n u y l a İ l g i l i B i r K a ç Ö r - n e k

Bundan başka, insan-evren-Kuran ilişkisini anlatan entere-- san örneklerle, bunlar arasındaki kopmaz bağ vurgulanır, sembolleştirilir. Örneğin, insan vücudunda bir hükümdara benzetilen ruh veya kalbe, bütün vücut hizmet eder. İnsan da evren de "cân-ı âlem"dir, "halife"dir, Yüce Yaratıcı'nın gölgesi bir hükümdardır, diğer varlıklar üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunur. Dîni bir sembol olan Kâbe'nin çevresinde dönüp, tavaf edildiği gibi, bir sultan gibi düşünülen güneş veya dünyanın çevresinde de diğer gezegenler dönüp dolaşır. İnsan kalbi ise zaten "yere göğe sığmayan fakat, insan kalbinde yer tutan Allah'ın arşıdır, beytullahdır, Allah'ın evidir. Yine böylece herşey döner, dolaşır bir "saray istiâresi" gibi birin çevresinde ve bir eksende toplanır. Fuzulî Divanı'nda da âşık, sevgili veya memduhun mezarı, hâk-i (pây, der, reh) kûyu, servi, gül, güneş hep bu mânâ çevresinde oluşur. Zaten gazellerinde ıstırap hazzıyla rind bir derviş edasına bürünen muhteşem Fuzulî'de, (özellikle kasidelerinde) dîni

---

(1) Levend, a. e. s. 97. Ayrıca, bütün sayıların birden çıkmasını, tevhit ve varlığın birliği konusunda bir delil olarak kabul etmişler ve âdetâ sayılar, vahiy (Kuran) ve evren kitabı arasında bir bağlantı ve şifre kodu olarak görülmüştür. Bkz. Nasr, a. e. s. 59-61; "Sâff Edebiyatı'nda Harf Simgeciliği" için de bkz. Schimmel, A. a. e. s. 347-361.

unsurlardan alınan benzetmelerin çokluğu yanında, sanki akılcı bir kelâmcı kesildiğini görmek zor değildir.⁽¹⁾ Daha ilk kasideye bakınca bu anlaşılır. Biz, bütün Divan boyunca âdetâ kendisinde evreni gören, içedönük, içsel bir tabiatta, samimi, mustarip, dindar Fuzuli'yi görürüz.⁽²⁾

IX. Z A M A N

İslâm kozmolojisinde zaman, mekanla birlikte sonradan yaratılmış ve sonludur. Zaten zaman, olayların, zuhurların birbirine nisbet ve kıyasından doğan soyut bir kavramdır. Kesintisiz bir süre değildir, anlardan oluşmuştur. Nasıl çokluk "Bir" in görünümünden ibaretse, zaman da "an" ın görünmesinden ibarettir. An ise, bölünemeyen zamandır ve gerçek var olan da odur. Ondan başkası yoktur, Geçmiş ve gelecek, faraziye den başka bir şey değildir. Zaman, anın hareketidir. Zaten, Mutlak varlığa nisbetle zaman yoktur. Her an, yaratıcı kudretin zâti tecellisi, ilahi bilgi de sabit olur. Bu sübut da şu âlemi ortaya çıkarır. Böylece, her an, bu âlem, gaybdan zuhur edip, varlıktan bir nûr alarak yine gayba dönmekte, yani her an yeniden yeniye yaratılmaktadır. Fakat, bu o kadar süratli olur ki tıpkı bir kıvılcımın süratle, döndürülünce bir ateş çemberi şeklinde görünmesi gibi, tek bir çizgi halinde görünür. Nokta iken çizgi gibi, damla iken nehir gibi görünür.⁽³⁾

(1) Banarlı, a.e.C.1, s.540. Banarlı burada Fuzuli'nin Matlaül-İtikad...adında kelama dair bir eserinin olduğunu da hatırlatır.

(2) Tanpınar, Prof.Dr.A.Hamdi, Edebiyat Üzerine Makaleler, İst. 1977, s.147.

(3) Şebüsteri, a.e.s.39, 59, 92; Gibb, a.e.s.57, 62; Ateş, a.e.s.112

Zamanın sonradan yaratılışı, anlardan oluşması ve göreceliği için ayet ve hadis gibi dîni kaynaklardan örnekler de verilir.⁽¹⁾

---

(1) Bu konu için bkz. Ateş, a.e.s. 112-115. Ayrıca bazılarında göre zaman, atlas feleğinin hareket miktarıdır. Veya, güneşin burçlar kuşağı üzerinde hareketi ile meydana gelir. Nasr, a.e.s. 137, 336. Bursalı İ. Hakkı, Kenz-i Mahfi adlı eserinde zaman hakkındaki bu görüşleri özetleyerek şöyle der: "Vücut-ı hakiki an dedikleri bölünme kabul etmeyen bir vakittir. İşte bu an deveren etmekle ekvân ve elvân zâhir oluk, dehrin ahkâmı meydana gelir. İcmal mertebesine an, tafsil mertebesine zaman denir". s. 28-30.

I. K O Z M İ K A L E M

1.G ö k y ü z ü (felek,gerdân,çerh,âsmân,sipih, semâ)

Fuzûlî Divanı'nda gökyüzü,eski astronomi anlayışına uygun olarak ele alınmıştır.Buna göre;dünya,evrenin merkezinde olup, yedi (veya dokuz) kat gök onun etrafında bir soğanın katları gibi üst üste geçmiş vaziyettedir. Her gök katında bir gezegen olduğu kabul edilir.Bu gezegenler sırasıyla ;

1. Gökte Ay,
2. " Utarit,
3. " Zühre,
4. " Güneş,
5. " Mirrih,
6. " Müşteri,
7. " Zuhâl,

şeklindedir.8.Gökte sabit yıldızların ve burçların bulunduğu inanılır,9.gök katında ise hiç bir şeyin bulunmadığı söylenilerek düz,işlenmemiş kumaş anlamına çarh-ı atlas ; feleklerin en büyük ve güçlüsü olduğundan çarh-ı azam; bütün felekleri içine aldığından dolayı da felekü'l-eflâk denilir(1) . 9.Gök katını arş,8.gök katını ise kürsî olarak isimlendirenler de vardır(2) .

(1)Feleklerin yaratılışı,katları ve nitelikleri için bkz:İ. Hakkı Erzurumî,Marifetnâme,İst,1330,s.45-85vd; Tarlan,Dr.A.Nihat,Şeyh Divanı'nı Tetkik,C.2,İst.1934,s.26,44vd;E.J,W.Gibb,Osmanlı Şiiri Tarihi,İst.1943,s.40-45.

(2)Tarlan,a.e.s.44;Nasr,S.Hüseyin,İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş,İst.1985,s.49;Ögel,Prof.Dr.Bahaeddin,Türk Mitolojisi,C.2 (Türk Kozmolojisi),MEB.İst.1971,s.136vd.

a) Felekler ve Diğer Varlıklar Üzerindeki Etkisi

Yukarıda kısaca anlatılan bu kozmolojik sisteme göre, gök katlarındaki bütün felekler hiç durmadan dönerler. Bu yüzden bütün varlıklar sürekli bir değişim içinde her an bir oluş ve bozulmaya (kevn ü fesat) sahne olurlar. Şekil olarak da bir soğanın katları gibi tabaka tabaka olduğu söylenilir(1).

Feleklerin bu dönüş ve değişmelerinin diğer varlıklar üzerinde de etkisi olduğuna inanılır, başta insanlar (fiziksel ve psikolojik yapı olarak) sonra hayvanlar, bitkiler ve madenlerin hemen hepsinin oluşum, gelişme ve değişmelerinde büyük rol oynadığı kabul edilir. Feleklerin bu dönüşü varlıkların oluşumunda da büyük rol oynamış, dört unsurun, feleklerin etkisiyle karışıp kaynaşmasıyla önce maden, sonra bitki ve hayvan, sonra da insan oluşmuştur. Bu yönüyle tabiat âdetâ bir aileye benzetiliyor, feleklere-oluşturulan birinci derecede etkili olmasından-yedi yüksek babalar (âbâ-i seb'a-i ulviyye), dört unsura -varlıkların onlardan oluşmasından- dört aşağı analar (ümmeât-ı erba'a-isüfliyye); maden, bitki ve hayvana da -bu iki gurubun karışmasıyla oluştuğu için- üç çocuklar anlamına (mevâlid-i selâse) deniliyordu(2).

Fuzulî Divanı'nda bu inancın izlerine tevriyeli bir şekilde rastlıyoruz. Şâirimize göre kıyâmet, sanki bu ailenin parçalanması gibidir:

Ger olsa kahrına mazhar anâsır u eflâk

Nikâh akdini üzer ümmehâtdan âbâ 18/60

(1) Gibb, a.e.s.41; Nasr, a.e.s.154; Gölpınarlı, Abdülbaki, Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler, İst.1971, s.233. Ayrıca göklerin yedi tabaka olduğu hakkındaki âyetler için bkz: Kuran, 2/29, 17/14, 23/17, 86, 41/12, 65/12, 67/3, 71/15.

(2) Gibb, a.e.s.45; Tarlan, a.e.s.47; Gölpınarlı, a.e.s.233. Yahya Bey Divanı'nda da aşağıdaki beyitte görülebileceği gibi bu inancın

Bu haliyle bu beyit eski kozmoğrafyanın tabanı olan yer ile göğün çift yaratılması ve yerdeki olan herşeyin gökteki karşıtlarından türediği ve birer arketipi olduğunu da ifade eder. Bu yönüyle göklerin yere hâkim olması düşüncesi, göktekilerin yerdekiler üzerindeki etki ve hâkimiyetini de gösterir(1). Aşağıdaki beyitte göre ise, yer ve yerdekiler, gök ve göktekilere âdetâ imrenmektedirler.

Gerçi eflâke rağbet eyler hâk

Yetmez a'lâya rütbe-i ednâ

78/41

Ayrıca bütün feleklerin batıdan doğuya olan tabii dönüşüne muhalefet ederek doğudan batıya dönmeye zorlayan ve kendi tabii seyirinde bırakmayan 9. felek, sanki âşığın iyi tâliine müdahale ederek tersine çevirmiş gibi sayılır, şikayet ve bedduâlara konu edilir(2). Divan'da bu, bir beyitte "çerh-i gaddâr" diye nitelendirilerek sanki bu ters hareketinden pişman olmuş gibi gösterilir.

Süldük-i dil-keş-i tayy-ı tarîk-i istikâmetde

Muhâlif devrden kılmış peşmân çerh-i gaddârı

69/18

b) Felek-İnsan (âşık-şâir)

Şâirler, feleklerin yukarıda kısaca değindiğimiz, varlıklar ve insan üzerinde yaptığı bu değişiklikleri çoğunlukla kötü yorumlarlar, uğursuzluk ve olumsuz hadiselerin kaynağı olarak görürlerdi. Fakat, bazan nadir olarak olumlu etkiler içinde ele alındığına da rastlamaktayız.

izlerine rastlanılır: Görmedi anun gibi bu nüh peder çâr ümmühât

Kâmbîn ü kâmyâb u kâmbahş u kâmrân

Çavuşoğlu, Mehmet, Yahyâ Bey ve Divanı'ndan Örnekler, Ank, 1983, s.40

(1) Nasr, a.e.s.174. Ayrıca Kuran'daki çift yaratılmayla ilgili âyetler de bunu destekler niteliktedir. (2) Gibb.a.e.s.42

Fuzulî Divanı'nda felekleri, genellikle şâirimizin pesimist görüşü doğrultusunda, olumsuz etkileriyle görürüz Buna göre felek, yedi nişancısıyla sanki şâiri bir nişan tahtası yapmış, cefâ okları yağdırmakta, hasta şâire bu gurbet mülkünde "sıpihr-i nâ-muvâfık" sayısız cevr etmekte, yeni aydan bir kılıç çekmiş, muhalif kimi görse kurban eylemektedir. Feleğin tası kahr zehiri ile doludur, hiç kimse bir tas şarap içer de onun kahrını çekmez. Cevrinden gönül hastadır. Acımasızdır, kimseyi muradına erdirtmez. Hilekârdır, döne döne zulmeder. Mürüvetsizdir, mum gibi baş almayınca taç vermez..

.....
Ey Fuzulî zehr-i kahr ile doludur tas-ı çerh

Çekmez anun kahrını her kim çeker bir dolu tas

248/7

.....

Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn

Derd çoh hem-derd yoh düşmen kavî tâli' zebûn

356/1

.....

Tâ devrdedür dâire-i kevn ü fesâd

Mümkün değül olmak harekâtından şâd

Tas-ı felek içre ku'beteyn-i encüm

Göstermez imiş hiç kime nakş-ı murâd 505/9

Devamlı irfan ehlini mihnet ve gamlarla ayaklara (tevriyeli) salmaktadır. Şâirin belini bük müştür ve bu haliyle sanki "dünya kapısından çıkma vaktidir, eğilin" diyor gibidir.

Ey Fuzulî kadümü kıldı felek ham yani

Vaktidür çıhmağa 'dünya kapısından eğilün 283/7

Anlam olarak aktardığımız veya örneklediğimiz beyitlerde de görüldüğü gibi Divan'da feleğin bu olumsuzluğu devamlı vurgulanır, şikayet edilir, sızlanılır. Bununla ilgili olarak feleğin bî-karar, bî-rahm, bî-mürüvvet, gaddâr, hilekâr, nâ-muvâfık, muhalif devreden, döne döne zulmeden, cevr ü cefâ eden, kadın ya da bukalemun gibi, vefa-

sız ve döneke olduğu da hep kötü sıfatlarla belirtilir.

Feleğin bu zulmüne, döneklik ve vefasızlığına karşılık aşının tek silahı dūd-ı âh, berk-i âh, tîşe-i âh, âh-ı dil gibi terkiplerle verilen onun âhıdır. (bkz. rüzgar, âh, berk) O, bununla kendisini savunur, felekleri yakar. Zaten biraz da bu yüzden cefâ çekmektedir. Çünkü, feleğin binasını âh kazmasıyla yıkmış, boynuna âh kemendini geçirmiştir.

Değül bi-hûde ger yağsa felekden başuma taşlar

Binâsın tîşe-i âhumla vîrân itdügümdendür 227/4

.....

Kemend-i dūd-ı âhumdur Fuzulî çerh boynında

Aceb sayyâdsan kim çerh kurtulmaz kemendünden 342/6

Başka bir beyitte ise bir hüsn-i ta'lille, yıldızların yanış sebebini şâir, âh şimşegine bağlar:

Felekde berk-i âhumdan serâser yandı kevkebler

Kalan odlare yanmış kevkeb-i baht-ı zebûnumdur 211/3

Denilebilir ki şâir, belki de en güzel beyitlerini kendi psikolojisine de çok yatkın olan bu konu çevresinde söylemiştir. İşte onun çok meşhur musammat gazelinin matla' beyti:

Meni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı

Felekler yandı âhumdan muradum şem'i yanmaz mı 388/1

Yine bu konu değişik, açılardan çeşitli benzetme ve sanatlarla Divan'da en çok işlenen belli başlı, belki de yegâne konudur. Eğer Divan'a kulak verseniz bu uçsuz bucaksız boşlukta bir âh yakılanır, sıksanız bir âh damlar. Şâirimiz onunla nefes alır, göklere yükselir, bu "gerdûn mahzeni"nde kendine, yıldızlardan pencereler açarak rahatlar.

Sun' mimârı yapan saatde bu gerdûn mahzenin

Dâd-ı âhum çıhmağa açmış kevâkib revzenin 351/1

Feleklerin varlıklar, özellikle insan ve âşık üzerindeki bu olumsuz etkilerinin yanında, bazan nadir olarak olumlu etkilerine de rastlarız. Buna göre, onun böyle hızlı dönmesi âlemin işlerini yapmak içindir. Felek her ne müşkil olsa onu zamanla halleder. Cihanın işlerini göreceğ birini göndermeyi ihmal etmez. Gerçi bir zaman hastalara derd verir ise de sonunda her hastaya devrân-ı felek derman verir, muradına eriştirir.

Müdâm tâ felek-i tiz-gerd dâirdür

Hemîşe tâ ki tapa emr-i âlem istimrâr 32/48

.....

Devr-i felek müyesser idüpdür murâdumı

Gâyâ ki tâlib-i güherem kâne yetmişem 311/6

Feleklerin dönmesinin sebebini "dikenin beslemekten maksat gül olduğu" gibi, şâirimiz de genellikle dîni inancının gereği, tefekkür ve hikmet için olduğunu söylerse de bazan da, bir hüsn-i talile sevgilisine kavuşmak gibi güzel bir sebebe bağlar. Ayrıca güneşin onun güzellik kitabından bir yaprak olduğunu ve feleğin her dönmesinde bir hikmet ortaya çıktığını söyler.

Gâlibâ maksad visalündür ki dün gün durmayup

Çerh sergerdân ge'zer bilmez nedür renc ü ta'ab 156/5

.....

Felek her devrde bir feyz-i hikmet âşkâr eyler

Tekâlib-i zaman izhâr-ı sunî-ı Kirdigâr eyler 78/1

c) Felek-Bitkiler

Feleklerin bitkiler üzerindeki etkilerinin hem iyi hem de

kötü yönde cereyan etmekte oldukları görülür. Bir beyitte lâciverd gökyüzü kahriyle yasemini sarartmış gösterilirken, başka bir beyitte felek piri bostanı bir okula çevirerek reyhan yavrularını okutur, yani baharı getirir.

Kahr ile çerh-i lâciverd ger yasemini kılssa zerd
 Ne gam çü görgeç ehl-i derd eyler ana Kâzım devâ 36/21
 .....
 Yine pîr-i felek etfâl-i reyâhini yığup
 Feyz-i ta'lim ile bustânı debistân eyler 98/3

ç) Feleğin Dönüşü ve Şekli

Yukarıdaki beyitlerden ve "felek-i tîz-gerd, günbed-i devvâr, gerdân-ı gerdân, çerh-i çenberf" gibi ifade ve tavsiflerden anlaşılacağı gibi felek, yuvarlaktır ve hızlı dönmektedir. Şâir bu hızlı dönmesini, âlemin işlerini görmek gibi güzel bir sebebe bağlayarak hüsn-i ta'lîl yapar.

Müdam tâ felek-i tîz-gerd dâirdür
 Hemîşe tâ ki tapa emr-i âlem istimrâr 32/48
 .....
 Pâymâl itmez anı asîb-i devr-i rûzgâr
 Eylemez te'sîr ana devrân-ı çerh-i çenberf 496/7

d) Feleklerin Sayısı

Beyitlerde feleklerin sayısı ile ilgili olarak eski astronomiye uygun yedi ve dokuz rakamlarına çok rastlamaktayız ki bu, yedi gezegenin bulunduğu yedi feleğin, dışındaki felek-i bürûç ve atlasın (sırayla, 8 ve 9. felek, arş ve kürsi de denilir) eklenmesi ve çıkarılması ile elde edilmektedir. Aşağıdaki beyitte ise ikisinin birden söylenildiği görülmektedir.

İtmedün mi vehm andan kim kılâm bir âh ile
Heft tâk u nüh-revâkun raht u bahtun târmâr 115/18

e) Feleklerin Rengi

Gökyüzünün günün çeşitli saatlerindeki rengi ve renk değiştirme-
tirmesi ile ilgili olarak feleklerin renginin de beyitlerde mâf,
yeşil, lâciverd olduğu söylenilmekte ayrıca âb-gün, minâ-fâm, ahdar
gibi farklı ifadelerle renkleri, bukalemun kelimesiyle de onun
renk değiştirme ve dönecliği anlatılmaktadır.

Âb-gündür günbed-i devvâr rengi bilmezem
Ya muhit olmuş gözünden günbed-i devvâre su 23/2
.....

Zemâne sâret-i ahvâlüm itdi diğer-gün
Vefâ hatına kalem çekdi çerh-i bukalemûn 450/2

f) Feleklerin Yaşı

Bazı beyitlerde geçen "çerh-i pîr, pîr-i felek, Zâl-i felek(1)
tımlamalarıyla da onun yaşlılığı (ve hilekârlığı) anlatılır. Bir be-
yittede şâir, felekle kendini kıyaslar ve ondan daha yaşlı olduğunu
söyler.

Deęülseñ çohdan ey gerdün cihân seyrende yoldaşum
N'ola ham olsa kaddüm senden artuhdur menüm yaşum 317/1

g) Felek-Övülen Kimse (memduh)

Felek-memduh ilişkisinin mübalâğalarla ele alındığı görülür.
Buna göre, övdüğü kimse felek tabiatlıdır, onun değeri felek kadar
yücedir. Felek onun gibi bir şehinşah görmemiştir. Felek onun eşiği-

(1) Zâl: Ünlü İran'lı şâir Firdevsî'nin Şehnâme'sinde geçen,
İran'ın efsânevi hükümdar ve kahramanı. Sam'ın oğlu ve Rüstem'in
babasıdır. Saçı, kaşı ve kirpiği beyaz olarak doğduğundan kocakarı,
destan ve hile anlamına Zâl denildi. Bkz. Levend, D. Ed. İst. 1984, s. 165

alnını sürer, ayağını öpmek için feleğin beli bükülmüştür. Yeryüzü onun ayağını öpmüş, gökyüzü ise bu şerefe ulaşamamıştır, yüce dergâhının kölesidir.vb.

Şâirimiz bazan da feleğin zulümlerini övdüğü kimseye şikayet eder. Feleklerin hizmet kemerini kuşanıp onun isteği üzerine dönmesi arzu edilir. Ayrıca "felek var oldukça devletin var olsun" diye duâ edilir.

Şehensâhi ki gerdûn dergah-i kadrüne çâkerdür

Cemf-i müddeâsı feyz-i devletden müyesserdür 52/1

.....

Binâ-yı devletün tâ devr-i gerdûn-vâr var olsun

Medâr itdükçe âlem devletün âlem-medâr olsun 52/VII-1

ğ) Felek-Hz. İsa

Felek-Hz. İsa ilişkisi ise, onun güneşin bulunduğu dördüncü feleğe yükseltilmiş olması inancı dolayısıyla (1). Beyitlerde âhın yükselerek adalet için Hz. İsa'nın eteğini tutacağı veya onu inciteceği söylenilerek telmih yapılır. Konuyla ilgili olarak rif'at, tecrid, zerre, toz, gerd gibi kelimeler ve zerre-güneş ilişkisi çok kullanılır.

Dâdlar kılmağa ol kâfir elinden giceler

Çıhar âhum göğe tâ duta Mesfâ eteğin 350/3

.....

Taalluk zulmetin tecrid hurşidine kıl matla'

Eğer âlemde bir gün görmek istersen Mesfâ tek 250/1

h) Felek-Hz. Muhammed

(2)

Hiz. Muhammed'in Mi'rac gecesinde göklere yükselmesiyle ilgili olarak da, feleğin o gece sevincinden raksettiği, Hz. İsa'nın, O'nun

(1) Bkz. Kuran, 3/55-56, 6/156-158

(2) Bkz. Kuran, 17/1

miracına yetişmek için göğe çıktığı söylenilir.

Azm-i çerh itdi Mûsâ ki bula Miracun

Yetmedi menzil-i maksuda tarîk-i talebi 403/4

1) Felek ile İlgili İnanış ve Benzetmeler

Beyitlerde bunlardan başka felek ve gökyüzü ile ilgili olarak duâda göklere el açıldığı, gökten belaların indiği, aşığın çok fazla ağladığını göstermek için, gözyaşının felekteki yıldızları garkettiği, ruha cilâ vermek için "felek gibi kadehleri yürütmek" gerektiği söylenilir.

Çekme dâmen nâz idüp üftâdelerden vehm kıl

Göklere açılmasun eller ki dâmânundadır 209/3

.....

Dün subh yetürdüm feleğe mevc-i sirişküm

Gark itdi felek üzre olan encümi girdâb 148/5

Yukarıda saydığımız çeşitli ilişkilerden başka dönmesi veya dönekliği, yaşı, rengi, şekli vb. dolayısıyla feleğin bir testiye, yıldızların ondan sızan damlalara, güneşin, feleğin sarığının kenarındaki bir güle, mavi renkli bir kadehe, sakiye, rakkasa, fanusa, kadın ve kocakarıya, ihtiyara, köleye, deve katarına, tâka, revâka, kemendâra, bukalemuna, kalkana, tasa, aynaya, içinde pahalı bir inci bulunan dürece (kutu), sifleye (saksı), tevsene (at), kubbeye, sadefe, kâseye vs. benzetildiğini görmekteyiz.

1) Felek-i Atlas

9. Felek olan felek-i atlasa, mutasavvıf şâirlerce "arş"da denir(1). Çizgisiz, şekilsiz düz kumaş anlamına geldiği için şâirlerce çoğu zaman tevriyeli kullanılır. Fuzulî'de de bu tevriyeli kullanılışa rastlıyoruz. Beyitte şâir, kendi fakirlik elbisesini (pelas)

(1) Yunus Emre, Risalet al-Nushiyye ve Divan (Hz. A. Gölpınarlı), İst. 1965, s. 275. Tarlan, a. e. s. 44.

feleğin atlasından üstün tutar.

Ey felek yohdur pelâs-ı fakrdan ârum menüm

Atlasundan bilmişem üstün muhakkar şâlümi 411/3

2. Y ı l d ı z l a r ⁽¹⁾ (ılduz,kevkeb,kevâkib,necm,nücum,en-
cüm,ahter,sitâre)

a) Yıldızlarla İlgili İnanışlar

Yıldızların insan baht ve tâlii ve diğer varlıklar üzerinde-
ki etkileri ilkçağlardan beri üzerinde durulan bir konudur.Eski
kültür hayatımızda da -Astronomi'nin bir bölümü olan Astroloji-
İlm-i Nücum ve Tencim- büyük bir yer tutuyor,saraylarda müneccim-
başılık önemli bir kurum olarak bulunuyor,hemen her büyük işte-ba-
zan çok önemsizlerinde bile- bunların görüşleri alınıyor "eşref
saat" tayin ediliyordu.

Fuzulf Divanı'nda yıldızlarla ilgili beyitlerin çokluğu dik-
kati çekmektedir.Bunların da ağırlığını yıldız-baht-tali' çevre-
sindikiler teşkil etmektedir.Divan'da aşağıdaki beyittede görüle-
ceği gibi Fuzulf,İlm-i Reml ve Nücum'un yol göstericiliğine inan-
maz.Ancak,geleneğin gereği,diğer bütün beyitlerde,özellikle kendi
taliî üzerinde,yıldızların olumsuz etkilerini şâirâne hayallerle
tekrâr eder durur.

Nokta-i eşkâl-i reml ü seyr-i ecrâm ü nücum

Kime rehber olsa feyz-i akl bühtândur ana 477/3

b) Yıldız-baht-tâli'

Fuzulf daha çok,yıldızların gelecekte haber veren kâhin-
lik yönünden ziyade,geleneğin ve çoğu zaman bedbin psikolojisininin

(1) Geniş bilgi için bkz.Levend.a.e.İlm-i Tencim,s.197vd.
Marifetnâme,s.51,56,79vd.

gereği işin sanat yönüyle ilgilenir. Buna göre, şâir, bahtının uğursuzluğu ve derdini çekmektedir. Yıldızı düşmüş, bahtı ters dönmüştür. Çünkü, yıldızında uğursuzluk vardır. Bu yüzden de felek, yedi nişancıyla şâiri bir nişan tahtası yapmış, ok yağdırmakta, bir türlü kavuşma mutluluğuna eriştirmemekte, devamlı gözyaşı döktürerek gece sabaha kadar yıldız saydırmaktadır.

Töküldi gözlerüm yaşı nazar kılmadun ey meh-râ

Düşübdür ılduzum düşkün sitâremde nühûset bar 190/3

.....

Giceler encüm sayaram subha dek

Ey şeb-i hecrün mana yevmü'l-hisâb 150/5

Sadece bir beyitte bunlardan farklı olarak şâir, baht yıldızının mutluluk yıldızına yakın olmasından bahseder:

Ciğer dağına merhem oldı peykânun bi-hamdillâh

Saâdet kevkebine ahter-i bahtum mukârindir 228/5

Buna karşılık, -güneş ve felekler konusunda da (bkz.) belirtildiği gibi- âşığın yapacağı tek şey gözyaşı dökmek ve âh etmektir. O bu âh kıvılcımıyla felekteki yıldızları baştanbaşa yakar, feleğin mahzeninde kendine yıldızlardan pencereler açar, felekte, yıldızları gözyaşı dalgalarıyla garkeder.

Felekde berk-i âhumdan serâser yandı kevkebler

Kalan odlare yanmış kevkeb-i baht-ı zebûnumdur 211/3

.....

Sun' mimarı yapan saatde bu gerdün mahzenin

Dud-ı âhum çihmağa açmış kevâkib revzenin 351/1

.....

Dün subh yetürdüm feleğe mevc-i sirişküm

Gark itdi felek üzre olan encümi girdâb 145/5

c) Yıldız-Övülen Kimse (Memduh)

Özellikle kasidelerde yıldızların doğup batması gibi normal hareketleri de çeşitli sebeplere bağlanarak, her fırsatta memduh mübalağalarla övülür. Buna göre, eğer onun yanağının güneşinden gökyüzü zerre kadar ışık alsa bütün yıldızlar ay gibi olur. Felek, yedi yıldızdan övdüğü kimsenin ordu gereçlerini çekmek, emrini yerine getirmek için akşamdan sabaha kadar (yıldızlardan) bir katar düzmüştür. Onun kılıcı güneş gibi doğunca düşmanın, yıldız gibi ordusundan eser kalmaz, güneşinden ayrı olanın ikbal yıldızı batar.

Zerre-i mihr-i ruhından tapsa pertev âsmân

Âsmân üzre temâm encüm meh-i tâbân olur 33/16

.....

Bir seher kim tîğ-ı zerrin çekdi şâh-ı bâhter

Gök yüzinde koymadı encüm sipâhından eser 62/1

ç) Yıldızlarla İlgili Benzetmeler

Yıldızların gökyüzünde bulunması, güneş çıktığında kaybolmaları, doğup batması yanında, çokluğu, dağınıklığı, rengi ve parlaklığı da gözyaşı, habâb, katre, reşha, sipâh, sebze, dağ, hırmen, şikûfe, gül, nâka, katar, revzen gibi birçok teşbih ve mecazlarla ele alınır.

3. B a z ı Y ı l d ı z l a r ve Y ı l d ı z K ü m e l e r i

a) Süreyyâ, Pervin

8. Felekte Sevr ve Hamel burcunda bulunan ve yedi yıldızdan oluşan Ülker takım yıldızı, bir beyitte dane benzetmesi ile ve sünbülle ilgili olarak tevriyeli bir şekilde kullanılır. Başka bir beyitte ise, yükseklikle ilgili olarak ve pencereden seyredildiği belirtilmekte, diğer bir beyitte de şâir, âh kıvılcımıyla onu yerle bir edeceğinden söz etmektedir.

Zihf âdil ki devrânında dihkân tîre toprağa

Birahsa dâne-i cev v hûşe-i pervîn kılur hâsıl 96/13

.....

Şeb-i hîcâda ki seyyâre-i peykânı ile

Ser-i hasmını kazâ evc-i Süreyyâ eyler 121/29

b) Benâtu'n-na'ş

Dübb-i ekber veya dilimizdeki Yedi Kardeş takım yıldızının kuyruğundaki en sönük yıldızdır. Bir beyitte aşağıdaki gibi Süreyyâ ile birlikte geçmektedir.

Yedi gündür ol ayı görmezem âhum şerâriyle

N'ola kılsam Benâtu'n-na'ş ile yeksân Süreyyâyı 402/6

c) Süheyl

Yemen havalisinden daha iyi görüldüğü için Süheyl-i Yemânî' de denilir ve bu çevreden çıkan bir cins akikin bu yıldızın tesiriyle oluştuğuna inanılırdı. Divan'da yıldızın bu özelliklerini Mirac gecesinde kazandığı söylenilmektedir.

Yetüp huzuruna Mirac vakti kılmışlar

Kamer husûl-i meâsir Süheyl kesb-i havâs 261/2

ç) Sühâ

Benâtu'n-na'ş Büyük Ayı yıldız kümesinin kuyruğundaki en küçük ve sönük yıldızdır. Eskiden gözlerin görüş dekesini ölçmekte kullanılırmış. Fuzûlî Divanı'nda küçüklüğü, sönüklüğü ve güneşin çıkmasıyla kaybolması şeklinde ele alınmaktadır. Bir beyitte mübalağayla "eğer o şahın Sühâ yıldızına zerre kadar lütfu erişse güneşle eşit olur denilerek büyüklük-küçüklük tezadiyla memduhu övülürken, aşağıdaki beyitte de Hz. Muhammed'in güneş gibi çıkmasıyla diğer peygamberlerin Sühâ gibi kaybolmaları anlatılmaktadır.

Çıhdı bir gün ki ziyâsında temâmi-i rûsûl

Oldı mahv eyle ki hurşid şuaında Sühâ 129/2

4. B u r ç l a r

a) Burçlarla İlgili İnanışlar

Eski Astronomi'de sabit yıldızlar feleği(8.felek)nde güneşin yörüngesi on iki burca ayrılmış,her burçta toplanan yıldızların vaziyet ve şekillerine göre isim verilmiştir.Bunlar;Hamel(kuzu), Sevr(boğa),Cevzâ(İkizler),Seretân(Yengeç),Eset(Aslan),Sünbüle(Başak),Mfzân(Terâzi),Akrep,Kavs(Yay),Cedy(Oğlak),Delv(Kova),Hût(Balık) tur.Burçlar Nevruz'dan başlayarak Mart'ta Hamel'e rastlar,diğerleri onu takip ederler(1).

Fuzûlî Divanı'nda bunlardan sadece Hamel,Hût,Akrep zikredilmekte,Zühre burcunun da(bkz.) Hârut'un zindanı olduğu söylenerek kale burçlarıyla tevriyeli kullanılmaktadır.

b) Hamel

Kuzu anlamındadır.Kendisinde toplanan yıldızların şekli kuzuya benzediği için bu ismi almıştır.Mart'ın 9'unda güneş bu aya gelerek gece ve gündüz eşit olur,bahar başlar(2).Divan'da Mehmed Bey vasfındaki kasidede (XX111.kaside)şâir,memduhunun vücudunu daima Hamel şeref burcunda olan bir güneşe benzeterек över.

Vücut-ı bî-bedeli âftâbdur ammâ

Bir âftâb ki medârı ola Hamel 81/14

c) Hût

Kendisinde toplanan yıldızlar balık şeklini gösterdiği için bu adı almıştır.Hamel burcu yönünde göğün güney-yarımküresindedir.Güneş Şubat'ta bu burca girer.Fuzûlî Divanı'nda aşağıda görülece-

(1) Levend,D.Ed.s.209

(2) Mehmed Salâhî,Kâmûs-ı Osmânî,İst.1313

ği gibi insanın üzerindeki olumsuz etkileriyle geçmektedir.

Hût u Hamel medârı ile âsmân dahi

Kan yutdurup virür dil-i sûzânuma azâb 478/2

ç) Akrep

Göğün güney yarımküresinde bulunan ve kendisinde toplanam yıldızların akrep şeklini gösterdiği için bu adı alan burcun adıdır. Güneş Ekim'in 9'unda bu burca girer(1).Fuzûlî Divanı'nda beyitte görüleceği gibi tevriyeli olarak yüzün ve yanağın aya,saçın da akrebe benzetilmesiyle ikisinin birleşmesi (saçların yanağa dökülmesi) anlatılmaktadır(2).

Akrep meh-i münfre vatandır didim didi

Vehmeyle kim hatarlu kıranundurur senün 445/3

5. G e z e g e n l e r

a) Zuhâl

Bütün gezegenlerin üstünde yedinci felekte bulunan ve siyah renk taşıması ve yüksekte bulunuşundan hindû,pâsbân(gözcü,bekçi) gibi sıfatlarla da anılan Zuhâl(3)(Keyvan) beyitlerde,yüksekliği ve uğursuzluğu dolayısıyla ele alınır.Ayas Paşa hakkındaki medhiyede(XIV.kaside) keyvan-kadr şeklindeki bir tamlamayla övülenin değerinin yüksekliği anlatılır.

Bağlamış himmet bu fermânı ser-encâm itmeğe

Hazret-i Pâşâ-yı Keyvan-kadr u gerdân-ihtişâm 57/14

Diğer bir beyitte de Keyvan ve Müşteri'nin müneccimlere göre uğur ve uğursuzluk hallerini bildirdiği söylenilir.

Sa'd u nahs ahvâlini kılsan müneccimden suâl

Muktedâ-yı marifet Bercis ü Keyvandur sana 477/1

(1) Salâhi,K.Osmanî (2) Tolasa,A.Paşa'nınŞiir Dünyası,s.436
(2) Levend,s.208

b) Müşteri

Feleğin kadı veya hatibi olarak bilinen Müşteri, 6. felekte bulunur ve uğur alâmetidir. Etkisinde doğanlar cesur, yüce duygulu, güzel konuşur ve yumuşak huyludurlar. Mavi renk Müşteri'ye aittir(1). Divan'da Keyvan'la beraber uğur ve uğursuzluk hallerini münecimlere bildirdiği söylenmektedir. Bunlardan Keyvan uğursuzluk, Müşteri ise uğur alâmetidir. Diğer bir beyitte ise müşteri (alıcı) anlamıyla tevriyeli olarak kullanılmaktadır. Mehmed Bey vasfındaki bir kasidede (XXIII. Kaside) ise memduhun yüceliğini övmek için kullanılır.

Semend-i kadri eğer salsa mihi-zerrin nal

Olur cevâhir-i iklîl-i Müşteri vü Zuhâl 81/12

c) Mirrih

5. Felekte bulunan Mirrih savaş ve uğursuzluk alâmetidir. Etkisinde doğanlar mücadeleci, hırslı, sert ve kavgacı olurlar. Bu yüzden Behram da denir. Kırmızı ve sarı renkler Mirrih'e aittir(2). Divan'da aşağıda görüldüğü gibi geçmektedir.

Ey gönül çeküp gerdâna Keyvân mahmilün

Şemsden Mirrih'e virmiş tevsen-i zerrin-ligâm 57/9

ç) Güneş (şems, âftâb, mihr, hurşid)

aa) Güneşle ilgili İnanışlar

Güneş, ışık ve aydınlık verme, parlaklık, ısıtıcılık gibi özellikleriyle Divan'da sık geçen kozmoğrafik unsurlardandır. Devamlı nûr, tâb, rûşen, ziyâ, ışık kavramlarıyla birlikte kullanılır. Eski Astronomi'de güneş bir sultan gibi kabul edilir, diğer gezegenlerde de bu sultanın maiyetinde çeşitli görevler verilirdi. Buna göre, Ay,

(1) Levend, D. Ed. s. 207

(2) Levend, a. e. s. 205-6

Utarit,Zühre,Mirrih,Müşteri,Zuhal sırasıyla vezir,katip,sazende, ser-asker,kadı ve hazinedarı idiler(1).Beyitlerde cihangirliği. âleme hükmetmesi altın ve gümüş saçmasıyla hep onun sultanlığı anlatılır.Örneğin aşağıdaki beyitte onun altın kılıçlı bir şaha benzetildiğini görüyoruz:

Bir seher kim tfg-i zerrin çekdi şâh-ı bâhter
Gökyüzinde koymadı encüm sipâhından eser 62/1

bb)Güneş-Hz.Muhammed

Mânâ âleminin sultanı olması dolayısıyla da Hz.Muhammed'e benzetilir ve O'nun güneş gibi çıkmasıyla bütün peygamberlerin Sühâ yıldızı(bkz.süha) gibi kaybolduğu söylenilir.

Çıhdı bir gün ki ziyasında temâmi-i rûsul
Oldı mahv eyle ki hurşid şuaında Sühâ 129/2

cc) Güneş-Sevgili-Memduh

Güneşin asıl benzetildiği unsur,sevgili veya memduhun ya bizzat kendisi ya da yüzü veya yanağıdır.Hurşid-veş,hurşid-tal'-at,güneş ve eşanlamlılarıyla çoğu zaman bu anlaşılır.Övülenin ve sevilenin güneş ya da ayla karşılaştırılmasında genellikle sevgili ve övülen hemen her zaman üstün çıkar.Çünkü güneş ve ay zaten sevgilinin yanağının mumundan ışık alırlar..

Sen ne nûr-ı pâksen ey mazhar-ı sun'-ı ilâh

Kim alur şem'-i ruhundan âftâb u mâhtâb 151/2

Sevgili ile olan bu karşılaştırma şu rubâide onun doğuşu, kemâle erişti ve batışı ile ilgili olarak güzel bir hüsn-i ta'lil içinde verilir.

Hurşid ki kıldı subh-dem arz-ı cemâl

Derçâhuna yüz sürmek ile buldı kemâl

(1) Bkz.Levend,a.e.s.204; Marifetnâme,s.66,81

Çün yetdi kemâle itdi sen mâh ile bahs

O1 terk-i edeb virdi kemâline zevâl 514

çç) Güneş-Ay

Güneşin ayla ilişkisinden ya açık istiâre yapılarak ay ve günyüzlü sevgili anlaşılır ki yukarıda da belirttiğimiz gibi bu durumda her zaman sevgili şanslı ve üstündür.Ya da ayın güneşten nur alması,uzaklaştıkça ışığının artması,irfan yolcusuna iki delil olması gibi özellikleri dolayısıylaadır(Bkz.Ay) .

dd) Güneşin Birliği ve Heryerde Bulunması

Güneşin tekliği beyitlerde "her taallukdan âzâde,bir olduğu halde her yerde bulunur" gibi ifadelerle verilerek övülen kimse yüceltilir.O da devrinde tek ve kalplerin sultanıdır.

Ferid-i asrsan ammâ gezer her kalpde mihrün

Güneş birdür veli maksûmdur her yirde envârı 70/26

ee) Güneş-Hz.İsa

Eski Astronomi'ya göre güneşin dördüncü felekte bulunması ve Hz.İsa'nın da gökte dördüncü feleğe yükseltilmiş olması,şâirler için bir ilham kaynağı olmuştur.Beyitlerdeki "her taallukdan âzâde,tecrid,uluvv-i rif'at" kelimeleriyle bu hadiseye telmih yapılır. Talluk zulmetine tecrid hurşidine kıl matla'

Eğer âlemde bir gün görmek istersen Mesfâ tek 280/1

ff) Güneş-Yıldızlar-Gezegenler ve Burçlar

Güneşin yıldızlar,gezegenler ve burçlarla ilişkisinin çok geniş olarak ele alındığını görmekteyiz.Güneşin doğuşunda yıldızların kaybolması,battığında görünmesi çok çeşitli hayaller uyandırmıştır.İşte çölde bulunan birinin gözüyle güneşin bir çeşmeye, feleğin bir testiye,yıldızların da ondan sızan damlalara benze-

tilmesi:

Gizleyüp çeşme-i hurşid suyun kûze-i çerh

Katre katre kıla encüm reşehâtın peyda 147/2

Aşağıdaki beyitte ise güneşin Hamel şeref(bkz.) burcunda olması anlatılarak övülenin eşsiz vücudu bir güneşe,fakat daima şeref burcunda olan,Hamel burcundaki bir güneşe benzetilmiştir.

Vücûd-ı bî-bedeli âftâbdur ammâ

Bir âftâb ki dâim medârı ola Hamel 81/14

Güneşin Büyükayı yıldız kümesindeki Sühâ yıldızı(bkz.) ile ilişkisi zıtlık(parlak-sönük,büyük-küçük) ilişkisi ve güneş çıktığında yıldızların kaybolması dolayısıyladır.

Çıhdı bir gün ki ziyasında temâmi-i rûsul

Oldı mahv eyle ki hurşid şuaında Sühâ 129/2

gg) Zerre-Güneş

Toz zerrelerinin güneş ışınları altında görünmesi de çeşitli hayallere konu olmuştur.Fakat,daha çok,güneşin toz ve zerre ile birlikte kullanılması ya büyüklük-küçüklük gibi bir karşılaştırma için ya da sevgilinin ayağının tozundan güneşe ve aya sürme vermesi gibi bir sebep için gösterilmiştir.

Hâk-i deründür ol ki dün ü gün sevâb için

Hem aya sürme hem güneşe tûtıyâ virür 233/4

ğğ) Güneş-Aşık-Şâir

Aşığın(şâirin) genel olarak felekler karşısında olduğu gibi güneş karşısındaki tutumu da olumsuzdur.Onun her ışığı aşık için bir kemend veya kılınç gibidir.Buna karşılık aşık da âhiyla onu yakıp tutuşturacağını söyleyerek tehdit eder.Sonunda bir beyitte bir hüsn-i ta'lille güneş harmanını âh ateşiyle yakar..

Aftâb-ı tal'atun dutdukça evc-i irtifâ'

Katl-i ehl-i ışka tıĝ-i gamzedür anda şua' 266/1

.....

Hurşid hirmenine urar şule şule od

Ahum ki lâhza lâhza reh-i âsmân dutar 196/5

hh) Güneş-Sabâ Rüzgârı-Şebnem

Güneşin sabahleyin doğması onu sabâ rüzgârı ile münâsebete getirmiş ve sabah rüzgârı, güneşin bir müjdecisi, habercisi gibi düşünölmüştür. Buna karşılık güneş de ona çıĝ tanelerinden(şebnem) yüzbinlerce dürr-i şehvâr saçan bir sultan gibi telâkki edilmiştir. Aşâğıdaki beyitte sabah güneşinin doğuşuyla beraber mumun söndürölmesi olayıyla günyüzlü sevgilisinden müjde alan heyecanlı âşıĝın hali arasında ilgi kurulur.

Viridi bâd-ı subh bir hurşid-i tal'at müjdesin

Şem'-veş veh kim bu dem ölmek mukarrerdür mana 139/5

.....

Müjde bir hurşiddin virmiş meĝer bâd-ı sabâ

Kim nisâr eyler ana yüz min dür-i şeh-vâr subh 179/4

ıı) Güneş-Madenler

Eski Astronomi'ye göre feleklerin maden, bitki ve hayvanlar üzerindeki etkilerinden felekler konusunda kısaca sözetmiştik. Bu inanca göre dördüncü felekte bulunan güneş, özellikle madenlerin oluşumunda büyük rol oynuyor, taşlar güneşin tesiriyle yakut, lâl gibi kıymetli madenlere dönüşüyorlardı. Divan'da bu inancın izlerine birçok beyitte rastlamaktayız.

N'ola ger reşk-i ruhsârunla baĝrı hâblarun kandur

Daşı tesir ile lâl eyleyen hurşid-i rahşândur 213/1

Bu ilişkilerden başka güneşin suda ve aynada aksinin görünmesi, sabah ve akşam gökyüzünü çeşitli renklere boyaması, gökte olduğu halde yere, kapı ve pencerelere düşmesi, yüksekte bulunması çeşitli sanat ve hayallere konu olur. Ayrıca güneşin gölgeye tesir edememesi, harareti, bitkilerin büyümesindeki rolü de beyitlerde zaman zaman belirtilir.

Jj) Güneş İle İlgili Benzetmeler

Divan'da güneşin yukarıda verdiğimiz çok çeşitli ilişkiler çerçevesinde âyine, bf-zevâl, bf-nazîr, zerrîn-tâc, zerrîn-kubbe, tevsen-i zerrîn-ligâm, cihân-ârâ, cihân-tâb, tâbân, münîr, âlem-ârâ, rûşen, dirahşân, rahşân, tâbende, şem', yaman göz, şâh-ı bâhter, cihân-gîr, peymâne, sâgar, çâker, gül, sergerdân, meyve, çenâr, hirmen gibi birçok benzetme ve mecazlarla ele alındığını görüyoruz. Örneğin, güneşle sevgilinin yüzü arasında sık sık benzerlik ilişkisi kurulur. Güneş, sevgilinin yüzünü hatırlatır ve âşığın gözyaşlarına sebep olur.

Yâd-ı ruhsârıyla ol mâhun gözüm kan yaş töker

Her gören sâatde hurşîd-i cihân-ârâ yüzün 352/5

d) Zühre

Nâhid de denilen Zühre üçüncü felektedir. Zevk ve safâ yıldızıdır. Feleğin meclisinde güneş, cihanın sultanı (bkz. güneş) Zühre de onun çalgıcısıdır. Etkisinde doğanlarını yumuşak huylu, güzel, zevk ve safâ düşkün, sanatkâr ruhlu olacağına inanılır. Uğur tesiri vardır(1).

Divan'da yukarıda söylenen felek meclisinde çalgıcılığı

---

(1) Zühre için bkz. Levend, D. Ed. s. 204

ve Hârut'la olan ilgisi dolayısıyla ele alınmıştır(1)

Olmadin meyhâne-i ışkunda mest-i câm-ı zevk
Düzmedi bezm-i felekde Zühre kânûn-ı tarab 156/3
.....

Furât-ı pâk tek Bâbil diyarına kadem basdun
Bürüc-ı Zühre'sinde oldu ol Hârut zindânı 88/16

e) Ay (kamer,mâh,mâh-ı tâbân,meh,meh-i temâm,meh-i münfr,
bedr,bedr-i temâm)

Birinci felekte bulunan ay,orta uğurludur.Etkisinde doğan-
ların ihmalci,kararsız,zayıf,hayalperest ve bencil olacaklarına
inanılır.Keten,kamış ve kuru otu çürütme özelliği olduğu söylemi-
lir,beyaz renk ona aittir.Kamerle ilgili olarak "devr-i kamer"
diye bir deyim vardır ki kıyamet ve âhir zaman anlamına kullanı-
lır.Ayrıca her gezegenin bir peygamberin devri,kamerin de Hz.Mu-
hammed'in devri olduğu,bunun sonunda kıyametin kopacağına inani-
lir(2)Bu kısa kozmoğrafik bilgiden sonra ayın Divan'da nasıl ele
alındığını görelim:

aa) Ay-Güneş-Sevgili

Fuzûlî Divanı'nda ayın beyitlerde geçen en önemli özelliği
parlaklığı bakımından sevgilinin yüzüne benzemesi ve güneşten
nûr almasıdır.Bu,çeşitli benzetme ve hayallere konu edilir.Ayın

(1) Hârut ve Mârut,efsaneye göre,gündüz yeryüzünde mahkeme-
de görev yapan,akşam İsm-i Azam duasıyla göğe çıkan iki melek imiş-
ler.Zühre isminde boşanmak için mahkemeye başvuran bir kadına ka-
vuşmak için içki içip,puta tapar ve İsm-i Azamı öğretirler.Kadın
duayı okuyarak göğe çıkar,Allah onu bir yıldız yapar,ki Zühre yıl-
dızı odur.Hârut ve Mârut ise Bâbil kuyusuna asılırlar.Levend,s.223
Kuran ve hadislerde böyle bir ifadeye rastlanmadığını söyleyen
H.Basri Çantay(K.Hakim ve Meal-i KerimC.1s.33,İst.1962)bunun son-

bu yüzden güneşin minnetini çektiği söylenilir. Ay bir kadehe benzetilerek bunu güneşten doldurduğu, ayın güzellik konusunda sevgili ile yarışamayacağı anlatılır. Çünkü sevgilinin atası parlak ay, anası güneştir.

Ay ugündür hüsn bahsinde cemâlin âcizi

Adem oğlunda senün tek doğmaz ey kâfir kızı

Güyyâ atan meh-i tâbândur anan âftâb 453

Ay-sevgili ilişkilerinin de diğerlerinde olduğu gibi mübalâgayla ele alındığı görülür. Buna göre sevilen veya övülen kimse, yanağının güneşinden birazcık ışık verse ay, güneşten zenre kadar aşağı kalmaz. Ayın sevgili ile karşılaştırılmasından devamlı ay zararlı çıkar, kıskançlık ve üzüntüden incelir, hilâl olur. Aşağıdaki rubâî bunu ne güzel anlatır.

Meh durdı mukâbil sana buldukça kemâl

Gördi ki özinde sence yoh hüsn ü cemâl

Bir gâyete yetdi incelüp gamdan kim

Za'f-ı beden ile bedr iken oldu hilâl 515

Ay ile sevgili arasındaki bu ilişkiler daha birçok beyitte çok değişik şekillerde ele alınır ve işlenir. Örneğin, sevgiliye karşı ayrılık ateşi nasıl gün be gün artarsa, ayın nuru da güneşten uzaklaştıkça artar. Ay gün yüzlü sevgiliye, mum da ay yüzlü sevgiliye öykünür, imrenir. Mumun, ay yüzlü sevgiliyi kıskanarak dil uzatması sonucu diline (fıtıl) ateş düşerek yanar. Yüzün ve yanağın aya, saçın akrebe benzetilmesi sonucu ayın akrep burcunda bulunmasıyla saçların yanağa (yüze) dökülmesi anlatılır. Aşağıdaki beyitte ise, şâir, cinas ve tezatla sevgiliden gece yarılarda çıkmamasını çünkü, güzelliğinin en yüksek derecesindeki sevgiliye gece yarısı çıkmadığından uydurulmuş bir efsane olduğunu ekler. (2) Levend. s. 202

nın bir noksanlık olacağını, ayıplanacağını söyler. Ayrıca ayın yarım olması da güzellik bakımından bir noksanlıktır.

Çihma yarum giceler ağıyar ta'nından sahin

Sen meh-i evc-i melâhatsen bu noksandur sana 145/5

bb) Ay-Hz. Muhammed-Hz. İbrahim

Ayın Hz. Muhammed'le ilgisi peygamberlik göğünün ayı benzetmesinde ve devr-i kamerin onun zamanı olması dolayısıyla'dır. Şakk-kamer mucizesine hilâl konusunda temas edilecektir. Hz. İbrahim ise ay ve güneşten yola çıkarak dileğini (Allah'ı) bulmuştur(1).

Rehrev-i irfana besdür. sâgar u sâki delil

Kim meh ü hurşiddeden tapmış temennâsın Halil 301/1

cc) Simya Terimi Olarak Ay

Aşağıdaki beyitte ise, ayın kendi anlamının dışında İlm-i Simya terimi olarak geçtiğini görüyoruz. Burada güneş altın, ay gümüş, Zühre ise kalaydır ve Simya terimlerindedir(2).

Gül âteş üzre kılur akd-i zühre-i şebnem

Tedârük-i kamer u şems ider sabah u mesâ 16/30

dd) Ay Tutulması

Sadece bir beyitte, aşağıda görüleceği gibi gün(yüzlü sevgili) ile "davi kıldığı" için tutulduğu şeklinde ifade edilerek hüsn-i ta'lil yapılır.

Reng-i rûyundan dem urmuş sâgar-ı sahbâya bah

Aftâb ilen kılur davi dutulmuş aya bah 182/1

(1) Bkz. Kuran 6/75-78 Bu ayetlerde Hz. İbrahim'in çocukluğunda, önce yıldızları görerek "Rabbim bu" demesi, batınca "batanları sevmem" diyerek vazgeçmesi, daha sonra ayı ve güneşi de aynı şekilde "Bunlar daha büyük, öyleyse Rabbim bu" demesi batmaları üzerine de "Batanları sevmem" diyerek Yaratıcı'yı bulması anlatılır.

(2) Beytin anlamı ve Simya için bkz. Levend, T.E. Tarihi, s.14 ve D.Ed. s1

f) Hilâl (hilâl-i id,mâh-ı nev,yeni ay)

aa) Hilâl-Sevgili

Yeni ay ve bayram hilâlinin en çok konu edilen yanı sevgilinin kaşlarına benzemesidir.Ancak,ne kadar benzese de yine ona yetişemez.Bu yüzden utanır,gece çok az görünür,gündüz ise görünmez.Sevgilinin kaşı bayram hilâlinden üstündür.Çünkü,güzellik onda bir varsa sevgili de iki vardır.

Ey hilâl-i id gâlibdür sana ebrû-yı yâr

Hüsn-i sûret sende bir var ise onda iki var 118/1

Ayrıca yeni ay güneş çıkınca görünmez.Bundan dolayı da yarın kaşlarına yetişemez.Bir beyitte ise,bayram hilâlinin sevgilisi gibi oruç tuttuğu için böyle zayıf,yarım ve güçsüz kaldığı söylenerek cinas ve hüsn-i ta'lil yapılır.

Nâtüvân gördüm hilâl-i idi dün yârum gibi

Ol dahi gûyâ ki za'f-ı rûzeden olmuş nizâr 118/5

bb) Hilâl-Güneş-Hz.Muhammed

Bazı beyitlerde ise yeni ayın zerre zerre güneşten nur alması,hilâl iken güneş ışığı ile bedr olması gibi ifadelerle güneşten veya sevgilinin gün yüzünden ışık aldığı söylenilir.Başka bir beyitte,Hz.Muhammed'e gökyüzünün yeni ayla parmak getirerek (şehadet ederek) iman ettiği söylenerek "şakk-ı kamer" (ayın yarılması)mucizesine tecâhül-i ârifle telmih edilir.

Mâh-ı nevdür yohsa sen kıldukda seyr-i âsmân

Kaldırup barmah getürmüş âsmân iman sana 130/8

cc) Yeni Ayla İlgili Benzetmeler

Bütün bunlardan hareketle beyitlerde yeni ayın şekil itiba-

riyle tfg,hançer,râyet,kayık,miftâh(anahtar),sâgar,câm,halhal benzetmeleriyle ele alındığını görmekteyiz.

Meh-i nev câmını devre getüre sâki-i dehr

Encüm-i çerhe sala neşe-i tesir-i hevâ 147/4

6. Di ğ e r K o z m i k U n s u r l a r

a) Işık,Aydınlık (şua,şule,nûr,envâr,rûşen,ziyâ,tâb,per-tev,fer)

Işık ve aydınlığın en başta gelen kaynağı güneş, ay ve yıldızlardır.Bunlardan başka ateş,berk,ra'd,şem',çerağ,âh,gül,sûz-ı nihân,sevgilinin güzelliği,yüzü ve yanağı,kasidelerde övülen kimsenin adaleti,fikri,kılıç ve sözü,Allah'ın zatı ve Peygamberin manevi aydınlığı..vb.gibi Divan'da anılan maddi ve manevi ışık kaynaklarıdır.Bunlar; tfg,tfg-ı zerrin,ok,kemend,hançer,kalkan,zencir,zer ü gevher,zerrin hatt vb.gibi mazmun olarak birçok benzetmelerle ele alınır.

Zerre-i mihr-i ruhından tapsa pertev âsmân

Âsmân üzre temâm encüm meh-i tâbân olur 33/16

b) Karanlık (tire,zulmet,zalâm,karanu)

Karanlık kavramı da daha çok zıtlık ilişkileri içinde ve gece ile birlikte değerlendirilir.Güneş batınca dünyanın karanlık olması,ayrılık gecesinin karanlığı veya sevgilinin saçının siyahlığının geceyi ve karanlığı hatırlatması,kalemin,siyah mürekkebiyle sanki karanlığın,bilgisizliğin üzerine yürümesi gibi düşünülür.Konuyla ilgili olarak "zulûmât" kelimesiyle de Hızır'ın "âb-ı hayât" için (bkz.)karanlıklara yürümesine telmih edilir.

Tire olmaz mı cihan pinhân olıcak âftâb

Gidicek gül devri bağun gülbünü olmaz mı hâr 114/11

c) Gölge (sâye, zıl, zılâl)

Çoğu zaman bu kelimelerle mecazî olarak -özellikle kasidelerde- padişahın ve övülen kimsenin himâyesi, lütuf ve ihsanı kasdedilir. Ayrıca gölgesinin düştüğü kimseye devlet ve ikbal getiren efsanevî hüma kuşu (bkz.) da devamlı gölge ile birlikte kullanılır. Bunlardan başka, beyitlerde Allah, Peygamber, padişah, paşa, övülen vs. de yukarıdaki mecazî anlamlarıyla gölge salarlar. Bir beyitte övülen lütuf ve kahrı ile gür ve engür (koruk, üzüm) veren gölgeli bir asma ağacına, bir diğesinde Mecnun, gölgesinde ceylanın yer tuttuğu bir derd ağacına benzetilir. Bu arada çınar da gölgesiyle anılan ağaçlardandır. Çok kullanılan bir diğere motif de şâirin, öldüğünde mezarına servi (boylu sevgili) nin gölgesinin düşmesini istemesidir. Ayrıca, hisar gölgesi, gölge gibi sevgiliden ayrılmamak, güneşin gölgeyi meydana getirdiği halde ona tesir edememesi de çeşitli hayallere konu olur.

Hâk-i râhundan meni kaldurabilmez sâye tek

Kılsa gerdûn âftâbın her şuân bir kemend 187/5

.....

Mezârum üzre koyman mîl eğer kûyında can virsem

Koyun bir sâye düşsün kabrûme ol serv-kâmetden 343/2

ç) Berk (şimşek)

Beyitlerin çoğunda berk-i âh tamlamasıyla geçen şimşek, daha çok parlaklığı dolayısıyla kılıç, çerağ, altın taç gibi benzetmelerle ve diğere tabiat olaylarıyla (bulut, yağmur vs.) beraber kullanılır. Buna göre, şâir, âh şimşegiyle yıldızları baştanbaşa yakar, gönül evinin her köşesini "rahne"lerle doldurur. Ayrıca şâir, altın taçlı âh şimşegi, gümüş gözyaşı ve fildişi tahtıyla melâmet mülkünün sultanının kendisi olduğunu söyler. Yine âh şimşegi, sevgilinin "kûy"nda

karanlık gecede âşığa yol gösterir. Bazı beyitlerde ise onun, bahar -
da sıçrayarak parıldamasına, çiçeklerin üzerindeki etkisine rastlı-
yoruz.

Ser-i kûyunda gönlüm berk-i âhın sanma bf-hûde
Karangu gice azm-i kûyun itsem reh-nümünumdur^{211/5}
.....

Ey Fuzûlî men melâmet mülkünün sultanıyam

Berk-i âhum tâc-ı zer sim-i sirişküm taht-ı âç
173/7

d) Ra'd (gökgürültüsü)

Bahar tasvirlerinde şimşek gibi, gökgürültüsüne de rastlamak-
tayız. Gökgürültüsü böylece baharda bitkileri uykusundan uyandırır,
inleyerek buluta gözyaşı döktürür (yağmur yağdırır). Devamlı coşarak
sesçikarması yaratana kavuşmaya hasret olmasındandır. Beyitlerde nek-
kâre sesi ve şâirin ağlamasının gökgürültüsüne benzetildiğini gör-
mekteyiz.

Çerağ-ı berk kılup şem'-i lâleyi rûşen

Sadâ-yı ra'd kılup çeşm-i nergisi bîdâr 67/9

e) Kavs-i Kuzeh (gökkuşağı, eleğimsağma)

Aslı Farsça alâim-i sema olan ve halk etimolojisinde eleğim-
sağmaya dönüşen, dilimizde ebem kuşağı da denilen bu kozmik unsur,
havadaki yağmur tanelerinin arasından güneş ışıkları geçerken renk-
lerinin ayrılmasıyla hepsi ayrı renkte bir yay şekli oluşturur. Fuzû-
lî Divanı'nda onun, ilkbahar alâmeti olduğunu, yay ve kuşağa benzetil-
diğini görüyoruz. O bu yayla, yağmur oklarını çekmekte ve övdüğü kimse-
ye hizmet için gök, beline kuşak bağlamış birine benzetilmektedir.

Değül alâmet-i fasl-ı rebi u kavs-i kuzeh

Edâ-yı hizmet içü n bağladı sipihr miyân 94/4

f) Evc

Yedi gezegenin her birinin bir evc noktası vardır ki bir gezegen orada iken dünyadan en uzak mesafede ve son noktada bulunur. Fakat, beyitlerde daha çok, bahsedilen şeyin en son noktası aklamına kullanılmakta olduğu görülmüştür. Evc-i rif'at, evc-i rahmet.. gibi.

Aftâb-ı tal'atun dutdukça evc-i irtifâ'

Katl-i ehl-i işka tîğ-ı gamzedür andan şua' 266/1

g) Münecim, Ahter-şinâs, Mubassır

Divan'da bu üç kelime, yıldızların tesirinden haberdar olan, uğur ve uğursuzluk durumlarını bildiren, gökyüzünü gözetleyen anlamında kullanılmaktadır.

Sa'd u nahs ahvâlini kılсан münecimden suâl

Muktada-ı marifet Bercis ü Keyvandur sana 477/1

ğ) Şeref

Her gezegen veya yıldızın en parlak görüldüğü, hareketinin başladığı yere dönüş zamanıdır. Bu, gezegenin şeref zamanıdır ve uğurlu kabul edilir, yapılacak işlerin saati buna göre ayarlanırdı(1). Örneğin aşağıdaki beyitte görüleceği gibi güneşin şeref burcu Hamel'dir.

Vücûd-ı bî-bedeli âftâbdur ammâ

Bir âftâb ki dâim medârı ola Hamel 81/14

---

(1) Levend, D. Ed. s. 214

II. Z A M A N

1.Genel Olarak Zaman (zemâne ,dehr,rûzgâr,vakt,devr, devrân,hengâm)

Fuzulî Divanı'nda çok kullanılan zamanla ilgili kavramlarda zamanın ne olduğu,övdüğü kimse ve zamanı,zamanın geçiciliği,kötü etkileri,geçmiş zamanları hatırlama ve zamanla insanın çeşitli ilişkileri anlatılır.Zamanla ilgili kavramlardan birçok beyitte, dünya ve içindekiler ve zamanında yaşayan insanlar kastedilir.

Buna göre,zaman bin hadiseler zinciridir.Zamanın değişmesi yaratıcının sanatını göstermek içindir.Zamanın değişmesiyle derde uğrayan kimseler eğer sabretseler,emellerine ulaşır,dertlerine derman bulurlar.

Felek her devrde bir feyz-i hikmet âşkâr eyler

Tekâlib-i zaman izhâr-ı sun' -ı Kirdigâr eyler

78/1

Yine şâirimizin hemen çoğu beyitlerde zamana karşı tutumu olumsuzdur.Ayrılık ve mahrumiyete düşmemek isteniyorsa zamandan ümidi kesmeli,ondan hiçbirşey beklememelidir.Ayrıca zamanın intikam aldığı denenmiş bir gerçektir.

Zemâne içre mücerrebdür intikâm-ı zaman

Hemfışe yahşıya yahşı virür yamana yaman

449/3

İyi ve kötü şeylerin karışık,güle dikenin yar olması zamanın âdetidir.Zamana bir renk izâfe etmek gerekirse,bilinmezliğe sarılı, ayrılık ve dertlere sebep olduğundan karanlık demelidir.Fakat,nakış ve büyüler(fûsun)le dolu olduğundan bu durum bilinmez.

Gerçi yobdur itibarun medhin it izhar kim

Adet-i devr-i zamandır hâre olmak yâr gül 40/60

Fuzulî rûzgârın tîre gördün şâm-ı hicrânda

Nesim-i subh tek hurşîd-i rahşândan haber virdün 289/6

a)Şâir(âşık) ve Zaman

Fuzulî'nin zamana karşı tutumu,diğer Divan şairlerinde olduğu gibi,olumsuzdur.Zamandan ümidi kesmeli,ondan hiçbir beklentisi olmamalıdır.Zaman konusunda olumsuz düşünen şair,bazı beyitlerde rindmeşrep bir tavır takınır.Ona göre meyhane bucağı emin bir yerdir,geçen zamandan haberi olmaz.Bazan,zaman meclisindekendisi gibi "herif-i lâubâli"kalmadı diyerek hayıflanırken bazan da,zamanın sevda kapısını çaldığını ve "zamanın kâmilî" olduğunu söyleyerek övünür.Bunun yanında vaktini boşa geçirdiği için üzüldüğü de olur.Kendi kendine bu şerefli vakitleri irfan talep ederek,vaktini telef etmemesi gerektiğini düşünür.

Dürd-nisbet pây-mâl-i kayddur her kim ki var

Bezm-i dehr içre herif-i lâubâli kalmadı 383/8

Şair bazan da ezel meclisindeki o mutlu günlerini anar.O zaman ne bela ne gam vardır."Çeşm-i ümidi kavuşma çerağıyla pür-nur" dur.O zamana dönmek ister,fakat, devran dönüp halini harap etmiştir."Hoş olzaman ki" diye başlayan Divan'ın 318 ve 405.sayfasındaki (CXCV ve CCXXXI) numaralı gazellerde Fuzulî,ezelî sevgili ile beraber olduğu o mutlu demlerini hasretle anar.

Hoş ol zaman ki harfîm-i visâle mahrem idüm

Ne mübtelâ-yı bela ne mukayyed-i gam idüm 318/1

Kendisini,birçok beyitte Mecnun'la karşılaştıran şair,zaman bakımından önce-sonra gelmenin önemli olmadığını söyler.Satranç oyununda piyade ve şah bir değildir diyerek kendini aşk padişahı-

na benzetir.Zaten o,"ilm-i cünun"un da hocasıdır,Mecnun ancak ona öğrenci olabilir.

Mana zaman ile Mecnun mukaddem olsa n'ola

Oyunda şâh beraber değül piyade ile 372/3

Divan'da anlatıldığına göre şairimizin günleri sıkıntı,mihnet ve gamlarla geçmektedir,bundan yakınır:

Geçmesün hiç kimsenün miskin Fuzuli tek günü

Hep geçen gamla fena dünyada eyyamum menüm 329/5

.....

İnsaf hoşdur ey ışk ancak meni zebûn it

Ha beyle mihnet ile geçsün mi rûzgârüm 316/2

Hemen bütün Divan Edebiyatı'nda rastlanan zamanın geçiciliği,ömrün kısalığı,dünyanın faniliği Divan'da da sık sık belirtilir.Bu,"bir an","bir lâhza" gibi kısa zaman aralıklarıyla ifade edilir.Hele yaşlılıkta insanın kulağına artık "zaman bağından göç sesleri gelir".Bu durumda şair;

Görmesem ruhsârü kadd ü çeşm ü la'lün dembedem

Ömr bir an bir zaman bir lâhza bir dem olmasun 358/2

diye sorar.

Zamanın bu geçiciliği ve olumsuz etkilerine karşı tek teselli övülen kimsedir.O,zamana hükmedendir,zamanın kutbudur.Zamanın tersine onun fetih bağında güller açar.Onun yokluğu zamanında İslâm mülkünü korku salar,şairimiz onun zamanında neşelenir.Zaman onun minneti altında emrini bekler ve ona tabidir.Adaleti zamanında emniyet ve güven vardır.Kasidelerin sonlarında onun devleti ve ömrü için devamlı dua edilir.O,zaman gülbahçesinin süsüdür ve ik-

bal gölgesinin ulaştığı yerde düşmanın zamanı "şeb-i yeldâ" olur. Ayrıca beyitlerde, zulüm karanlık, adalet de aydınlık sembolü olarak ele alınır. Böylece övülen kimse, zulüm karanlığını, adaletiyle aydınlatır, gecesini gündüze çevirir.

Zemanun cümle-i evkatını subh eylemiş gıyâ

Çerağ ile bulunmaz zulm devrinün şeb-i târî 70/30

.....

Ümid var ki oldukça rûzgâra vücûd

Müyesser ola sana irtifâ-ı şevket ü şân 95/23

Bütün bunlarla ilgili olarak zamanın, intikamcı birine, meclise, karanlığa, kaleme, bağ ve bahçeye benzetildiğini görüyoruz.

2.Yıl (11,sâl)

Özellik bir kullanılışı yoktur. Mâh u sâl, yüz yıl, bin yıl, yıllarca gibi çoğu çokluk bildiren belli-belirsiz zaman sürelerini ifade eder.

Ravza-i kâyunda tapmışdur Fuzuli bir makam

Kim ana cennet kuşu yetmez min il uçmağ ilen 344/5

3.Mevsimler

Eski Edebiyat'ımızda daha çok kaside ve mesnevilerde, bazı mevsim tasvirlerine de yer verilirdi. Ancak bu, en fazla bahar, sonra kış, bazan da yaz ve sonbahar şeklindedir. Bunlarda açık bir tasvir görülmemekle beraber, kullanılan unsurlarla, mübalâğalı bir şekilde mevsimler anlatılır. Bu da daha çok kasidelerin nesib (veya teşbib) bölümünde olur. Bu bölümde anlatılan mevsime göre, o kasideye bahariyye, şitâiyye, temmûziyye gibi isimler verilir. Bazan kasidenin tamamında bir mevsimin anlatıldığı da olur. Divan'da, kasideler.

rin nesib bölümlerinde daha çok bahar,birer defa da kış ve hazan tasvirine rastlamaktayız.

a.Bahar

Fasl-ı gül,fasl-ı bahar,nevbahar,devr-i gül,mevsim-i gül,eyyam-ı gül,gül devri,fasl-ı huçeste,fasl-ı hurrem,mevsim-i hoşgüzâr,fasl-ı rebi'..vb. gibi birçok kelime ve tamlamayla,hatta bazan,bahardaki herhangi bir tabiat unsuru veya manzarasıyla da bir bahar hali verilmek istenir.Bunlar,başta bitkilerden gül,sümbül,lâle,reyhan vs. olmak üzere,akarsular,yağmur,adalet kavramı,içki ve eğlence meclisleri,çemen,bağ-bahçe seyrigibibaharla ilgili unsurlardır.Genel olarak bahar,yeniden dirilişin,tazeliğin,renk ve güzelliğin ,adaletin sembolüdür.Böylece baharda birçok tabiat unsuru bir aradadır.Zaten bahar,orduları olan bir sultan gibidir.Baharla birlikte gökyüzü,yeryüzü,insan,hayvan ve bitkilerin hemen hepsi sözkonusu edilir.

Fuzuli Divanı'na çok gösterişli bir bahar tasviri ile gireriz.Divan'ın başındaki Tevhid'in nesib kısmında,bahar ayrıntılarıyla ele alınır.Ayrıca daha birçok kasidenin nesib bölümlerinde baharın anlatıldığını görmekteyiz(1).Bütün bunlardan da anlaşılı-

(1)Ayrıca;Hz.Ali ve 12 Imam hakkındaki VIII.kasidenin;Kanusni hk.IX.;Ayas Paşa hk.XVI,XVII-XVIII.;Rüstem Paşa hk.XXIV.;İbrahim Han(Safevi valisi)hk.XXVII.;Lala Cafer Paşa hk.XXVIII,XXIX.;Kazasker Kadir Çelebi hk.XXXII.kasidelerin nesiblerinde bahar anlatılır.Bundan başka Hz.Peygamber vafındaki"Sabâ" redifli kaside ile,Hz.Ali vafındaki VII.kasidenin nesib bölümlerinde de yine bir kaç beyitle de olsa bahardan bahsedilir.

yor ki bahar,Divan'ın en çok ele alınan unsurlarından biridir.Şimdi Divan'da baharın nasıl ele alındığını,çeşitli unsurlarla ilişkilerini vereceğiz.

1.Bahar-İçki Meclisi,Eğlence

Bahar mevsimi neşe,eğlence ve içki mevsimidir.Çünkü neşe ve eğlence için herşey hazırlanmıştır.Yeryüzü cennete dönmüş,her yanı gül ateşi sarmış,bağ ve sahra lâlezâr olmuştur.Her tarafta kumru- lar ötmektedir.Bülbüller bir kavuşma zemini bulmuştur.Sabah rüzgarı goncenın ağzını altınla doldurmuş,gonce de bülbüle kavuşmak için otağını kurmuştur.Artık bu mevsimde fırsatı kaçırmamak lazamdır. Çünkü fırsat ganimettir.Onun için bu mevsimde bağ ve bahçe seyrine gidilir,gül görüp gönüller açılır.Artık sonbahardaki dindarlık,ye- rini şarap ve kadehlere bırakır,tövbeler bozulur.Zaten,herşey -ge- ce,gündüz,ay,yıl-döndüğü için,saki de kadehleri döndürmelidir.

Gonceler açıldı seyr-i bâğ idin ey ehl-i dil

Kim görüp güller gönüller açılan çağdur bu çağ 269/2

.....

Getür saki kadêh kim bâğ u sahra lâlezâr oldu

Aceb fasl-ı huçeste mevsim-i hoş-rûzgâr oldu 442/1

.....

Fuzuli ger hazan vaktinde oldun muttaki hâlâ

Mey iç kim mevsim-i gül geldi eyyâm-ı bahar oldu 442/5

2.Bahar-Sular

Baharda sular coşar,sel olur,çağlar.Her taraftan seller akar, çalı çarpılları götürür,akarsular bulanır.Şair,bunu,sevgilinin gül yanağına karşı akan,kanlı gözyaşlarına benzetererek verir.

Gül-i ruhsâruna karşı gözümde kanlu akar su
 Habibüm fasl-ı güldür bu akar sular bulanmazmı 388/5
 .....

Mükerremdür sirişküm handa yir dutsam bu yüzden kim
 Bahar-engiz olur her handa kim seyl-âb olur câri 69/13

3. Bahar, Gül-Bülbül

Baharla ilgili unsurlar arasında en çok bülbül ve gülü görürüz. Sanki, bu ikisinden gül, bitkiler dünyasının; bülbül de kuşlar (veya hayvanlar) dünyasının iki sembolü gibidir. Gül, bu mevsimde bülbüle kavuşmak için önce bir otağ kurar. Sabah rüzgarı da gence- nin ağzını altınla doldurur, yani kızıl rengiyle açılır. Bu açılması, Yusuf'un hapisten çıkarak Mısır Sultanı olmasına veya Züleyha'nın yanından eteği yırtık çıkmasına benzetilir. Ya da bahar bir tüccara Yusuf'da güle benzetilerek, Züleyha'ya satılmasına telmih edilir. Bu arada, otağ veya çadırını kuran gül, bülbülü davet eder. Sonbaharda ıstırapla ah eden bülbül, bu defa şakımaya başlar, güzel sesli bir Davud olur, Kuran okur. Böylece güle kavuşma ortamı doğar. Bunlar ilgili başlıklarda verildiğinden burada kısa kesildi. Baharla birlikte bülbülden başka kumru, çemen kuşu gibi bazı kuşlar da anılır. (bkz. gül, bülbül, kumru vs.)

Hazandan kurtulup gülzâr bezminden azan bülbül

Çerağ-ı gül yahup halvet-serâ-yı vasla tapmış reh 175/7

4. Bahar-Bitki ve Ağaçlar

Bahara, başta gül, baharı temsilen sultan olarak, sonra bütün bitki ve ağaçlar katılır. Çiçekler açılır, ağaçlar yeşillenir. Bahar, gül bahçesine yeşil bir elbise giydirip, gül gelinlerinin yüzünü açar, çemen eyaletine gülü sultan diker. Bazan da bu eyalete nevruz

hakim olur.Kışta çıplak olan ağaçlar baharda adeta elbise değiştirir.Bahar sultanı,sebzeyle hat yazar,serviden tuğra çeker.Ayrıca tasvirlerde gülden başaka,sümbül,süsen,şakayık,benefşe,yasemin,lâle,reyhan,ergavan,abanos,nergis,nesteren,nesrân gibi daha birçok bitki ve ağaç da bir münasebetle anılır.Bu mevsimde bağ ve bahçelere gidilir,eğlenilir.Ayrıca bütün bitkilerin yaratıcınının varlığına tanıklık ettiği de çeşitli vesilelerle söylenilir.

Gonceler açıldı seyr-i bâğ idün ey ehl-i dil

Kim görüp güller gönüller açılan çağdur bu çağ 269/2

.....

Hevâ arâyis-i gülzâre oldu çihre-küşâ

Bahar gülşene geydürdi hulle-i hadrâ 15/1

.....

Çemen eyaletine oldu nasb husrev gül

Hevâya ebr sıfat hükmin itmeğe icrâ 15/2

5.Bahar-Rüzgarlar

İlkbahar rüzgarı(bad-ı bahar) -özellikle sabah rüzgarı-bereket ve bolluğa,gül ve çiçeklerin açmasına sebep olduğuna inanıldığından,bu,gül ve lâleyi müjdelediği,çiçeğin de ona dinar ve dirhem sağıtığı şeklinde ifade edilir.Gül dalı,Meryem'in Cebraîl'in nefesinde hamile olduğu gibi,rüzgardan goncelere hamile kalır,İsa'nın nefesi gibi can bağışlayıcıdır.

Müjde-i lâle vü gül virdi meğer bād-ı bahar

Ki nisâr itdi şikûfe ana dinâr u direm 82/2

.....

Bâddan goncelere hâmile oldu gülbün

Eyle kim İsf'ye Cibril deminden Meryem 82/5

6.Bahar-Meteorolojik Unsurlar

Baharda bütün dünya bir sıkıntıdan kurtulur. Bulut ve sel samsamış gülbahçesinin imdadına yetişir. Şimşekler çakar, bulutlar oynar ve gökgürültüsü bulutla gözyaşı döker, nisan bulutu gülsuyu saçarak gönüller açar, bolbol yağmur yağar. Bir beyitte gökkuşağı, yaya benzetilerek, gül dalına yağmur okları attığı söylenilir. Ayrıca, beyitlerden gökkuşağının bahar alâmeti olduğu da anlaşılmaktadır.

Değül alâmet-i fasl-ı rebi'u kavs-i kuzeh

Edâ-yı hizmet için bağladı sipihr miyân 94/4

.....

Bahar eyyamıdur kurtuldu âlem her küdüretten

Kılup kesb-i safâ cüllâb-ı feyz-i ebr-i nisandan 85/5

.....

Ruhun görgeç olur sûz-ı derûn u dûd-ı dil hâsıl

Bahar eyyâmı sıçrar berk-i rahşende sehâb oynar 194/3

7. Bahar-Gece ve Gündüz Eşitliği

Baharda gece ve gündüz eşit olur. Bu yüzden insanların duyguları dengededir. Sevgiliye kavuşma, âşığın gecesini gündüzünü bir etmiş, gönül çiçeğe açıp, baharı gelmiştir.

Hevâ-yı bâğdan itdüm bu hikmeti malum

Ki itidâldedür huccet-i havâss u kuvâ 16/25

.....

Kılsa vaslun şâmumu subha beraber yoh acep

Resmdür fasl-ı bahar olmak beraber rûz u şeb 156/1

8. Bahar-Yeniden Diriliş-Yaratıcı

Bahar, yeniden bir diriliş ve oluşturma. Bu haliyle de en çok haşre (öldükten sonra dirilmeye) benzetilir. Konuyla ilgili olarak çoğunlukla Hz. İsa'nın ölümleri diriltme mucizesine telmih edilir. Ay-

rıca bahardaki herşey yaratıcının rahmet eserleridir,onu tesbih, zikir ve isbat ederler.Konu,ilgili dini ilimlerin terimleri ve Kur'an'dan alınan ayetlerle desteklenir.

Ey dil-i gâfil değül bi-hüde teşrif-i rebi'

Andadur muzmer kemâl-i kudret-i perverdigâr 92/12

.....

Nebatât emvâtına virmiş ihyâ

Hevâ-yı Hızr-haslet ü İsevf-dem 89/2

9.Bahar-Övülen Kişi

Bahar,memduhu övmek için çoğu zaman bir bahane,bir hazırlıktır. Genellikle kasidelerin nesib kısmında yer alması da bunu gösterir. Fakat,bazı beyitlerde özel olarak ele alındığı da olur.Buna göre,bahar,inciler saçan bulutunu ve can bağışlayan havasını övülenin ahlâkının feyzinden alır.Onun ahlâkının güzelliği anlatıldıkça yasemin mecmuası,nesrin kitabı,gonce tomarı açılır.Onun kerem ve lütuf bulutundan'ümit kesmemek gerektiği söylenilir."Her günü nevruz,her mevsimi bahar olsun" diye dua edilir ve onun saf tabiatı bahardan bile üstün tutulur.

Kemâl-i hüsn-i ahlâkın beyan eyler açıldukça

Semen mecmuası nesrin kitabı gonce tûmârı 70/31

.....

Safâ-yı tabuna mümkün olurdu eylemek nisbet

Bahar âyinesinde olmasaydı sebze jengârı 70/32

.....

Kesme bahar-ı lûtfu keremden ümidünü

Tecdîd-i raht-ı tâzeye olgıl ümid-vâr 112/44

10.Bahar-şair(âşık)

Şairimiz bahar karşısında da kötümserdir.Çünkü herkes baharda

sevindiği,bağa bahçeye seyrana gittiği halde,o yârın "ravza-i kûy"-una gitmeyi tercih eder.Bahar sevinç günleri değildir der.Eğer öyle olsaydı "gök gürültüsünleyip,bulut gözyaşı dökmez,dağın kılıncı lâlenin kanına boyanmaz,sel kılıcı sahranın sinisini delmez,gonce gelininin eteğini diken tutmazdı"diyerek benzetmelerdeki komik durumlardan yararlanır.Bülbülün bu gül mevsiminde bin taze gülü varsa,kendisinin bin taze yarası olduğunu söyleyerek,sevgilinin zülfünden ayrıldığı için,gülbahçesine zincirle bile çekseler gitmeyeceğini ifade eder.Çünkü,ona göre,bağ,bahar,herşeyi (içindeki) sevgilisidir.Dışarda ayrıca bağ,bahar ve servi aramak gerekmez.Bu,bize Divan şairinin kendi içine kapalı dünyasını da verir.Zaten,sevgiliye kavuşmak aşığın gecesini gündüzünü bir etmiş,yani baharını getirmiştir.Ayrıca baharda aşk divanelerinin artarak darüşifaya meylettiklerini de beyitlerden öğreniyoruz.

Dostlar eyyâm-ı gül olsaydı eyyâm-ı sürûr

Ra'd-ı nâlân dem-be-dem kılmazdı ebr-i nevbahar

Fasl-ı gül tabında emniyyetden olsaydı eser

Gark-ı hûn-ı lâle-zâr olmazdı tîğ-ı kûh-sâr 92/6,7

.....

Çekseler zencir ile gülzâre gitmen kim mana

Sünbül-i zülfün firakından müşevveşdür dimâğ

Mevsim-i güldür veli gitmen çemen seyrine kim

Ravza-i kûyun mana ol seyrden virmiş ferâğ 269/5,6

.....

Bülbül-i gamzedeem bağ u baharum sensen

Dehen ü kadd ü ruhun gonce vü serv ü semenüm 328/6

.....

Yine divâne-i ışk eyledi darü'ş-şifâ meyli

Yine gülzâre çıhdı kâşe-i mihnet giriftârı 68/3

Bütün bunlarla ilgili olarak baharın, sevgili veya övülen kim-
senin kendisine, ona kavuşmağa, yüzü, yanağı ve ömrüne, ahlâkına, lütûf
ve keremine, âyineye, cennet ve haşre benzetildiğini görmekteyiz.

b. Kış (şitâ, dey, sermâ)

Divan Edebiyatı'nda kışı anlatan kasidelere "şitâiyye" denir.
Bunlarda kışın şiddetli soğuğu mübalâğalı bir şekilde anlatılır. Di-
van'ın (XXXVI) kasidesi de bir şitâiyyedir. Bu şitâiyyede ömür ve
dünyanın, bir bahar sarhoşluğu içinde geçen bir rüya gibi, geçici ve
fani olduğu anlatılır.

Buna göre, kış da bahar gibi, bir sultana benzetilerek, ordula-
rıyla savaşıyor, yağma ve talan eden bir hükümdar gibi düşünülmüştür.
Kasideye göre, kışta soğuğun şiddeti bir kılıç gibi kesicidir. Kar
yağar, zemherir ve sarsar ağaçlara hücum ederek ne meyve, ne yaprak
hiçbirşey bırakmaz, ağaçlar çıplak kalır. Rüzgar yüzleri buruşturur,
hava değişikliğinden mizaçlarda denge kalmaz, sular buz gibi olur.
Bu mevsimde artık yapılacak birşey yoktur. Bir köşeye çekilip baha-
rı beklemelidir.

Sipâh-ı behmen ü dey lâle vü gül esbâbın

Hücum eyleyüben gâret eyleye ne ki var 29/2

.....

Bir gün ki dey alâmetin itmişdi âşkâr

Dutmuşdı yüz füsürdelüğe tab'-ı rûzgâr 110/1

.....

Bu resmdür bürehne olup kışda her dıraht

Tecdîd-i kisvet eylemek eyyâm-ı nevbahar 112/42

Ayrıca Ayas Paşa hakkında yazılan bir kasidede(XV.) Basra ve Cezayir fethinin çok şiddetli bir kış mevsiminde olduğu söylenilir.

Fasl hem bir fasl kim serd olmağın âb u hevâ

Halkdan kat'-ı hayat eylerdi İsâ urisa dem 61/4

c.Sonbahar (hazan)

Sonbahar,Hz.Ali'yi öven birinci (VI.) kasidenin nesib bölümünde ve CXXX numaralı gazelde,ayrıca Divan'da yer yer çeşitli beyitlerde geçmektedir.Bu beyitlerde,sonbaharın da,ordusuyla ağaçlara sıkıntı veren,gül ve lâleye hücum ederek talan eden bir hükümdar gibi düşünüldüğü görülmektedir.Bu mevsimde de hava değişikliğinden mizaçlardaki denge bozulmuş,meyve ve yapraklar yağma edilmiştir.Artık , yanına bir kitap,bir saz,bir kadeh ve bir yar alıp bir uzlet köşesine çekilmeli,böylece sevinçle bahara çıkmalıdır.Beyitlerde,sonbaharda yaprakların sararması ve dökülmesi de altın saçmak şeklinde ifade edilir.

Aşağıdaki beyitte şairimiz kendisinin,zaman ve dünyanın halini,önce güzelleştirilen,sonra da elbiselerinden soyularak çıplak bırakılan dikenli bir gülle ne güzel sembolize eder.

Ey Fuzuli dehr halin şâh-ı gülden kıl kıyas

Kim virüp evvel tecemmül sonra üryan eylemiş 254/7

.....

Hazan içinde kalan gül budağıyam ki hevâ

Mana şikest virüp kalmışam bürehne vü hâr 30/15

.....

İrişdi vakt ki fasl-ı hazan-ı nâ-hem-vâr

Kıla su tek harekâtın müzahim-i eşcâr 29/1

Katib-i takdir hatt-ı sebz tahrir itmeğe

Levh-i gülzarı hazan bergi zer-efşân eylemiş 254/2

4.Aylar

a.Nisan

Nisan ayı,gülsuyu gibi uğurlu yağmuru ve bulutu dolayısıyla ele alınır.Fakat,beyitlerde anlatılan asıl önemli yanı inci (dürr-i şehvâr,lü'lü-i şehvâr) hasıl etmesidir.Bu ayda sadefin içine düşen yağmurların inci oluşturduğuna dair inanç(1) dolayısıyla,bereket ve bolluğa sebep olduğuna inanılmış ve kutlu sayılmıştır.Beyitlerde bulut ve yağmuruyla daima bu özelliğinden bahsedilir ve gülsuyuna benzetilir.

Yümn-i na'tünden güher olmuş Fuzuli sözleri

Ebr-i nisandan dönen tek lü'lü-i şehvâre su 25/30

.....

Bahar eyyamıdur kurtuldu alem her küdüretten

Kılup kesb-i safa cüllâb-ı feyz-i ebr-i nisandan 85/5

b.Ramazan Ayı

Divan'ın CCXXXIX.(s.363) gazeli Ramazan ayının gelişinden bahseder.Buna göre,ramazanda,o zamanki sosyal hayatta bazı değişiklikler olmuş testi ve sürahi meclisten ayağı çekmiş,içki içilmez,kopuz çalınmaz olmuş,çeng,def ve meclisin kanunu (teviriyeli) bozulmuş cennet kapısı açılırken,meyhane kapısı bağlanmıştır.Zahitler durmadan "hu" çekerken,rintlerin de gülrenkli şarabı bekleyerek bayram ayına baka baka gözlerine "kara su " iner.Fuzuli de kendisini rind-

(1) Levend,D.Ed.s.181

(2) Levend,a.e.s.268-74

lerden sayarak ramazan ayında kadeh güneşinin doğmadığını söyler ve "ne kara gündür bu", "meyhanelerin açılması için fatiha okuyalım, belki yüzümüze bağlı bir kapı açılır" diyerek nice gün mey i- çilmeyeceği korkusuyla üzüldür.

Aftâb-ı kadeh itmez ramazan ayı tulû'

Ne beladur bize yâ Rab ne kara gündür bu

İntizâr-ı mey-i gül-reng ile bayram ayına

Baha baha inecedür gözümüze kara su 363/6,7

Beyitlerde ayrıca, ramazandaki bu yasaklara karşılık, bayram ayının beklenişindeki sevinç, ve sonrasındaki hoşgörü, bayram hilâ- linin gözetlenişi de anlatılmaktadır.

Divan'ın (XVI) kasidesinde ise bayram hilâli, sevgilinin kaş- larıyla karşılaştırılarak zayıf ve güçsüz kalması teşhis ve hüsn-i ta'lille oruç tutmasına bağlanır.

Nâtüvân gördüm hilâl-i idi dün yârüm gibi

Ol dahi gûyâ ki za'f-ı rûzeden olmuş nizâr 118/5

5. Gündüz (gün, gündüz, rûz, nehâr, yevm, eyyâm)

Bir zaman unsuru olarak Divan'ın neçok kullanılan kelimele- rindendir. Belirli veya belirsiz şekilde, bu gün, olgün, her gün, ka- ra gün, bir iki gün, bulutlu gün, görmediğim gün, gam günü, şiddet gü- nü, adlün günü, hicran günü, mahşer günü, rûz-ı kıyamet, rûz-ı adl, rû- z-ı ceza, rûz-ı haşr, rûz-ı hicrah, safha-i eyyâm, eyyâ-ı devlün, dün ü gün, rûz u şeb, leyl ü nehâr, gün günden efzün, gün günden beter... vb. gibi tamlama ve deyimler içinde geçer.

Bu zaman mefhumuyla, daha çok belirsiz bir zaman kastedilir. Fakat bazan, daha belirli olan özel dîni günler ve övdüğü kimsele-

rin zamanları da kastedilir.Örneğin "Su Kasidesi"nde geçen aşağıdaki beyitte Hz.Muhammed'in Tebuk Gazası sırasında Hudeybiye'de, çöl sıcağında parmaklarından Ensar'a su verme mucizesine telmih edilerek,bu mucizenin cereyan ettiği gün anlatılır(1).

Hayret ilen barmağın dişler kimitse istimâ'

Barmağından virdüğü şiddet günü ensara su 24/20

Kasidelerde geçen "adlün günü,harp günü,eyyâm-ı devletün" gibi ifadeler de,övülen kimsenin zamanını belirtir.

Fakat,günün en çok ve güzel ifade edildiği beyitler,Fuzuli'nin zamandan şikayet ettiği,günlerinin dert ve gamla geçtiğini söylediği beyitlerdir.

Geçmesün hiç kimsenün miskin Fuzuli tek günü

Hep geçen gamla fena dünyada eyyâmum menüm 329/5

Bunun yanında,günün beyitlerde güneş anlamında tevriyeli kullanıldığını,sevgilinin yüz ve yanağına benzetildiğini görüyoruz.

a.Nevrûz

Rûmî takvimin 9.günü,Celâli Takvim'de yılbaşı olan nevrûz,baharda gece ile gündüzün bir olduğu,eski takvime göre,ilkbaharın ilk ayının bir ve altıncı günüdür(2).Genellikle bahar tasvirlerinde ve uğurlu bir gün olarak geçer.Aşağıdaki beyitte bir sultan mazmunu içinde verilmektedir.

Çemende ohına hükm-i eyâlet-i nevrûz

Misâl-i hükme nisâr eyleye şikûfe direm 64/8

b.Sabah(subh,seher,şafak)

Sabah,hem bir tabiat manzarası göstermesi bakımından,hem de

(1)Levend,D.Ed.s.135

(2)Tarlan,Ş.D.Tetkik,C.2,s.39

günün başlangıcı olması dolayısıyla,bir zaman unsuru olarak ele alınır.

Bir zaman unsuru olarak sabah, "her sabah,subh,subh-dem,subh u şâm,subh-ı sadık,subh-ı kâzib,seher,şeb tâ seher" gibi deyim ve tamamlamalarla verilir.

Tabiat manzarası göstermesi bakımından sabah,özellikle toplu halde 178-179.sayfalardaki "subh" redifli iki gazelde ve değişik beyitlerde dağınık olarak ele alınır.Bu iki gazelde ve beyitlerde tam bir tabiat manzarası görülmemekle birlikte,yine de mazmunların gölgesinde daha çok zihinsel bir tabiat manzarası anlatılmaktadır.Bu manzaradan görülebilenler,ay ve yıldızların kaybolarak güneşin bir sultan gibi inciler (şebnem) saçarak,aydınlatarak -bazı beyitlerde güneşe bedel sabah- bir renk cümbüşü içinde doğması,sabah rüzgarının tatlı tatlı eserek koku dağıtması,canlıların -nergisin- uykusundan uyanması,bülbülün gül bahçesi üstünde döne döne uçuşması (bkz:.) ..vb:gibi şeylerdir.

Fakat,bunların hemen hepsi sevgili(övuilen) ve aşığa bağlı olarak anlatılır.Buna göre,sabah tıpkı bir aşık gibi günyüzlü sevgiliyi bekleyerek ağlar,yakasını yırtar,ah ile halkı uykusundan uyandırır,sevgiliden müjde veren rüzgara (şebnemden)inciler saçar.Yalancı (kâzib) sözünden utanarak aşkında sadık (tevriyeli) olduğunu göstermek için yakasını yırtar,dâğlarını(güneş) gösterir.Zaten aşık için zaman kavramı kalmaz,akşamı sabah,sabahı da akşam olur.Ancak,âşığın akşamının sabah,sabahının da akşam olmasıyla,sevgiliye kavuşma ve ondan ayrılmanın anlatıldığını da görüyoruz.

Kılsa vaslun şâmumu subha beraber yoh aceb

Resmdür fasl-ı bahar olmak beraber rûz u şeb 156/1

Ayrığın devamlı geceye benzetilmesi (bkz.) de bunu göstermektedir. Ayrıca sabah vakti bülbüllerin ötüş vaktidir. Bu yönden ayrı bir önemi vardır. Sabah rüzgarı da bu vakitte sevgiliden haber getirir, müjde verir. Bütün varlıkların yeniden canlanma vaktidir. Bu olay, sabahın sevgilinin dudaklarını zikretmesine bağlanır. Başka bir beyitte şairimiz sabaha kadar günahlarına ağladığını söylerken, bir diğerinde sabah, sevgilinin yanığını altın kalemle gökyüzüne nakşeden bir ressama benzetilerek, güneşin doğuşu mazmunu verilir. Diğer bir beyitte ise şair, çok bedbin bir tavırla sabahın geleceğinden ümidini kesmiştir; "gam akşamının sonu yoktur, sabah var diyenler teselli için bu sözü söylerler" der.

Bir musavvirdür ki zerrin kıl ile her gün çeker

Safha-i gerdûna nakş-ı ârız-ı dildâr subh_{179/6}

Buarada subh-ı sadık, subh-ı kâzib, subh-ı ezel, subh-ı kıyamet gibi ifadelerde çoğu zaman aşık ve sevgilinin durumunu anlatmak için kullanılır. Gerçekte, subh-ı kâzib, tanyeri ağarmadan ortada görülen ve sonra kaybolan beyazlıktır. Subh-ı sadık ise aldatıcı beyazlıktan sonra görülen, sabahın olacağını gösteren gerçek aydınlıktır. Halbuki beyitte tevriyeli olarak sabah, yalancı (kâzib) sözünden utanarak "dâğ"ını (yara, güneş) gösteren gerçek (sadık) bir aşığa benzetilir.

Işkda sadıklığ izhar itdi dâğın gösterüp

Gâlibâ dirlerdi kâzib kıldı andan âr subh_{178/6}

"Subh-ı kıyamet"ten kastedilen ise sevgiliden ayrılış durumudur. Bu arada çoğu zaman kamet-kıyamet kelimeleriyle de cinas yapılır. "Subh-ı ezel" ile de, ruhların varoluş bilincine erdiği (bezm-ı elest) toplantısına işaret edilerek aşığın aşkının çok daha önce-

den var olduğu anlatılır.

Ey Fuzuli men dem urmuşdum safâ-yı ışkdan

Matla'-ı hurşid icad olmadın subh-ı ezel 297/7

.....

Kıyametde hesabı olmayanlardur ol gafil

Ki fark eyler firakun şamunı subh-ı kıyametden 343/4

Ayrıca genel olarak zaman konusunda bahsedildiği gibi,zamanın övülenin emrinde olduğu,heybetiyle sabahı akşam kıldığı,sabah ve akşamın onun iki hizmetçisi olduğu gibi ifadelere de beyitlerde rastlanmaktadır.

Emr-i ikbalin müretteb kılmağa olmaş ana

şâm bir Hindf kenfzek subh bir Rûmi gulâm 107/21

Bütün bunlarla ilgili olarak sabahın,yakasını yırtan bir aşı-ğa,sevgilinin kendisine,yüzü ve yanağına,övülene,Rûmî bir gulâma, inciler saçan bir sultana ve ressama benzetildiğini görmekteyiz.

6. Akşam-gece (şeb,şâm,mesâ,dün,leyl)

Akşam ve gece daha çok sabah ve gündüz ile birlikte kullanılmakta,böylece bir sürekliliği ifade etmektedir;şeb tâ seher,dün ü gün,şeb u rûz,subh u şâm,leyl ü nehâr..vb.gibi.

Gecenin beyitlerde anlatılan en önemli yanı,açıklar için ayrılık,hicran ve gam ifade etmesidir.Aşığın gözünde ayrılığın kendisi,bitmeyen bir gece gibidir.Vuslat sabahından ümidi yoktur.Bu yüzden de gece sabaha kadar uyuyamaz,"yıldız sayar",ağlayıp,âh eder,inler,ağlamasıyla halkı uyandırır,sevgilinin kâyunun etrafında döner durur.Gecede köpek sesleri aşığın ağlamasına karışır.Geçen zamandan haberi yoktur,gecesi gündüzüne karışmıştır.

Giceler encüm sayaram subha dek

Ey şeb-i hecrün mana yevmü'l-hisâb 150/5

Şeb-i hicrân yanar cânım töker kan çeşm-i giryânım

Uyadur halkı efgânım kara bahtum uyanmaz mı 388/4

.....

Ey Fuzuli şâm-ı gam encâmına yohdur ümîd

Bir teselîdür sana ol söz ki dirler var subh 179/7

Şairimiz, ayrılık gecesini, ancak cehennem azabı ile karşılaştırır.

Hicran gicesin görgeç düzah elemin bildim

Kim rûz-ı kıyâmeşdür yârun şeb-i hicrânı 389/7

Gecenin durumu için beyitlerde, tîre, târ, zulmet ve karanu sıfatları kullanılarak siyah renginden dolayı Hintli'ye benzetilir. Mecâzî olarak gece ve gece ülkesini (şebistân) aydınlatacak nesnelere arasında sayılanlar, ebed akşamının çerağı Hz. Muhammed, âh şimşeği, gül kandili, sevilen ve övülendir. Çoğu zaman geceyi aydınlatan çerağ ve şem'den sevgili kastedilir. Bu, sohbet ve işret meclislerinin geceleyin yapılmasından dolayıdır. Ayrılık ve âh dumanı ise (dü-tün) âşığın gündüzünü bile karartır, gece yapar.

Ser-i kâyunda gönlüm berk-i âhın sanma bî-hüde

Karangu gice azm-i kâyun itsem reh-nümünumdur. 211/5

.....

Bu temennâda kim ol şem'ile hem-sohbet olam

Dûd-ı âh itdi dünüm tek günümü târ menüm 331/4

Divan'da kutsal gecelerden sadece Mirac gecesi anlatılmaktadır. Bunun yanında Ramazan ve Bayram geceleri de hîlâlin gözlenmesi gibi sebeplerden dolayı önemli görüldü.

Sensen ol bahr-ı kerâmet kim şeb-i Mi'râc'da

Şebnem-i feyzün yetürmüş sâbit ü seyyâre su 25/27

Senenin en uzun gecesi olan şeb-i yeldâ ise bir beyitte aş-

ğıda görüleceği gibi, düşmanın zamanını şeb-i yeldâ etmek şeklinde geçer. Bundan da övülen veya sevilen kimsenin bütün zamanlara hükmettiği, sabah ve akşamın emrinde olduğu anlaşılmaktadır. (bkz. sabah, zaman)

Sâye-i râyeti ikbâli yeten yirlerde

Rûzgârını adûnun şeb-i yeldâ eyler 120/26

.....

Yil bîrahdâ Hind deryâsına azmünden haber

Ditredi deryâ mehâbet Hind subhın kıldı şâm 58/31

Bunun yanında gecenin, ay, yıldızlar ve diğer gök cisimleriyle ilgisi de beyitlerde sık sık belirtilir. Bunlar daha çok gecede güneşin kaybolması, ayın ve yıldızların geceleyin görünmesi gibi konulardır ki ilgili başlıklarda anlatılmıştır. Gece ve gündüzün baharda eşit olması da baharla ilgili olarak anlatıldığı için buraya alınmadı (bkz. bahar, güneş, ay ve yıldızlar)

*Konuyla ilgili olarak gecenin çoğunlukla ayrılık, gam, hicran gibi soyut kavramlara, renginden dolayı sevgilinin saçına, benine, âşığın âh dumanı (dütün) na, Hint'li bir cariyeye benzetildiğini görüyoruz.

IV.D Ö R T U N S U R

a.Genel olarak Dört Unsur

Eski kozmolojiye göre Ay feleğinin altında,feleklerin tesiriyle değişen,oluş ve bozulma dünyası (âlem-i kevn ü fesad) ve unsurlar âlemi vardır.Bunların merkezleri bir ve tabakalar halinde-dir.Ateş,bu unsurların en hafifi ve incesi olduğundan en yüksekte , ay feleğinin iç tarafında,renksiz ve saydamdır.Bu yüzden görünmez. Bunun altında hava (küresi,feleği) gelir ki bu,ateşten daha yoğundur.Hava küresinin içinde su küresi vardır ve biraz daha yoğundur. Dört unsurun sonuncusu olan toprak ise bütün unsurların en yoğundur ve evrenin özünü,merkezini oluşturur.

Bu dört unsurun da ayrı ayrı herbirinin iki özelliği vardır; ateş,kuru ve sıcak;hava,sıcak ve rutûbetli; su,rutûbetli ve soğuk; toprak,soğuk ve kurudur.Unsurların hepsinde olan ortak özellikler dolayısıyla değişmeler ve karışımlar olur.Böylece feleklerin etkisiyle ve unsurların karışıp kaynaşmasıyla üç sınıf birleşik cisim vücuda gelir;madenler,bitkiler ve hayvanlar.Bundan dolayı yedi gezegene yedi baba (âbâ-i seb'a),dört unsura dört ana (ümmeât-ı erbaa),üç birleşik cisme de üç çocuklar anlamına "mevâlid-i selâse" denilir(1).

Evren ve insanın maddi yapısını teşkil eden dört unsurun,insan vücudundaki ten,kan ,hararet ve nefese mukabil olarak geldiği-

(1) Gibb,Osmanlı Şiiri Tarihi,s.44,45 ; Tarlan,Ş.D.Tetkik,C.2.s.47 ; Nasr,İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş,s.280,282.

ni(1) böylece insanın maddi yapısı üzerinde olduğu kadar, ilâhi nûrun bir parçası olan psişik yapısı üzerinde de olumlu veya olumsuz etkilerinin olduğunu, ayrıca yüce âlemlerden gelen rûhun, devri sırasında dört unsur ve tabiata girip, buradan cemat, nebat ve hayvana geçerek yoluna devam ettiğini "Giriş" bölümünde anlatmıştık. Şimdi bu bölümde dört unsur ve ilgili unsurların Divan'da nasıl ele alındığını örnekleriyle göstermeye çalışacağız.

Fuzuli Divanı'nda bizzat dört unsur, sınırlı beş-altı beyitte geçer. Bunun üçü Bağdat Kasidesi'nde diğerleri ise çeşitli kasidelerde dağınık vaziyettedir. Bunlardan Tevhit kasidesinde bir beyitte evren bir âileye benzetilerek felekler baba, unsurlar da ana gibi düşünülmüş, eğer yaratıcının kahrına uğrarsa, bu aile dağılır, nikâh bağı kopar denilmiştir. Diğer beyitlerde ise, hikmetin bina edicisi olan övülenin sanat sarayının duvarını, dört unsurdan sağlam yaptığı söylenir, dört unsurun padişahın tabiatına uygun olması için dua edilir.

Ger olsa kahrına mazhar anâsır u eflâk

Nikâh akdin üzer ümmehâtdan âbâ 18/60

.....

Bâni-i hikmet ki erkân-ı anâsırdan müdâm

Çâr divâr-ı sarây-ı sanat eyler üstüvâr 49/48

---

(1) Okuyucu, Yard. Doç. Dr. Cihan, Aşık Paşa'nın Tasavvuf Risalesi, E.Ü.S.B.E.D. (Kayseri 1987?)'nden ayrılışım. Makalede Garibnâme ile aynı konuların işlendiği Tasavvuf Risalesi tanıtılıyor ve tasnifin Garibnâme'ye göre 10 bab'a, her bab'ın da 10 destan'a ayrılarak her bab'ın içinde sayılarıyla ilgili konuların olduğu (1. bab'da vahdet, 4. bab'da dört unsur, evren ve insanla ilişkisi gibi..) anlatılarak eserin özeti veriliyor. Genel olarak konumuz bakımından da büyük önem taşıyan Garibnâme'nin neşrinin yapılmamış olmasından dolayı, eserden istifade etmek mümkün olamamıştır.

Heft ahker ide emr-i pād-şâha inkıyâd

Çâr unsur ola tab' -ı pād-şâha sâzkâr 50/70

Böylece genel olarak dört unsurdan yalnızca beş-altı beyitte bahsedilmesi, konuyu, tek tek ilgili unsurlar veya bunları içinde taşıyan diğer unsurlar çerçevesinde almayı gerektirmiştir. Az görülmekle beraber bazı beyit ve rubâflerde ise dört unsurun hepsinin toplandığı da görülür.

Eyler gönülde eşk hatun şevkini füzûn

Oddan çihar buhar saçıldukça âb ana 132/4

.....

Mecnûn oda yandı şu'le-i âh ile pâk

Vâmık suya batdı eşkden oldı helâk

Ferhâd hevesle yile virdi ömrin

Hâk oldılar anlar menem imdi ol hâk 514

1.Su

a) Genel Olarak Su

Dört unsurdan biri olan suyun Fuzuli Divanı'nda ele alınışı Hz. Muhammed vâsfindaki meşhur "Su Kasidesi" ile doruk noktasına ulaşır. Bu kasidede su, değişik sanat ve benzetmelerle, ince hayallerle ele alınır. Buna göre su, her şeyden önce hayatın kaynağıdır. Bitkilerin büyümesinde, gelişmesinde, tazelenip güzelleşmesinde büyük rol oynar. Fakat bunun yanında suyun yol açtığı zarar ve tehlikeler -aşındırma, yıkma, boğma- da vardır.

Su bolluğun ve bereketin sembolüdür. Parlak ve berraktır. Devamlı akması, üzerindeki kabarcıklar, kıvrım kıvrım akması ..vb. gibi özellikleri dolayısıyla birçok hayallere konu olur. Çoğu zaman diğer unsurlarla beraber kullanılır. Su ateşi söndürür, harare-

ti giderir.İnsanın,hançerin,kılıç ve temrenin yapısında su vardır.Şeffaf olduğundan ayna gibi aksettirir.Hastaya,çölde kalmışlara su vermek sevaptır.Akarsu,deniz,yağmur ve bulut suyun kaynaklarıdır.Su,sevgili ve övülen arasında da doğrudan bir ilgi vardır.Su,onlara kavuşmak için akar.Suyla ilgili Hz.Muhammed'in birçok mucizesi vardır..vs.Şimdi bunları biraz daha geniş olarak örnekleriyle vermeye çalışalım:

b) Su-yaratılış

İslâm dinine göre herşey sudan çıkmıştır.Su hayatın kaynağıdır(1).Dolayısıyla insan da su ve topraktan yaratılmıştır.

Oldı hükminden revân-perver fezâ-yı berr ü bahr

قد افاد الروح جسمًا كان من ماء وطين

42/16

(O ruha daha önce su ve çamur olan bir.vücut verdi.)

c) Su-bitki ve ağaçlar

Su,ağaç ve bitkilerin büyüyüp gelişmesinde,meyve vermesinde büyük rol oynar.

Eğer cân almak istersen tenümden tîğunı kesme

Ki pejmürde nihâle virmeyince su semer virmez 241/4

.....

Merdüm-i çeşmüm ayağına revân su tökdi

Ki gerek su töküle servün ayağına müdâm 306/9

Suyun ağaçların altandan ve kıvrım kıvrım akması da çeşitli hayallere neden olmuştur.Aşağıdaki beyitte kıvrımlı su cedvelleri sihirli bir ipe,servi ise Musa peygamberin esasına benzetilmiştir.

Hibâl-i sihre dönüp cünbiş-i cedâvil-i âb

Kelfm-i serv ana aksden birahdı asa 17/36

Şu beyitte ise ağaçlar saçları karışık bir deliye,su(akarsu)

ise, onu bağlayan zincirlere benzetilmiştir.

Sanasan her nahli bir júlide-mû divânedür

Kim ana zencir âb olmazsa dutmazdı karâr 62/3

Gül isteğiyle dikene su vermek boşa gitmez.

Arızun yâdıyla nem-nâk olsa müjgânım n'ola

Zâyi olmaz gül temennâsıyla virmek hâre su 23/7

Ağaç ve bitkilere bu kadar faydası olan su, sonbaharda artık zahmet verir gibidir.

İrişdi vakt ki fasl-ı hazan-ı nâ-hemvâr

Kıla su tek harekâtın müzâhim-i eşcâr 29/1

Şu beyitte ise suyun (akarsuyun) şeklinin eğri-büğrü kıvrımlı olması sanki Kelâm ilmindeki "teselsül"ü doğrulayıp, ilk neden fikrini yalahlıyor gibi düşünülür(1).

Virüp teselsüle kuvvuet tabiat-ı kec-i âb

Olurdu nâfi-i isbât-ı illet-i dâ 17/42

ç) Su-bayındırlık

Su, imar faaliyetlerinde de büyük yer tutar. Viran yerleri bayındır eder. Bunun için su cedvelleri açılır ve sulama yapılır. Veys Bey'i öven bir kasidede (XXXVI) onun zamanında su cedvelleri açıldığı söylenilmektedir.

Bi-aynih eyle kim cedvel çeküp su eyleyüp câri

Emfr-i kâmrân viran yirler âbdân eyler 109/15

d) Su- ateş

Su, ateş unsuru ile de devamlı ilişki içindedir. Zıt özellikteki unsurlar olmasına rağmen sevgilide birleşikler. Çünkü, sevgili-

---

(1) teselsül: Kelâm'da sebeplerin birbiri ardınca devam etmesi demektir kisonunda bütün sebeplerin ilk sebep(Tanrı)e dayanması şarttır. Levend, D. Ed. s. 83

nin yanağı ateş,teri de sudur.Ayrıca ateşe su serpince buhar çıkar ve bazan ateş,demiri(peykân) bile eritir,su gibi yapar.Göz yaşı da bir sudur ancak gönüldeki ateşlere çare kılmaz.

Derlemiş ruhsâr ile hûblar açarlar gönlümi
Gör ne gülşendür ki ateşten virürler âb ana 133/7
.....

Eyler gönülde eşk hatun şevkini füzûn
Oddan çihar buhar saçıldukça âb ana 132/4
.....

Demâdem katre katre kan yaşumdur kim çihar gözden
Veya peykânların kim âteş-i dil anı su eyler 205/3
.....

Saçma ey göz gönlümdeki odlare su
Kim bu denlü dutuşan odlare kılmaz çare su 23/1

e) Su-hava

"Ab u hevâ" şeklinde birlikte kullanılan sudan,hava ve rüzgârın etkisiyle inci oluştuğuna inanılır.Ayrıca içerisinde hava bulunan,su üzerindeki kabarcıklar da,çeşitli hayallere konu olarak eve,düğme ve yıldızlara benzetilir.Bazı beyitlerde ise mevsime göre,havayla beraber suyun soğuması anlatılır.

Müstidd-i şeref-i rifat olan nâdir olur
Sanma her âbı hevâ lülü-i lâlâ eyler 120/17
.....

İntizâr ile daşı lâl kılup reng virür
Rûzgâr ile suyu lülü-i galtân eyler 99/16
.....

Ey harîr içre tenün mutlak bilür içre gülâb
Göksün âb-ı rûşen ol âb üzre tûgmendür habâb 452/2
.....

Füzûn oldukça ışkun germ olur eşküm yûğürmekde
Eğërçi su bürüdet kesbini eyler hevâ görgeç 176/3

f) Su-kılıç, peykân vs.

Çeliğe sağlamlaştırmak için su verilir. Dolayısıyla kılıç, hançer, peykân gibi aletlerin bileşiminde su vardır.

Su virür her subh-dem gözyaşı tîğ-ı âhuma (1)

Çoh meni incitme tîğ-ı âbdârumdan sahin 347/2

g) Su-humâr

Su, sarhoşluğu dağıtır. Sarhoşu ayıltmak için su verilir. Fakat akıllıya su içmek, sarhoşa da mey içmek daha iyi gelir.

Men lebün müştâkiyem zühhâd kevser tâlibi

Nite kim meste mey içmek hoş gelür hüş-yâre su

.....

Zikr-i na'tün virdini derman bilür ehl-i hatâ

Eyle kim def'-i humâr için içer meyhâre su 24/25

ğ) Su-hasta

Geleneksel halk inançları arasında yer alan karanlık gecede hastalara su vermenin sevap olduğu ve yaralı olan kimsenin suyu ihtiyatla içtiği gibi düşüncelere Divan'da da rastlanılır.

Gam günü itme dil-i bîmârdantîgun dirîğ

Hayrdur virmek karanu gicede bîmâre su 23/8

.....

Vehm ilen söyler dil-i mecrûh peykânun sözün

İhtiyât ilen içer her kimde olsa yâre su 23/4

h) Su-mizaç

Mizaçlara bağlı olarak suyun etkisi değişir. Suyun mizacı temizdir, bu yüzden Hz. Muhammed'e uymuştur. O'nun dostu (Hz. Ebubekir), yılan zehiri içse âb-ı hayât; düşmanları su içse yılan zehirine dönüşür. Ayrıca, bazı yerlerin havası ve suyu ılımlı, her mizaca uygun-

(1) Bu mısra 366. sayfadaki gazelin matla' mısraıyla aynıdır.

gelir.Mekân tu tmak için böyle yerler tercih edilir.

Dostı ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hayât

Hasmı su içse döner elbette zehr-i mâre su 24/21

.....

Her garibe nâzenfn şehri vilâyât-ı vatan

Her mizaca mutedil âb u hevâsı sâz-kâr 46/15

1) Su-Hz.Muhammed

Hz.Muhammed'in su ile ilgili birçok mucizesi vardır.Sert taş-
tan Allah'ın izniyle su çıkarmış,savaş sırasında parmaklarından su
akıtmış,abdest aldığı az bir su çoğalmış ve bütün bir orduya yet-
miştir.

Kılmağ için tâze gülzâr-ı nübüvvet revnakın

Mucizinden eylemiş izhâr seng-i hâra su 24/18

.....

Hayret ilen barmağın dişler kim itse istimâ'

Barmağından virdüğü şiddet günü Ensâr'e su 24/20

.....

Eylemiş her katreden min bahr-i rahmet mevc-hîz

El sunup urgaç vuzû için gül-i ruhsâre su 24/22

1) Su-Zararları

Suyun genellikle görülen faydalarından ayrı olarak boğmak,
aşındırarak oyuklar oluşturmak,yıkma gibi zararları da vardır.Su-
ların çok olmasıyla seller oluşur ve büyük zararlar meydana getire-
rek duvarları yıkarak evleri su altında bırakabilir.

Zevk-i tfgundan aceb yoh olsa gönlüm çâk çâk

Kim mürûr ile birağur rahneler divâra su 23/3

.....

Göz evi tek oldu eşkümden çoğ evler gark-ı âb

Öz evi tek kıldı çoh ev merdüm-i çeşmüm harâb 460/1

.....

Vâmık suya batdı eşkden oldu helâk 514

.....

j) Su-serap

Bazan yazın şiddetli sıcaklarda çöllerde seraplar oluşur. Kimi insanlar bunları yanlış olarak su zannederler. Fakat her su serap değildir. ....

Olma ey sahrâ-nişîn gâfil değül her su serâb

k) Su-ırmak, deniz, yağmur, bulut vs.

Irmaklar, denizler hepsi sudur. Bulut, yağmur ve suyun kaynağıdır. Bu yönüyle özellikle Nisan bulutu ve yağmurunun bereketli olduğu ve denizde sadefin içine düşmesiyle inci oluştuğuna dair olan inanca sıkça rastlarız. Akarsu ise çoğu zaman baharda bulanık akan, şekil itibariyle delileri bağlayan zincirlere benzetilir.

Katre-i bârân ki bir müddet sadef hapsin çeker

Yoğ iken kadri tapar kıymet dürr-i galtân olur 32/2

.....

Fuzuli dehrden kâm almak olmaz olmadın giryân

Sadef su almayınca ebr-i nisandan güher virmez 241/7

Şu iki beyitte ise, genellikle görülen genişlik, büyüklük ve sonsuzluk düşüncesinden farklı olarak denizin tuzluluğu ve med ve cezir olaylarına temas edilir.

Kef-i hırs ile dâim dâmen-i dünya-yı dün dutsan

Zemâne şûr-baht eyler seni peyveste deryâ tek 485/1

.....

Gönlümi gör dıdeden geh kan töker geh kan içer

Medd ü cezrini temâşâ kıl bu deryânun müdâm 57/7

l) Su-HZ. Hz. Hz. Nuh

Bazı beyitlerde Nuh peygamber zamanında olan "Su Tufanı" na

telmih yapılarak böyle felâketlerde Nuh'un gemisine sığınmak gerektiği söylenilir.Hızır gibi su üzerinde yürümekten sözedilerek de o-laya telmih edilir.

Tugyân-ı gama müfiddür zevrâk-ı mey

Tîfân hatarında eyle kim keşti-i Nûh 503/2

.....

Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân ider

Geh eyler mesken İbrâhim tek âzer sabâ 28/13

m) Ab-ı hayât(1) (âb-ı hayvân,âb-ı Hızır)

Bir damlası içeni sonsuz hayata kavuşturduğuna inanılan mitolojik suyun ele alınışı öncelikle âşığa sonsuz hayat bağışlayan sevgilinin dudağıyla ilgili görülmektedir.Ayrıca beyitlerde sevgiliye kavuşma ve onun bulunduğu yer (kûy,ravza) de sonsuzluk bağışlayan unsurlar olarak dikkati çeker.

Bazı beyitlerde Hızır ve İsa'nın ölüleri diriltme,Hızır'ın bastığı yerden çemen bitmesi gibi mucizeleriyle ilgili olarak yağmurun yeryüzündeki ölmüş bitkileri dirilttiği ifade edilerek âb-ı hayata benzetilir.Konuyla ilgili olarak "emvât,ihyâ,hayât-ı câvidân,hicâb,perde,zulümâf" gibi birçok kelime bir arada kullanılır.Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin dudağı,âb-ı hayata benzetilir,hattâ ondan üstün tutulur.

Şerbet-i la'lün ki dirler çeşme-i hayvan ana

Ol vârrür can dembedem uşşâka vü men cân ana 134/1

.....

Her kimün âlemde mikdârıncadur tab'ında meyl

Men leb-i cânânımı Hızır âb-ı hayvanm sever 207/2

(1)Efsaneye göre,İskender-i Zülkarneyn,âb-ı hayatı bulmak için Hızır ve İlyas'ı rehber alarak karanlık içinde askerleriyle günlerce yol almış,sonra ayrı yollardan aramaya devam etmişler.Hızır'la İlyas

Cân virür lâlün temennâsında min âb-ı hayat
Feyzüne leb-teşne yüz Hızır u Mesfihâdur senün 294/3

.....

Lebine çeşme-i hayvan dimezem kim lebinün

Var min câna değer feyzi bekâdan gayri 395/5

Şu beyitlerde ise sevgiliye kavuşma yolunda âb-ı hayata bile bigâne kalınır,Hızır'a bile minnet edilmez.

Teşne-i câm-ı visâlün âb-ı hayvan istemez

Mâil-i mür-ı hatun mülk-i Süleyman istemez 239/1

.....

Fâni-i mutlakam kahul itmem

Minnet-i Hızır ile zülâl-i bekâ 76/12

Bu beyitlerin anlamında doğal olarak,tasavvuf kültüründen gelen âb-ı hayat için ilâhi feyz,dudak için vahdet,yokluk ve fenâ,du- dağın çevresindeki ayva tüyleri (hat) için de zulümât kelime ve ben- zetmelerinin kullanıldığını dikkate almak gerekir.Aşağıdaki beyitte ise Füzuli,sevgilinin diyarına ulaşarak,âb-ı hayatı bulduğunu söy- ler ve Hızır'a bile yol gösterip,muradına eristirmek ister.

Ey Fuzuli hâk-i küy-ı yâre yetdüm hanı Hızır

Kim virem kâmin olam âb-ı hayata reh-nümün 354/7

Aşağıdaki beyitlerde de yağmur ve övülenin iyiliği,âb-ı haya- ta benzetilir.

Serâser kıldı eczâ-yı zemin emvâtını ihyâ

Meğer her katre âb-ı Hızır idi bir katre bârândan 86/13

Hızır'la İlyas bir çeşme başında tuttukları balıkları yemek istemiş- ler.Ancak bu sudan balıkların üstüne dökülünce balıkları dirilmiş, bunun üzerine Hızır ve İlyas bu sudan içerek sonsuz hayata ermişler, İskender ise orada olmadığından içememiş.Tarlan,Tetkik,s.65,Levend, D.Ed.s.175

Virür tamır-i mülki bayıra bârân-ı ihsânun

Nicük kim âb-ı Hızır emvâtı hayy u câvidan eyler 109/26

Bazan da perde veya zulümât kelimeleriyle ilgili olarak "âb-ı hayat istiyorsan halkın ayıplarına perde çek" diye öğüt verilir.

Perde çek aybına zulmet kimi halkın dâim

Ger dilersen nasib ola sana âb-ı hayat 478/1

Aşağıdaki beyitte ise, kalemin siyah mürekkebiyle sonsuzluğa doğru gitmesi, Hızır'ın âb-ı hayat içmek için zulümâta gitmesine benzetilir.

Huceste Hızır'dur âb-ı hayat içmek için

Zeman zeman zulümâta kılur güzâr kalem 101/7

n) Suyla ilgili baza gözlem, benzetme ve deyimler

Bütün bunlarla ilgili olarak suyun, kıvrımlı akışıyla sevgilinin saçına, durmadan akmasıyla zamana ve ömre, parlak ve şeffaflığından ötürü de sevgilinin yanağına ve aynaya benzetildiğini görüyoruz. Bunun yanında suyun yüze serpilince uykuyu kaçırmaması, tozlu yollara su serpilmesi, baharla akarsuların bulanması, servinin aksinin suda görünmesi de beyitlerde konu edilir. Bunlarla ilgili olarak da beyitlerde su eylemek, bağırını su kılmak (etmek), gözlerine kara su inmek, su yerine kan akıtmak, yerde sürünmek, bir içim su verme k, suya gitmek, suya batmak gibi birçok deyim kullanıldığını belirtmeliyiz.

2. T o p r a k

a) Genel Olarak Toprak

Dört unsurdan biri olan toprak, insanın yaratılışında esas alınan temel unsurdur, insanı simgeler. Örnek olarak verilecek beyitlerde de görüleceği gibi, özü itibariyle kıymetsizdir, kozmolojik

sistemde en aşağıdadır ama sevgili (ötülen) onu yüceltir, değerli kılar. Ayrıca içinde taşıdığı değerli madenler ve cevherler dolaşısıyla da ayrı bir önemi vardır. Fuzuli bunu, Divan'ın mukaddime' sinde irsâl-i mesel yollu bir anlatımla şöyle ifade eder; "toprakta yatmakla tılâdan cilâ gitmez". (8/12) Toprağın renginin tîre olarak nitelendirildiğini görüyoruz. İnsan, topraktan yaratıldığı gibi, öldükten sonra yine toprak olacaktır. Bununla ilgili olarak toprak olmak deyiminin çok kullanıldığını söyleyelim. Öldükten sonra da toprak halinde iken yeniden can bulacaktır. Ancak, ölen âşık olunca, toprağı birçok özellikler taşır; etrafa muhabbet kokusu saçar, rüzgarla sevgilinin kûyuna ulaşır, üzerinde türlü otlar biter, toprağından çeşitli kaplar yapılır, bu yolla sevgiliye ulaşır, du-dağına değer..

Toprak, doğal olarak diğer unsurlarla da ilişki halindedir. Rüzgarla tozu göklere savrulur, ateşle yanan bir şey toprak olur, su ile canlanıp güzelleşir. Fakat, toprağın en önemli, en çok söze-dilen yönü, sevgili (övülen) nin eşiğinde bulunması, onun ayağının tozundan gözlere (hattâ) güneşe) sürme çekilmesidir. Şimdi bunları örnekleriyle vermeye çalışalım:

b) Toprak-yaratılış-ölüm

İnsan, çamur ve sudan yaratılmıştır.

Oldı hükminden revân-perver berr ü bahr

قد افاد الروح جسما كان من ماء طين 42/16

(O ruha daha önce su ve çamur halinde olan bir vücut verdi.

İnsan topraktan yaratılır fakat, sonra yine toprak olur. Şairimiz ise, Mecnun, Vamık, Ferhat gibi meşhur âşıkların toprağından olduğu için, onların aşk ve ıstıraplarını da beraberinde taşıdığı-

nı söyler.

Mecnûn oda yandı şule-i âh ile pâk
 Vâmîk suya batdı eşkden oldu helâk
 Ferhâd hevesle yile virdi ömrin
 Hâk oldılar anlar menem imdi ol hâk 514

Şu beyitte ise hayat ve ölüm toprağa gizlemek ve topraktan peydâ eylemek (çıkma) şeklinde ifade edilmektedir.

Gehi toprağa eyler hikmetün min mehlikâ pinhân
 Gehi sunun kılur topragdan min mehlikâ peydâ 128/5

c) Toprak-Hz.îsâ

Hz.îsâ'da topraktan yaratılmıştır,ama,değeri yüce olduğundan gökyüzüne çıkmıştır.Buradaki toz-zerre-güneş ilişkisi bize O'nun güneş feleğinde olduğunu da verir(bkz.fe'lek-Hz.îsa).

Meğer terkîb-i îsf gerd-i hâk-i dergehündendür
 Ki durmuş hâkden kadr ile azm-i âsmân itmiş 257/5

ç) Toprak ve toprak kaplar

Topraktan çeşitli kaplar yapılması da sevgili ve dostlar ile kavuşmak için bir bahane teşkil eder.Çünkü şair,kendi mezarının toprağından testi,kadeh vb.gibi kaplar yapılarak sevgili ve dostlara onunla ikrâm edilmesini ister.

Dest-bûsı arzûsuyla ger ölsem dostlar
 Kûze eylen toprağum sunun anunla yâre su 24/13
 .....
 Men hod öldüm ey türâbumdan olan sâgar müdâm
 Rindler bezmin gezüp bir bir yetür menden niyâz 238/5

d) Toprak-ţûtyâ (sürme,kuhl)

Aslında bu isimde (tütüya) veya burma sadef isminde bir taş olduğu(1), dövülerek ezilip gözlere sürme çekildiği söylenen tütüya motifi Divan'da da pek çok yerde geçer. Siyah renktedir, sevgilinin(övülen) ayağının(yolunun, eşiğinin) toprağıdır. Sürme gibi gözlere çekilerek, göz hastalıklarını tedâvi eder, görüşü artırır..

Alemi eylese bir zât-ı müşahhas takdir

Hâk-i pâyini anun dîde-i bînâ eyler 121/33

.....

Tütüya-yı çeşm için her subh-ı dem yollar dutup

Hâk-i dergâhun sabâdan eyler istifsâr gül 38/25

.....

İltimâs itdüm sabâdan tütüya çekdürmeğe

Ağlama ey göz gubâr-ı dergehi nem olmasun 358/4

.....

Olmuş iken eşk seylâbiyle amâ şükr kim

Buldı çeşm-i mülk hâk-i makdemünden iktihâl 54/9

Aşağıdaki beyitlerde bunlardan farklı olarak aşk oduna yandığı için, aşığın toprağının sürme yapıldığını ayrıca sevgilinin süs olarak gözlerine sürme çektiğini görüyoruz.

Ehl-i kadrem yanalı ışk odına pervâne-veş

Sürme-i çeşm eylemişler şem'ler hâkisterüm 332/2

.....

Sürmeden gözler kara, eller hınadan lâle-reng

Hîç şâhid yoh bu reng ilen ki sensen şûh u şeng 454/1

e) Toprak (toz) - ayna

Beyitlerde, aynaya toz konması ve silinmesi de yapılan gözlemler arasındadır. Ancak bu ayna, daha çok gönül aynası, murat ay-

(1) Tarlan, Ş.D. Tetkik, C.2. s.10 M.N. Özön tütüya'ya kalay gibi

nası gibi soyut kavramlardır.

Gâfilem sırr-ı leb-i cân-perveründen tâ hatun
Kondurupdur gerd mir'ât-ı dil-i âgâhuma 366/6
.....
Kondurdu gerd hattun âyine-i murâda
Kufî urdu akd-i zülün gencine-i visâle 371/4

f) Toprak-sevgili,övülen ve âşık

Diğer başlıklarda da anlatıldığı gibi sevgili,memduh ve â-
şığın toprağı birçok özellikler taşır.O.ölüleri bile diriltir.

Evliyâ Burcı'na yetdü kademün şek yoh kim

Hâk-i pâkündeki emvâtını ihyâ eyler 121/42

O'nun türbesinin kokusu can verir.

Cân virür râyiha-i türbet-i pâkûn ey tâk

279/1

(Allah sana yer yüzünü aydınlatsınve toprağını sulasin).

Su O'nun (Hz.Muhammed'in) ayak toprağına ulaşmak için akar.

Hâk-i pâyine yitem dir ömrlerdür muttasıl

Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su 24/23

Güneş bile onn toprağına (kapısının) yüz sürmekle şeref ka-
zanmıştır.

Hâk-i dergâhuna her subh sürer gün yüzini

Gâlibâ andan ana hâsıl olupdur bu şeref 273/2

Bir yandan da sevgiliye kavuşma,onun ayağını öpme hevesi â-
şığın ayak toprağı yapar,şarap tortusu gibi değersiz kılaçArtık
aşk derdiyle âşığın yatağı diken,döşeğı topraktır.Sevgilinin eşi-
ğı toprağına kanlı gözyaşları dökerek bir kimyâger gibi toprağı
bir maden derken,Kâmus-ı Türki ve Devellioğlu çinko demektirler.
Edebiyattaki anlamı ise beyitlerde geçtiği gibidir.

kızıl (altın) eder.

Hâk-i reh itdi âşık-ı miskini ol heves

Kim pây-busı yâre kaçan bula dest-res 251/1

.....

Dürd-veş sergeşte-i câm u harâb-ı bâdeem

İtibârum yoh ayak toprağı bir üftâdeem 308/1

.....

Olmayup hâlf gam u endühdan nefsum evi

Hâr bisterdür mana peyveste hâkister bisât 484/6

.....

Lâle-reng itdi gözüm kan ile hâk-i derüni

Kiñyâ-gerdür ider gördüğü toprağı kızıl 299/2

Fakat, onun ayağını basmasıyla, yolunda toprak olan âşıkların değeri yükselir.

Yolunda intizâr-ı makdemünle hâk olan çohdur

Hıram it bir kadem min hâksârı serfirâz eyle 374/6

Sevilen veya övülenin ayağı toprağı gönül kabesidir.

Ey ruhun kible-i cân hâk-i derün kâbe-i dil

Reh-i ışkunda fenâ serhadi evvel menzil 299/1

Şu beyitte ise gönül kâbesine bile nisbet edilmez. Çünkü, kâbeyi bir defa, sevgilinin küyunu ise her zaman tavaf gerekir.

Hâk-i küyun kâbeye nisbet kılan bilmez mi kim

Munda her dem anda bir nevbet olur vâcib tavâf 272/5

Sevgilinin ayağı toprağı cennet bahçesi gibidir. Kim cennet isterse oraya sığınır.

Ravza-i hâk-i derün bağ-ı gül-i cennetdür

Kim ki cennet diler ol ravzada me'vâ eyler 121/38

O'nun lütfunun ulaştığı yerde kara toprak, cenneti bile kısıt.

kandırır.

Sâye-i lûtf u kerem ger salsa hâk-i tîreye

Cirm-i hâk-i tîre reşk-i ravza-i rıdvân olur 34/36

Şu beyitte iseşair,güzel bir hüsn-i talille hortum(bkz.gird-bâd)un sebebini,meşhur bir aşk kahramanı olan Mecnun'un (çölde rüzgarla savrulan) toprağının,kendisinin geldiğini görünce saygıya durduğunu söyler.

Değt üzre gird-bâd mı yâ geldiğüm görüp

Mecnun toprağıdur ki durup eyler ihtirâm 304/5

g) Toprakla İlgili bazı gözlem ve deyimler

Bütün bunlardan başka Divan'da bazı yerlerin -Kerbelâ,Bağdat gibi-toprağının şekefli olduğu,topraktan hem lâl hem de çanak-çömlek yapıldığı için dünyaya aldanılmaması gerektiği,çiftçinin tohum ekerek topraktan sümbül alması,baharda havanın etkisiyle topraktan sebzelerin çıkması,toprakta âb-i hayatın bulunması,toprağın tevazu ve alçakgönüllülük sembolü olması gibi değişik konular da ele alınır.Bütün bunlarla ilgili olarak;kara toprak,bir avuç toprak,başına kül saçmak,toprağa salmak,toprağa saye salmak,hâk olmak,hâk-i reh itmek,hâk-i pâyine yitmek ..gibi birçok deyim ve tamlama birlikte kullanılır.

Evliyâ Burcı dimiş zira ki hâk-i eşrefi

Buk'a buka evliyâullâha olmuşdur mezar 45/3

.....

Sebze-hîz oldu hevâdan ölüler toprağı

Sebze her levh-i mezara bu hatı kıldı rakam 82/7

.....

Ey gönül âleme aldanma sana reng virür

Hâkdür kim anı geh lâl kılur geh hazef 273/5

Ateş-i bî-dâde köymüşdür olupdun dâd-hâh

Gördüğü yirde saçar başına hâkister sabâ 28/12

ğ) Toprak-dağ, taş, sahra ve kân

Hem toprak, hem de toprağın kaynağı olan dağ, taş, sahrâ ve kân gibi yerler ise genişlik, yükseklik ve birşeyin kaynağı olması gibi nitelikleriyle geçer. Dağ, yüksekliği, üzerinde âşıkların gezmesi ve çiçeklerin bitmesiyle anılır. Konuyla ilgili olarak Ferhat ve Bîsütûn dağı çok zikredilir. Taş ise çoğu zaman deyimlerle, sertliğiyle, (arслан gibi) bir şeyin taşa dönüşmesi motifi veya toprak ve taşın lâl veya kıymetli bir madene dönüşmesi gibi özellikleriyle geçer. Kân ise daha çok mürüvvet kânı, kerem kânı şeklinde soyut olarak bir şeyin kaynağını ifade eder.

Olsaydı mendeki gam Ferhâd-ı mübtelâde

Bir âh ile virürdi min Bîsütûnı bâde 370/1

.....

Kurutmuş gâlibâ şevk odı Ferhâdun gözi yaşın

Ki ger ahsaydı lâl eylerdi bî-şek Bîsütûn daşın 347/1

.....

Ol kerem deryâsı ihsân ü mürüvvet kânı kim

Yoh ana benzer felek dürcinde bir dürr-i semîn 41/4

3. A t e ş

Yukarıdanberi sözünü ettiğimiz dört unsurdan biri olan ateş-
de çeşitli özellikleriyle 'Divan'da geçmektedir. Bunları da değişik
başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

a) Ateş-âşık

Ateş, çoğu zaman âşığın duyduğu veya çektiği aşk ıstırabının
bir ifadesidir. Yani somut olmaktan çok soyut bir ateştir. Aşk ate-

şî,gönül ateşî,melâmet ateşî..vb.gibi.Örneklediğimiz şu beyitler ve daha yüzlercesi bunu gösterir.

Yiridür sine-i sūzânuma külhân diseler

Anca kim yandı ohun sine-i sūzân içre 378/2

.....

Ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı 397/5

.....

Melâmet odına yandun Fuzulî çih bu âlemde

Terahhum kıl revâ gördü ki âlem odına yana 375/7

Aşığın sevgiliye karşı olan özlemi,yaşadığı ayrılık ve sevgilinin aşığa çektiirdiği eziyetler de hep ateş olarak nitelendirilir.

Şem' -veş mahrem-i bezm eyledi olmah meni

Yanacakdur yine heck odına varum bu gice 369/2

Ayrılık ateşî cehenneme bile benzetilmez.

Dâğ-ı hicranun adın benzetmek olmaz dūzaha

Olmasun kâfir esir-i dâğ-ı hicranun senün 293/6

b) Ateş-dört unsur

Ateş,diğer üç unsurla da devamlı bir ilişki içindedir.Mutasavvıflarca insandaki nefis,âlemdeki ateşe benzetilerek suyla (ruh)onu egemenlik altına almak gerektiği söylenir(1).Ateşe su serpince söner ve buhan çıkar.Gözyaşı bir sudur,ancak,gönüldeki aşk ateşine tesir etmez.Su ve ateş(bkz.)zıt özellikteki unsurlar olmasına rağmen sevgilide birleşirler.Çünkü onun yanağı ateş,teri sudur.Veh ne sâhirsên ki oddan su çihardun sudan od

Derledüp ruhsârını gül gül kılанда tâb-ı mül 302/2

(1) Kaplan,a.m.s.405.

Eyler gönülde eşk hatun şevkini füzûn

Oddan çihar buhar saçıldukça âb ana 132/4

Ayrıca inançsızlık, zulüm, kötülükler ve pişmanlığında bir çeşit mecâzi ateş olduğu beyitlerden anlaşılır.

Seyyid-i nev-i beşer derya-ya dürr-i istifâ

Kim sepüpdür mucizâtı âteş-i eşrâre su 24/17

.....

Âteş-i bf-dâde köymüşdür olupdur dâd-hâh

Gördüğü yirde saçar başına hâkister sabâ 28/12

c) Ateş-hava-âh

Genel olarak Divan şiirinde olduğu gibi, Divan'da da ateş-hava münasebetine çokça rastlarız. Fuzuli Divanı'nda aslında bir hava unsuru olan âh, daima yanan bir şimşek halinde parlak ve güçlü bir ateş olarak düşünülür. Felekleri ve yıldızları bile yakmaya kadirdir. "Bir âh ile bin Bîsütünü bâda verir". Ah kıvılcımıyla Süreyyâ'yı (bkz.) yerle bir eder. Ama, bir yandan da âşîğın kendisini yakar.

Olsaydı mendeki gam Ferhâd-ı mübtelâde

Bir âh ile virürdi min Bîsütünü bâde 370/1

.....

Felekde berk-i âhumdan serâser yandı kevkebler

Kalan odlare yanmış kevkeb-i baht-ı zebûnumdur 211/3

.....

Mecnun oda yandı şule-i âh ile pâk

.....

514

Ney-i bezm-i gamem ey mâh ne bulsan yile vir

Oda yanmış kuru cismünde hevâdan gayrı 397/2

Şu beyitte mübalâğa ve tecâhül-i ârifle beraber küçük âlem (âlem-i sugrâ) olan insanla, büyük insan (insan-ı ekber, âlem-i

kübrâ) olan âlem arasındaki kozmik ilişki ve benzerliği de bulur.Şairin ahi şimşek,gözyaşları ise yağmur gibidir.

Berk u bârân sanma kim gördüçe âh u eşkümi

Bilmezem nemdür menüm ağılar mana yanar sehâb 153/2

ç) Ateş-mum-pervâne

Ateş deyince akla mum gelir.Mum,bir yerde içten içe yanan aşığı sembolize eder.Mum,sevgilinin kendisine,yüzü ve yanağına benzetilirse âşık bu defa,kendini onun yolunda feda eden,onun aşkıyla ateşe kendisini atarak yakan pervane (bkz) olur.

Olmadı ol mâha rûşen yandığum hicrân günü

Yandığun şeb tâ seher şem'un ne bilsün âftâb 152/5

.....

Virür pervâne öz cânın sana çün ihtiyâr ilen

Ne hâcet şuleden ey şem çekmek her zaman hançer 25/3

Sevgilinin yanağının mum ve ateşe benzetilmesi sonucu âşık da bu yanağa karşı tapınan bir âteşperest olur.

Şem-i ruhsârun odı kıldı meni âteşperest

Çâk-i sînemden temâşâ eyle âteş-gâhuma 366/2

Şu beyitte ise,sevgilinin siyah saçlarıyla,âşıkların yanan gönüllerinin parlaklığı arasındaki tezat,karanlıkta yanan mum imajıyla verilir.

Ser-i zülfünde her mû sayd kılmiş bir dil-i sûzân

Düşübdür sanasan bir şule od üzre her târe 377/4

d) Ateş-dağlama

Lâle yanaklı sevgilinin âşıklarını dağladığı söylenilerek beyitlerde ateş ile dağlama da konu edilir.

Ne dütündür ki çihar çerha dil-i zâre meğer

Hecr dâğını urar lâle-ızârum bu gice 369/4

e) Ateş-aydınlatma

Bu arada mum ışığından başka ateşin, şimşegin aydınlatıcı özelliğine de rastlarız. Ah şimşegi, gam gecesinde aşığın yolunu aydınlatır.

Kılma her saat meni rûsvâ-yı halk ey berk-i âh

Eyleme rûşen şeb-i gam külbe-i ahzânımı 387/4

f) Ateş-İbrahim Peygamber

Bazı beyitlerde Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması, fakat ateşin yakmayarak bir gülbahçesine dönüşmesi mucizesine telmih yapılarak ateşin tabiatından çıktığı söylenilir.

Şefkati ol resme kim âteş tabiatdan çihar

Salsa İbrahim-veş od üzre ltf ile güzâr 118/12

g) Ateş-Kanuni Sultan Süleyman

Meşhur Bağdat Kasidesi'nde Süleyman Peygambere havanın binek olmasına karşılık, Kânûnî Sultan Süleyman'a da ateş-li silâhlar vs.-in mahkûm olduğu belirtilir.

Ol Süleyman'a mahall-i azmde mahmil hevâ

Bu Süleyman'a zaman-ı rezmde mahkûm nâr 50/59

ğ) Ateş ile ilgili çeşitli gözlemler

Ayrıca, beyitlerde, görülen yerlere kandil asma, ateşle yanan buhurdandan veya dağlama sırasında tütün çıkması, çalı çırpının yanarken kuşların ateşten kaçması, ateşin kuruyu ve yaşı farketmeden yakması, şiddetli ateşin oku, peykânı bile eritip su etmesi, ateşin yanında durulamaması, etrafındakileri yakması, har-

manın yıldırım düşerek yanması gibi Fuzuli devrinin yaşama tarzını, kültür yapısını ortaya koyan beyitlere yansımış birçok gözlemlere de rastlarız.

h) Ateş ile ilgili benzetmeler

Ateş renk bakımından lâleye, gülistana, sevgilinin yanağı ve dudagina ve şaraba benzetilir. Örneğin şu beyitte yanağın ateşe, zülfün yılanı benzetilmesiyle "ateşe düşen bir yılan" imajı verilir.

Arızun üzre ham-ı zülfün anup dün tâ seher

Dolanurdum her taraf odlara düşmüş mâr tek 281/4

.....

Kaşların tâkına virsem dil-i sûzân ne aceb

Resmdür asıla kandil nazargâhlara 367/3

.....

Başda her tûğ ışk odından bir dütündür kim çihar

Çizginen başum belâ bezminde benzer micmere 379/6

.....

Dimen gözyaşı ile defolur ışk âteşi tenden

Bu od her yire düşse fark kılmaz kurusun yaşın 349/3

.....

Cevr odı yahdı meni yanumda durma ey gönül

Bir dutuşmuş âteşem kurb u civârumdan sahin 347/3

.....

Mesken ey bülbül sana geh şâh-ı güldür geh kafes

Nice âşıkısan ki âhundan dutuşmaz hâr u has 249/1

.....

Katre katre dime kandur ki çihar çeşmümden

Dembedem gönlüm odiyâla eriyen peykânlar 191/2

1) Ateş ile ilgili deyimler

Bütün bunlarla ilgili olarak kül eylemek, külünü yele vir-

mek,tütünü çıkmak,tütünü arşa çıkmak,başına kül saçmak,dâğ urmak,oda yakmak,oda yanmak,kurudan yaşı farketmemek gibi birçok deyim kullanıldığını görmekteyiz.

4. H a v a (bâd,sabâ,rüzgâr)

Dört unsurdan biri olan hava,gerek bu isim altında,gerekse değişik isimler altında (bâd,rüzgâr,sabâ) ele alınmıştır.Bunların içinde Divan'da en çok geçeni bâd-ı sabâdır.

a) Sabâ ve hava(rüzgâr)nın genel özellikleri

Sabâ,misk ile meşhûr Çin,Maçin,Hıtay gibi kuzey-doğu ülkelerinden eserek,kokular getirdiğine veya güzel kokulu çiçekleri açtırdığına inanılan bir ilkbahar rüzgarıdır.Hz.Muhammed vasfındaki dört kasideden biri "sabâ"rediflidir.Bu kasideye göre genel olarak hava va sabâ rüzgarının özellikleri toplu halde,özetle, şöylece sıralanabilir;Gonceleri açtırır,sırlarını açıklar,suları dalgalandırır,kimseye görünmeden gizli gezdiği halde,açık işler yapar,tozu toprağı başlara -bazan gökyüzüne- savurur,mumu söndürür.Bazan,İlyas gibi denizlerde bazan da İbrahim gibi ateş üzerinde,kara ve deniz yedi ülke her yeri -fakat daha çok çemenlik ve gülşeni- gezer dolaşır.Hz.Süleyman'ın emrine boyun eğmiştik.Fakat,bazan da gül ve nesrini yağma ve talan eder.Şimdi bunları ve diğer özelliklerini daha geniş örnekleriyle vermeye çalışalım.

b) Hava-bitkilerin gelişmesi ve tozlaşması,çiçeklerin(gül) açılması

Hava,tabiatın yeşermesinde,yeniden canlanıp güzelleşmesinde büyük rol oynar.Bu yüzden hava,Hz.İsa ve nefesine,Hızır'a ve Cebrail'e benzetilir.Çünkü Hz.İsa nefesiyle ölüleri diriltmiş,Hı-

zır'ın geçtiği yerler yeşillenmiş,Cebrail'in nefesinden Hz.İsa gebe kalmıştır.Bu olay,güllerin rüzgardan hamile kalmasına(tozlaşma) benzetilir.

Nebâtât emvâtına virmiş ihyâ

Hevâ-yı Hızr haslet ü İsevf-dem 89/2

.....

Bâddan goncelere hâmile oldu gülbün

Eyle kim İsi'ye Cibrîl deminden Meryem 82/5

.....

Dem-i cân-bahşını gûyâ yile virmiş İsâ

Ki bulur cân u ten eşcâr deminden her dem 82/6

Aşağıdaki beyitte ise,Cebrail rüzgara,Hz.Muhammed'in kalbi ise güle benzetilir.

Çâk olup bulmuş safâ bâd-ı seherden sanasan

Bâddur Cibrîl ü kalb-i Ahmed-i Muhtâr gül 37/10

Verilen beyitlerde de görüldüğü gibi ,rüzgarın etkisiyle bitkiler yeşillenir,ölü topraktan bitkiler çıkar,güller açılır. Şu beyitte bu,daha açık olark görülmektedir.

Açmış ümmîd-i reh-i vaslun dil-i pür-hûnumı

Eyle kim fasl-ı bahâr açar gül-i ahmer sabâ 29/24

Aşağıdaki beyitte ise,rüzgarın etkisiyle çiçeklerin açılması bülbüle ders verme şeklinde ifade edilir.

Debîr-i bâd virüp tıfl-ı andelfbe sabak

Götürdi çihre-i ezhârdan nikâb-ı hafâ 16/18

c) Postacı rüzgar

Rüzgarın diğer bir önemli niteliği,haber taşıyıcılığı, sevgiliden,sevgilinin kuyundan haber getirmesidir.Bu,"müjde verme" şeklinde ifade edilir.Aşık da bu haber ve müjdeye karşılık

inci,altın,gümüş,dinar ve dirhem gibi şeyler saçar.

Seyr-i gülzâr itdügün peyk-i sabâdan fehmi idüp

Genc-i zer kılmış müheyyâ kılmağa isâr gül 38/25

.....

Müjde-i lâle vü gül virdi meğer bād-ı bahar

Ki nisâr itdi şikûfe ana dinâr u direm 82/2

.....

Sabâ küyunda dildârun nedür üftâdeler hâli

Bizüm yirden gelürsen bir haber vir âşnâlardan 339/3

Divan'ın (289.) sayfasındaki (CLXV) numaralı "haber virdün"

redifli gazelde hemen baştan sona sabânın bu haberciliği anlatılmaktadır. Ayrıca sabâ rüzgarının sabah vaktinde esmesi de güneş-ten (gün yüzlü sevgiliden) haber vermesi şeklinde değerlendirilerek onun da buna karşılık (şebnemden) inciler sağtığı söylenilir.

Müjde bir hurşfdden virmiş meğer bād-ı sabâ

Kim nisâr eyler ana yüzmin dürr-i şehvâr subh 179/4

ç) Rüzgar-sevgilinin saçları, koku

Rüzgarın diğer bir önemli vasfı da sevgilinin zülfü ile içli dışlı olması, çözüp dağıtması, oynatması ve ondan kokular getirmesidir. Bununla ilgili olarak, sevgilinin zülfünde âşıkların gönlünün asılı olması hayali de çokça işlenilir.

Azâdelerün gönlin cemitmiş iken gafflet

Depretme sabâ billâh ol zülf-i perişânı 389/4

Aşağıdaki beyitte ise bunlardan farklı olarak sevgilinin zülfünde asılı âşıklar hayali, bu defa Mecnun'un karışık saçında, Leylâ'nın evinin olması şeklinde değişik bir şekilde verilir.

Ey sabâ jülfe-mü başında Mecnun'un sahin

Bf-tekellûf gitme kim Leylâ evidür ol pelâs 248/4

Şu beyitte rüzgarın etkisiyle, sevgilinin yüzüne düşen saçların oynaması, gülbahçesi ve karga benzetmesi ve kokusu ise müşg kelimesiyle ifade edilir.

Sabâdan gül yüzinde sünbül-i pür-pfç ü tâb oynar

Sanasan per açup gülşende bir müşgin gurâb oynar 194/1

Divan'ın Çağatay lehçesi özelliği gösteren aşağıdaki müstezadından alınan mısra ve ziyâdelerde ise zülf-sevdâ yeli ve koku unsurları birarada daha yoğun olarak verilir.

Zülfün yıbarıdan gönlüme sevdâ yili esdi

Reyhan mudı bilmen

Hansı çemenün kohusıdur geldi dimağa

Cân oldı muattar 427

d) Rüzgar-sevgilinin ayağı toprağı

Ayrıca rüzgarın tozu toprağı savurarak, gözlere doldurması, sabânın, sevgilinin ayağı toprağını gözlere sürme çekmesi şeklinde yorumlanır.

İletür hâk-i derüni zerre zerre gülşene

Kılmağ için tütıyâ-yı dıde-i ahber sabâ 28/19

Aşağıdaki beyitte rüzgarın tozu toprağı başlara saçması, sevgilinin değerini yükseltmek ve âşığın başını taçlandırma nedenine bağlanır.

Ayagun toprağını yirden alur tazim ile

Gâlibâ düzmek diler başına hâkister sabâ 28/8

d) Rüzgar ile ilgili bazı benzetme ve hayaller

Bunun yanında, beyitlerde, rüzgarın deniz ve ırmağı dalgalandırması, rüzgarda tellerin ses çıkarması, yaprakları düşürüp yağma etmesi, kara ve deniz her yerde gezmesi, görünmemesi, mumu söndürmesi de değişik hayâl ve benzetmelerle verilir.

Yilde berg-i lâle tek temkîn-i dâniş bi-sebât

Suda aks-i serv tek tesir-i devlet vâjgûn 356/6

.....

Güher tek kılma tağyir-i tabiat delseleler bağrun

Karar it her hevâdan olma şûr-engiz deryâ tek 280/6

.....

Ûn virür cân riştesi ham kâmetünden çeksem âh

Yil değüp çeng üzre bir âvâza gelmiş târ tek 281/2

.....

İnfiâl itmiş meğer sûratde rahşundan senün

Kim gezer mahff görünmez kimseye micher sabâ 28/5

.....

İşüdüpdür gâlibâ kaddünle şemün bahsini

Her kaçan gördüyse eyler şeme kasd-ı ser sabâ 28/9

.....

Olduğiyçün zerre tek pinhân girür gülşenlere

Bi-sebep raht-ı gül ü nesrine gâretger sabâ 29/21

Ayrıca kışın havanın soğumasıyla duygulardaki dengelerin bozulması, rüzgarın yüzleri buruşturması, suyun soğuması, sonbahardaki gül dalının dikenli ve çıplak kalması, rüzgarın bulutları hareket ettirmesi, bazı yerlerin hava ve suyunun insan mizacına iyi gelmesi, Süleyman Peygamberin emrinde olması..vb.gibi daha birçok konuya rastlanılır.

Hevâ muhâlefetinden tapılmaya mutlak

Mizac-ı nâmiyede itidâlden âsâr 29/4

.....

Bir gün ki dey alâmetin itmişdi âşkâr

Dutmuşdı yüz füsürdelüğe tab-ı rûzgâr 110/1

.....

Hazan içinde kalan gül budığıyam ki hevâ

Mana şikest virüp kalmışam bürehne vü hâr 30/15

Yirinden depreten men mübtelâ-yı şevk-i gâlipdür

Hevâdur gezdiren yirden yire ebr-i girân-bârı 68/4

Aşıkla ilgili olarak beyitlerde sık sık "ömrünü yile virmek"

deyimine rastlanılır. Fakat, bir yandan da şâirin âhı bin Bîsütünü yile verecek, dünyayı tersine döndürecek kadar güçlü, ateşli bir rüzgardır.

.....

Ferhâd hevesle yile virdi ömrin 514

.....

Meni kararum ile koymaz oldun ey gerdün

Yiridür âhum ile virsem inkılâb sana 142/5

f) Hava-habâb (hava kabarcığı)

Hava ile, su üzerindeki hava kabarcığı arasındaki ilgi ise havanın, kabarcık içinde hapsolmuş olmasındandır. Bu gözlem ve hayâl Fuzuli'ye birçok beyit kazandırmıştır. Aşağıdaki beyitte, yelden sevgilinin kokusunu, sudan aksini alarak ikisini birleştiren hava kabarcığı görülmektedir.

Yilde bulmuş büy-ı zülfün suda aks-i ârizun

Kim yili bağına basup suya göz tikmiş habâb 151/4

Daha önceki beyitlerde, sevgiliye haber götüren ve ondan haber getiren bir postacı, bir sırdaş olarak sabâ, bedbin şairimizi en yalnız olduğu anlarda bile terketmeyen, yegâne vefalı arkadaşımızdır da..

Ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı 397/5

g) Hava (rüzgar, bâd..) ile ilgili deyimler

Bütün bunlarla ilgili olarak havanın, özellikle aşğın ömrünü yile virmek şeklinde, bazan da havaya uçmak, külünü yile virmek, başına kül saçmak, haber vermek, müjde vermek, yollar dutmak,

sabak virmek,hava muhalefeti,şikest virmek,yüz buruşdurmak gibi aşık ve sevgili etrafında daha birçok deyim ve tamlamayla birlikte (bazan rüzgarın,tevriyeli olarak zaman anlamında da) kullanıldığını görmekteyi.Bu arada genel olarak hava ve bád-ı sabâdan farklı olarak,Divan'da geçen rüzgar çeşitlerini şöylece sıralayabiliriz.

5.Rüzgân Çeşitleri

a) Girdbâd

Dönerek,çevrinti ile esen şiddetli rüzgar,kasırga.Türkçe'de tulumba,hortum da denir.Sayıllı birkaç beyitte,âşığa ait nitelik içinde,toprağını göğe savurmak deyiimiyle birlikte geçer.

Hevâ-yı ışk sergerdânı olmuş girdbâdam kim

Savurdum göklere toprağımı her yirde kim durdum 314/6

b) Sarsar

Genellikle sonbahar ve kış aylarında görülen,çok şiddetli,gürültülü bir rüzgar olan sarsar,yaprak ve meyveleri yağmalamasıyla ele alınır ve övülenin kahrına benzetilir.

Sarsar hücum-ı gâreti büstana azm idüp

Asliyle koymamışdı ağaçlarda berg ü bâr 110/3

c) Bâd-ı hazân

Genellikle bozma,dağıtma gibi olumsuz etkileriyle görülür.Yüzleri buruşturur,ağaçların yapraklarını darmadağın eder.Beyitlerde zemherir,dey,sarsar gibi diğer unsurlarla beraber geçmektedir.

Bâd-ı hazân yetüp harekât-ı şenf ile

Her yan dıraht-ı rahtını itmişdi târmâr 110/2

d) Şimâl,cenûb,debûr

Her üçü de sadece aşağıdaki beyitte geçer.Sırayla kuzey,gü-

ney (lodos) ve batı rüzgarı demektir.

Ol şehenşeh kim rızasıyla gezer her handa var

Ger şimâl ü ger cenûb u ger debûr u ger sabâ 28/16

IV. H A Y V A N L A R

1. K u ş l a r v e Ç e ş i t l e r i

a) Genel olarak kuş (murg, tayr, tâir, tuyur)

Divan'da genel olarak kuş, sevilen ve övülen kimseye veya onun canı ve gönlüne benzetilerek gönül kuşu, murg-ı dil, murg-ı can gibi tamlamalarla birlikte kullanılır. Örneğin meşhur bir aşk kahramanı olan Mecnun'u, devamlı, kuşların başında yuva yaptığı biri olarak görürüz. Ayrıca, kuşlar baharda ötüşür ve herşeye şevk verirler. Övülen kimsenin askerleri, hasımlarını avlayan birer belâ kuşuna benzetilirler. Bir beyitte övülenin, mana mülkünün Süleymanı'na benzetilerek, bütün vahşi hayvanlar ve kuşların, insanlar ve cinlerin onun emrine baş eğdiği söylenilir. Meşhur gazelinin matla beytinde ise, gönül kuşu sevgilinin perişan zülfünü yuva yapmıştır.

Aşiyân-ı murg-ı dil zülf-i perişânundadır

Handa olsan ey peri gönlüm senün yanundadır 209/1

Bunların dışında ecel, yırtıcı bir kuş gibi düşünülmüş ve can almasından dolayı ecel kuşu, kuşların çemende bulunması ve seherde ötmesinden dolayı çemen ve seher kuşu, hızlı uçuşu gibi niteliklerinden dolayı da cennet kuşu gibi isimlendirme ve benzetmelere ayrıca çeşitlerine rastlarız. Bunlardan başka, çer-çöp topluyarak yuva yapmaları, ötmeleri gibi özellikleriyle de beyitlerde görülmektedir.

Gezme ey gönlüm kuşı gâfil fezâ-yı ışkda

Kim bu sahranın güzergehlerde çoh sayyâdı var 199/6

b) Bülbul (andelib, anadil, hezar)

Bülbul, Divan Edebiyatı'ndaki belli başlı hikâye konularından, Gül ü Bülbul (veya sadece Bülbulnâme) mesnevilerinin sembolik kahramanıdır ve âşığı temsil eder. Bu hikâyelerde, bülbulün bir bahçede gülü görerek âşık olması, ağlayıp inlemeye başlaması, süsenin yardımcı, sabah rüzgarının postacı olması, kışın araya girerek iki âşığı birbirinden ayırması ve ilkbaharda kavuşmaları.. vb. gibi safha safha bir aşk hikayesi şeklinde anlatılır.

Fuzuli Divanı'nda da bülbul, en çok sözü edilen kuşlar arasındadır. O, bir kuş olmaktan öte, bazan âşık, âşığın canı, ruhu, bazan da bizzat şairin kendisidir. Durmadan ağlayıp inler. Ençok âşıklığı nedeniyle güzel ötüşü sözkonusu edilir. Bülbul âşık olunca, gül de onun sevgilisi durumundadır. İkisi arasındaki mâcerâ seven-sevilen ilişkisi şeklinde geçer. Birbirinden ayrılamazlar, birbirini sever ve isterler. Gülün yüzü anlatılınca bülbulün dili tutulur. Çünkü, gönül bülbulü, devamlı sevgilinin yanığının gülbahçesini ister.

Sabâ vâsf-ı ruhun kıldukda gül vâsfını söylerken

Dutuldu gonce nutkı bülbulün hasr oldu güftarı 70/34

.....

N'ola gönlüm ârızın isterse cânım kâmetün

Resmdür âlemde bülbul gül sever pervâne şem 268/5

Bülbul, daha çok baharda ve seher vakti öter. Ötüşü, güle destan söyleme ve dersini okuma şeklindedir. Böylece o, sabahları dersini okuyan bir çocuğa benzetilir, Sabah rüzgarı gülün yapraklarını çevirir o da okur, çiçekler açılır. Bazan da bülbul, feryadlarıyla gülü uykusundan uyandırır.

Bülbülün zâr itdüğü feryâdlar tesiridür

Bî-sebep hâb-ı ademden olmamış bî-dâr gülb 39/34

.....

Bir zebândur şerh-i gam takririne her berg-i gül

Eylemez bî-hûde gül gördükde efgân andelîb 158/2

Ötüşünün güzelliğinden dolayı, güzel sesli Dâvud peygambere benzetilir. Birçok mûsikî tabiriyle ilgi kurulur veya tevriyeli kullanılır. Buna göre, bülbül, sabahları gül bahçesinde erganun çalar, nağme mertebelerini ve gül bahçesi fezâsını makam etmiştir. Zaten, gülün etrafında dönmesi de ona "fenn-i edvâr" (musiki devirleri) öğretmek içindir.

Olmağ için mutrîb-ı bezmî dutup bir dâire

Öğrenür her subh bülbülden fenn-i edvâr gül 40/47

.....

Subh dem gülzâr içinde çaldı bülbül erganân

يا ايها العشاق قوموا انكم لا تسمعون 357/1

(Ey âşıklar kalkın: Siz onu duymuyor musunuz?)

Ancak, bu ötüşler daha çok bülbülün güle kavuşamamasının ıstırabıyla yüklüdür. Gülse ona daima cevri ü cefâ eylemek, hileyle öldürmek, kanını içmek ister. Bunun için de eteği altında dikenden bir hançer saklar:

Hazer kıl çoh pervâsuz gezme ey bülbül ki katlünçün

Tikenden dâmeni altında kılmış gül nihân hançer 25/4

Aşağıdaki beyitte ise aşkıyla yanıp yakılma, kül olma, gül-kül cinaslarıyla verilir:

Gül âteşin bir avuç hâk-i reh-güzâre salup

Kül eyleyüp komış adını bülbül-i şeydâ 19/64

Gerçi gül, güzelliğiyle bu dünyayı cennete çevirmiştir ama, bülbüle de dünyayı gonce gibi dar eylemiştir.

Dâr-ı dünyâyı fezâ-yı cennete dönderdi lfk

Gonce kimi bülbüle dünyayı kıldı dar gül 39/32

Buna karşılık bülbül de gönülden âh u zâr,intizâr eder.Gülün bu beddua sebebiyle ömrü kısa ve yaprakları darmadağınık olur. Ya dikenin esiri veya ateşin tutkunu olur.Çünkü,ettiği cevr ü cefa ve istignalara karşılık bülbülün kanı tutmuştur;

Hansı bülbül kanı dutmuş bilmezem kim muttasıl

Gâh esfir-i hâr olur geh mübtelâ-yı nâr gül 38/20

Buna rağmen yine de baharda bir kavuşma ortamının doğduğunu beyitlerden anlıyoruz.

Hazandan kurtulup gülzâr bezminden azan bülbül

Çerağ-ı gül yahup halvet-serâ-yı vasla tapmış reh 440/2

Bazı beyitlerde ise,sevgili ile gül karşılaştırılır.Bülbülün ağlayıp inlemesi gülü(n gönlünü) açtığı gibi,Fuzuli'nin gül yanaklı sevgili için "nâle vü zârı"da ona hoş gelir.

Nâle vü zârın Fuzuli hoş gelür ol gül-ruha

Açılır gül gönli nâle vü zâr eylegeç 175/7

Ayrıca şair,övdüğü kimseye kendisi arasındaki ilişkiyi de gül ve bülbül arasındaki ilişkiyle anlatır.Buna göre şairler övülenin (memduhun) medih bağının bülbülleridir.

Kıl Fuzuli medhin ol şâhun ki bağ-ı medhinün

Bülbüli olurdu þulsa kuvvet-i güftâr gül 40/59

Yukarıdaki beyitlerde de görüleceği gibi bülbülün yeri ya gülşen (gülzâr,gülistân),çemen,bağ ve bahçedir,ya da kafes..Fakat genellikle gül dalında buluruz onu.Gül dalı onun için sanki bir minberdir,kendisi de bir hatip.

Anâdil hatfbine gülbün menâbir

Şikûfe sipâhna gülzâr muhayyem 90/7

Bunlardan başka, bir beyitte dünya bir çemene, insanlar da bu çemende bülbüllere benzetilir. Başka bir beyitte ise, gül-bülbül ilişkisinin kulluğa kadar varan ileri derecesi anlatılarak, güle secde ettiği için, bülbülün "kâfir-nihâd" diye nitelendirildiği görülür. Ayrıca, bülbül için her kayıt bir belâdır. Kafes, gül dalından bile olsa gam verir.

Her kayd olursa mahz-ı belâdur ki bülbüle

Ger şâh-ı gülden olsa küdfret virür kafes 251/5

c) Tûtf

Fuzuli Divanı'nda tûtfnin ele alınışı, konuşmasından dolayıdır. Fakat, ne kadar kelime öğretsen, konuşsa da özünün, tabiatının değişmeyeceğini söyleyen şairimiz şöyle der:

Eylesen tûtfye talîm-i edâ-yı kelimât

Nutkı insan olur ammâ özi insan olmaz 482/3

Tûtfnin diğer özellikleri de konuşmasının yanında zikredilir. Buna göre, tûtf, aynaya karşı konuşur veya konuşması için ayna tutulur, şeker verilir. Bir beyitte yerinin Hindistan olduğu da belirtilir. Bununla ilgili olarak, "âyine, güyâ, şîrfn-güftâr, şeker-hâ, şekeristân, Hindistân" gibi kelime ve terkipler birlikte kullanılır. Bazı beyitlerde tûtf, şairin tabiatı, şairlik kabiliyeti ve nutku; sevdiği veya övdüğü kimse ise,âyine ve şeker gibidir. Onları gördükçe, âdetâ şairlik kabiliyeti harekete geçer, şiir söyler. Aşağıdaki beyitte, bununla ilgili olarak Fuzuli'yi aynı benzetmeden yararlanarak, sırlarını açacak, kendisine muhatap olacak bir dostu-

nun bulunmayışından şikâyet eder görürüz.

Yüz fesâhat tütî-i tabumda muzmerdür velf

Kim dutar âyfe kim izhâr idem râz-ı nihân 97/4

ç) Kumru (kamârf)

Bülbül gibi kumru da âşık sembolüdür ve bülbül için gül ne ise, kumru için de servi odur. Bülbülün nağmelerine o da "terâne ve niyâz"larıyla eşlik eder. Gül bahçesinde yaşar orayı makam tutmuştur. Bülbül de olduğu gibi, kumruyla ilgili olarak da musiki makamlarının beraber ve tevriyeli kullanıldığını görürüz.

Yine kıldı sabâ gülzâre davet bülbül-â zârı

Yine kumrf makam itdi fezâ-yı sahn-ı gülzârı 68/1

.....

Serv serkeşlik kılur kumrf niyâzından meğer

Dâmenin duta ayağına düşe yalvâre su' 24/14

d) Ankâ-simurg

Arapça boynu çok uzun anlamına gelen ankâ, Kaf Dağı'nda yaşayan efsânevi bir kuştur. Hakkında çeşitli söylentiler vardır. Yüzünün insan yüzüne benzediği, otuz kuştan alâmet taşıdığı, büyük olduğu için Farsça simurg da denir. Türkçe'de birlikte bozulmuş olarak zümrüdüanka denir. Tasavvufta ilâhi tecelliye ermiş kutup anlamına gelir. Divan'da Kaf Dağı'nda, insanlardan el-etek çekmiş, yalnız yaşadığı, büyüklüğü gibi özellikleriyle geçmektedir. Bunun yanında büyük-küçük, sûret-sûret (dış-iç) karşılaştırmalarında mûr, peşşe ve tâvus (bkz.) ile karşılaştırılmaktadır. Ayrıca "vücudundan geçerek ad eylediği" söylenilerek vücudunun olmadığı belirtilir. Genellikle bu beyitlerde şair, kendi tabiatını ankaya benzeterrek insanlardan el-etek çekmiş kanaat ve yalnızlık Kaf(dağı)ında

yaşadığını ifade eder.

Cıfe-i dünyâ değül herkes kimi matlûbumuz
 Bir bölük ankâlaruz kâf-ı kanâat beklerüz 247/3
 .....
 İhtilât-ı halkdan çekdüm taalluk dâmenin
 Kâf-ı uzletde mana simurg nisbet âşyân 97/2

e) Hümâ

Yine ismi var cismi yok efsânevi bir kuş olan hümâ, Divan'da daima yüksekte uçması, aydınlıkta yaşaması, gölgesi düştüğü kimseyi devlet ve ikbâle ulaştırması gibi özellikleriyle geçer. Bazan şair, kendi şairlik tabiat ve kabiliyetinin yüksekliğini ifade etmek için de "hümâ-tab", hümâ-yı himmet" gibi tamlamalar kullanır. Bir beyitte, "dünya cifesine çok meyletmediğini, gada olarak kemiğin kâfi geldiğini" söyleyerek de bir başka yönüne, gıdasının leş değil, kemik olduğuna işaret edilir.

Cıfe-i dünyaya çoh meyâ itmedüm herkes kimi
 Bir hümâ-tab'am gıda besdür mana bir üstühân 97/3
 .....
 Ey Fuzuli fakr toprağında devlet iste kim
 Sâye oltoprağa salmışdur hümâ-yı himmetüm 334/7

f) Şehbâz

Şahin, avcılığıyla meşhurdur. Divan'da da bu özelliğiyle geçer. Avı üzerinde döne döne uçması, gagasını açıp pençesiyle yakaladıktan sonra yuvasına sevinçle dönmesi, her ava iltifat etmemesi, keklik, turaç kuşu ve sülün gibi hayvanları avlaması yer yer canlı bir şekilde anlatılır. Bu haliyle ülkeler fetheden bir padişaha benzetilir. Başka bir yerde de övdüğü kimse şahine, düşmanın hali de ohdan kaçan kara yüzlü bir kargaya teşbih edilir.

Ne hoşdur âşyândan dembedem şehbâz pervâzı
 Şikâr üzre hevâ dutmakda olmak çerh hem-râzı
 Urup minkâr açup çengâl tökmek saydlar kanın
 Yetürmek kebk ü dürrâc ü tezerve şehper âvâzı 51/1,2

g) Tavus

Sadece bir beyitte ,suretinin güzelliğinden dolayı gururlan-
 dığı söylenilerek "eğer âlemde bir ad bırakmak istiyorsan ankâ gi-
 bi vücudundan geç" diye öğüt verilir.

Yeter tâvus tek ucb ile kıl ârâyiş-i sûret
 Vücudundan geçüp âlemde bir ad eyle ankâ gibi 280/5

ğ) Gurâb ,zâğ

Bir beyitte şahinden korku ile kaçıdığı ve siyah yüzlü yani
 kara renkte olduğu söylenilerek düşmana benzetilmiştir.

Kaçdı ol düm-ı siyeh-rû devlet ü ikbâlden
 Eyle kim şehbâz vehminden firâr eyler gurâb 63/3

Aşağıdaki beyitte ise ,ses ve renk bakımından bülbül ile bir
 tezat halinde olduğu ifade edilerek ,bülbülün karga ile bir olması-
 nın nedeni gülün mâtemine bağlanır.Ayrıca renginden dolayı sevgi-
 linin saçına müşebbehün bih olduğunu söyleyelim.(194/1)

Rûzgârın tîre bahtın kâre nutkın lâl idüp
 Mâtem-i gül bülbülü zâğ ile yeksân eylemiş 254/6

h) Kebûter

Sadece bir kaside beytinde kâsıd (postacı,ulak) vasfıyla
 anılmakta ,kötülüklerden çekinilmesi gerektiği ,çünkü O' nun (Ayas
 Paşa) postacısının güvercin değil melek olduğu söylenilmektedir.

Mekârihden hazer ikbâle rağbet kılmağa dâim

Melekdür her taraftan kâsıdı sanman kebûterdür 72/11

1) Kebk, dürrâc, tezerve

Keklik, turaç kuşu ve sülün av kuşlarıdır. Aşağıdaki beyitte şahine av olmaları dölayısıyla geçer.

Urup mînkâr açup çengâl tökmek saydlar kanın

Yetürmek kebk ü dürrâc ü tezerve şehper âvâzı 51/2

i) Huffaş

Yarasanın özelliği, güneşten uzak, karanlık yerlerde yaşamasıdır. Bu, güneşten kaçtığı şeklinde yorumlanmış, gerçeklerden kaçanlar için bir sembol olmuştur. Divan'da bir kaside de övülenin önünden kaçan düşman, güneşten kaçan yarasaya benzetilmiştir.

Ger sana düşman mukâbil durmadıysa vechi var

Oldurur huffâş sensen âftâb-a bî-zevâl 55/25

2. D ö r t A y a k l ı H a y v a n l a r

a) Ahû (gazâl)

Divan'da Tatar ve Çin ahûsu gibi çeşitleri sayılan ceylanın en büyük özelliği, yürürken misk çıkarmasıdır. Bu özelliğinden dolayı aşağıdaki beyitte kaleme benzetilmiştir.

Ne yirde kim yügürür nâfe nâfe müşg töken

Dutup durur revîş-i ahû-yı Tatar kalem 101/6

Koku bakımından sevgilinin saçıyla ilgi kurulursa da onun asıl benzetilen yönü, sevgilinin gözleridir. Halk dilinde kullanımları ceylan gözlü benzetmesi, Divan'da ahuvâne gözler şeklinde geçmektedir. Genellikle sahralarda bulunduğu belirtilmekle birlikte

aşağıdaki beyitte otlı sulu bir yerde vatan tuttuğu da söylenmektedir.

Nerkisin fikri Fuzulî göz ü gönlümde gezer

Dutar âhû vatan ol yirde ki otlı suludur 217/7

Başka bir beyitte şair, sevgili anlamında kullanmakta ve başkasına râm olmasından dolayı üzülmektedir. Ayrıca, Mecnun'un gölgesine sığındığı, ondan çekinmeyerek arkadaş oldukları da beyitlerde zikredilir. Vahşi olduğu, gazâl-gazel kelimeleriyle cinas yapılarak tevriyeli kullanıldığı da görülür.

Nihâl-i derddür Mecnûn yir itmiş sâyesin âhû

Başında kuş yuvası börk ayağında selâsil su 362/1

b) Seg (it)

Divan'da umumiyetle rakibe işaret olarak kullanılarak basit ve hakir görülür. Sevgilinin mahallesinde devamlı dolaşırlar, eşliğinden ayrılmazlar ve karanlık gecelerde sabaha kadar gürültüyü devam ettirir, "herze herze feryâd" eder, ürerler. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kuyunu bekleyen bu itlere parça parça ciğerler vermek gerektiği söylenilir:

Pâre pâre dil-i mecrûh-ı perîşânusdan

Ser-i kuyunda gezen her ite bir pâre fidâ 131/5

Bazı beyitlerde ise, âşık, sevgilinin kulu, köpeği, ayağının toprağı olur:

Fuzulî şive-i ihsânun ister bir gødâyundur

Dirildikçe seg-i kuyun ölende hâk-i pâyundur 474/1

c) Nâka, bafr

Deve, çölde katar halinde yük taşımaları ve kızgınlığı dola-

yısıyla ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte yedi yıldız, kudret çölünde, kaza emrini yerine getirmeye memur, katar halindeki develere benzetilmektedir.

Heft ahker kim kazâ emrin ser-encâm itmeğe

Nâka tek kudret beyâbanında çekmişler katar 49/50

Aşağıdaki beyitte ise Leylâ ve Mecnun hikayesine telmih yapılarak, devenin Leylâ'nın mahfilini getirdiği belirtilmekte, kervandaki çingiraktan bunu Mecnun'a haber vermesi istenmektedir.

Nâka Leylî mahfilin çekmiş beyâbân seyrine

Eyle Mecnun'u bu hâletden haberdâr ey ceres 249/4

Yine bu hikayeye ilgili olarak bir beyitte deve, Mecnun'un geçtiği yol üzerindeki çalı-çırpı ve dikenleri kopararak ona âdetâ yardım etmektedir.

ç) Raş, tevsen, edhem, eşheb

Fuzuli Divanı'nda atın özel bir yeri yoktur. Kasidelerdeki çeşitli beyitlerde devrân, güneş, yeryüzü ve gökyüzü yukarıda isimlerini verdiğimiz at çeşitlerine benzetilmiştir. Buna göre, güneş, altın gemli bir ata, yeryüzü ve gökyüzü de kara ve kır ata teşbih edilerek atbaşı koştukları ifade edilmiştir. Ayrıca, sabâ, övdüğü kimsenin fikir ve gücü de bir ata benzetilerek, devranın atı onun isteklerini yerine getirmek için dizginlenmiş gibi gösterilmiştir.

Tab-ı gerdûn tay-ı fermânuna itmiş iftihâr

Raş-ı devrân râyız-ı râyuna tapşurmuş inân 98/16

3. S ü r ü n g e n l e r B a l ı k v e B ö c e k l e r

a) Pervâne

Beyitlerde genellikle şem ve pervâne, tıpkı gül ve bülbül

gibi seven ve sevilen ilişkileri içinde ele alınır ve birlikte kullanılan sembollerdendir.

Nâola gönüm ârizun isterse cânım kâmetün

Resmdür âlemde bülbül gül sever pervâne şem 268/5

Yanan mumun etrafında dönerek sonunda kendini ateşe atıp yakması çeşitli hayallere konu olmuştur. Aşağıdaki beyitte pervâne ve mum, kendi özcanını sevgilisi yolunda feda eden bir âşıkla, ona hançer çeken zâlim bir sevgiliye benzetilmiştir:

Virür pervâne öz cânın sana çün ihtiyâr ile

Ne hâcet şuleden ey şem çekmek Her zaman hançer 25/3

Başka bir beyitte ise pervânenin muma yakınlığından dolayı gururlandığı, ancak bu yüzden ömür harmanının çabucak yandığı söylenilerek ömrünün kısalığı ve kendini ateşte yakması anlatılır.

b) Mâr (ejdehâ, yılan)

Yılan ise beyitlerde hainliği, kötü tabiatı ve zararı ile ele alınır ve çoğu zaman karınca (mûr) ile beraber kullanılır. Siyah rengi, uzun ve kıvrım kıvrım oluşu, zehir ve öldürücülüğü, çoklukla bulunmasıyla da sevgilinın saçına, âşığın âhına benzetilir. Divan'da yılan ile hazine arasında da direk bir ilgi vardır. İnanişe göre, yılan olan yerde hazine bulunur:

Nihân ışkumı malumitse âlem dūd-ı âhumdan

Aceb yoh kâim gümân-ı genc ider halk ejdehâ görgeç 176/2

Ayrıca sihir ele ip yılan olur ve efsun okuyarak yılan tutulur. Bu arada Hz. Musa'nın asâsının ejderhâ olmasına da telmih edilir. Başka bir beyitte bu telmihden yararlanılarak övdüğü kimşenin kaleminin asâ ve yılan olduğu söylenilir.

Zikr-i lebünle zülfüne cân oldu dest-res
Anun kimi kim ohıyup efsûm ılan dutar 196/3

.....

Sensen kılan mezâhir-i ümmîd-i bîm idüp
Mûsâ'nı ilm genci asâsını ejdehâ 126/3

Su Kasidesi'nde de Hz. Muhammed'in yılan ile ilgili mucizesine telmih yapılır ve "eğer dostu Ebûbekir yılan zehiri içse âb-ı hayata, düşmanı da su içse yılan zehirihe dönüşür" denilir.

Dostı ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hayat

Hasmı su içse döner elbette zehr-i mâre su 24/21

ç) Mûr

Karınca, beyitlerde uysallığı, küçüklüğü ve yardımseverliği ile ele alınarak, kıyas ve tezatlar yapılır. Bir beyitte insanın karınca gibi küçüklüğü ile beraber değerinin büyüklüğünü ifade için ankâ ile karşılaştırılırken, diğer beyitlerde genellikle, tabiatının iyi ve kötü oluşu ile de yılan (mâr) ile kıyas edilir. Buna göre, karınca yardımseverdir, yılan ise hain. Ancak bu, övülenin yardımı, kahrı ve terbiyesi ile değişebilir.

Mârı tehîd-i azâb-ı gazâbun mûr eyler

Peşşeyi terbiyetün izz ile ankâ eyler 121/41

Ayrıca, küçüklüğü ve âcizliği dolayısıyla insana ve daha çok âşığa ve sevgilinin ayva tüylerine benzetilir. Bu arada Hz. Süleyman ile olan kıssasına da bol bol telmih yapılır.

Ol kader-nâme ki mûr-ı hatınun mazmânı

Neye kim zâhir olur hükm-i Süleymân olur 100/28

ç) Zenbûr

Arı ise, hem bal yapması, vızılıyla ses çıkarması hem de

zehir saçması gibi özellikleriyle ele alınır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı bala benzetilirken, aşığın hüznle dolu gönlü de arı kovanına benzetilir.

Daş deler ahum ohı şehd-i lebün zevkinden
 N'ola zenbûr evine benzese beytû'l-hazenüm 328/3
 .....
 Kılmasa lûtf-ı Hak u devlet-i tevffik meded
 Zehr-i zenbûr kaçan şehd-i musaffâ eyler 119/10

d) Neheng

Sadece aşağıdaki beyitte Dicle nehrinden geçen kayıkların ağzını açmış bir timsaha benzetildiğine rastlarız.

Suda bir zevrak mı yahud ağzın açmış bir neheng
 Bayrak ol ateş ki bulmuşdur deminden iştiâl 60/5

e) Peşşe

Sivrisinek de sadece bir beyitte zıtlık ilişkileri içinde mü balâğayla ele alınır. Buna göre, övdüğü kimsenin tehdidi zehirli yılanı karınca yaparken, terbiyesi de sivrisineği ankâ eder.

Mârı tehdid-i azâb-ı gazâbun mûr eyler
 Peşşeyi terbiyetün izz ile ankâ eyler 121/41

V.BAĞ,ÇEMEN,ÇİÇEKLİK VE İLGİLİ UNSURLAR

1. B a ğ (bağçe, hadfka, ravza, riyâz, bostan, besâtin)

Diğer Divan şairlerinde olduğu gibi, Fuzuli Divanı'nda da bağ;güzellik, tazelik ve renk bakımından sevgilinin kendisine, güzelliğine, yüzü ve yanağına, bulunduğu yere (kdy), âşığın yaralı gönlüne ve cennete benzetilir. Konuyla ilgili olarak, Şeddad'ın cennete benzemâsiçin yaptırdığı İrem Bağı'na telmihler yapılır. Aslında, aşağıda örnek olarak vereceğimiz beyit veya beyitler yalnız Fuzuli'nin değil, belki Divan Edebiyatı'nın tabiata bakış açısını gösterecek niteliktedir. Divan şairi için önemli olan, gerçekte olan tabiat değil, şairin görmek istediğidir.

Bülbül-i gamzedeem bağ u baharum sensen

Dehen ü kadd ü ruhun gonce vü serv ü semenüm 328/6

.....

Bağa girdüm sen-i kdyun anup efgân itdüm

Gül görüp yadun ile çâk-i girfbân itdüm 323/1

Bağ; genel olarak içinde ağaçlar, çiçekler, kuşlar bulunan, içinde akarsuların aktığı, bahar mevsimlerinde seyran edilerek iştret yapılan, rüzgarın güzel kokular getirdiği, çemenlerle kaplı yeşil bir mekandır. Ancak, bu mekanın unsurları tam belirmiş değildir. Yani, ağaçların, kuşların, çiçeklerin hangileri olduğu, kesinlikle bir coğrafya ve bir mevsime sığmayacak şekilde, dağınık bir vaziyettedir. Fakat, genellikle, ağaçlardan servi, arar, şimşâd, çınar ve nar; çiçeklerden gül, sümbül, menekşe, nergis; kuşlardan ise bülbül, tütü, karga, .vb. gibi unsurları bağda açık olarak görme k mümkündür.

Ey serv-i sehî sen geleli seyr ile bâğa

Baş çekmedi arar

Çoh âlf nesebler özini saldı ayağa

Kul boldı sanevber 427/1,2

Ayrıca,bâğ-ı âlem,cihan bağı,bâğ-ı medh,bâğ-ı hilâfet,bâğ-ı adem,bâğ-ı hüner gibi örneklerde görüleceği gibi bazı soyut kavramlara benzetilerek onları ifade için de kullanılır.Aşağıdaki beyit,hem bu konuya hem de hüsn-i talil sanatına güzel güzel bir örnektir.

Bî-vefaliğ âdetin dutmuş anunçündür bu kim

Ömrden olmaz cihan bağında berhurdâr gül 38/19

.....

Feth bağından ana her dem hilâf-ı bâğ-ı dehr

Taze taze aça Lûtfai İzid-i Cebbâr gül 40/62

Bağda akarsuyun bulunması hem dekoratif bir süstür,hem de sulama için gereklidir.Bahçivan bu su ile bağı sular ve gül yetiştirir.

Suya virsüm bâğbân gülzârı zahmet çekmesün

Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gülzâre su 23/5

Bağ,genellikle ilkbaharla bîrlikte,kasidelerin bahariyelerinde (nesib-teşbîb) geçer.Bu mevsimde güzeller bağa seyrana giderler,otağlar,sofralar kurarak yer,içer,eğlenirler.Ancak,sevgilisinden ayrı kalmış derîtlî âşık,bağa gitmektense,sevgilinin küyünü tercih eder.Bahar rüzgarı ve nesim,beraberce eserek sebzele-
rin çıkmasına,gülün açılmasına yardım ederler.Sonbaharda ise,artık ağaçlara su bile zahmet verir,rüzgar,yaprak ve meyveleri yağma eder,yapraklar sarı,altın rengindedir.

Adem isen bâğ seyrin eyle bu mevsimde kim
Bâğı reng ü bûy ile kıldı behişt-âsâr gül 37/5

.....

Gonceler açıldı seyr-i bâğ idün ey ehl-i dil

Kim görüp güller gönüller açılan çağdur bu çağ 269/2

.....

Ne lütfdür yine kim buldı sebzedden gülzâr

Ne feyzdür yine kim saldı bağa bād-ı bahâr 66/1

.....

Bâğ levhini hazân bergi zer-efşân eyler

Ab ol levhde meşk-i hat-ı reyhân eyher 98/1

Bostan da,bağla hemeh aynı özellikleri taşır.İnsanın gön-
lünü açan,gamlarını gideren,ağaç ve çiçeklerin yetiştiği yeşil
bir seyran yeridir.İlkbaharla yeşillenir,sonbaharda meyve ve
yaprakları dökülür.

Kemâl-i himmetün çün mülk tamfrinedür sâi

Kamu sahraları elbette bâğ u bûstan eyler 109/24

.....

Tiküp şikûfe vü gonce çemende çetr ü otağ

Makâm-ı bezm-i sürûr oldı arsa-i bûstân 94/3

Hadfka ise,hadfka-i hilkat,hadfka-i ikbâl gibi Divan'da
daha çok mecâzî ve soyut ifadelerle ele alınan bahçedir.Tevhid'-
deki şu beyit ve devamında,bahçe bir talim tahtasına benzetile-
rek üzerinde noktalı ve hoktasız harflerle reyhan,lâle,şikûfenin
(bu kelimelerin arap harfleriyle imlâlar dikkate alınsın) tum-
turaklı ifade ve benzetmelerle yazılması anlatılır.Buna göre,
bahçede çiçek ve ağaçlardan gül,reyhan,şikûfe,lâle,serv;kuşlar-
dan bülbül,ayrıca debîr-i bād ve akarsular vardır.

Hadfka tahta-i talim olup reyâhinden

Yazıldı mühmel ü mu'cem ana hurûf-ı hecâ 15/15

.....

Müzeyyen eyledi evrâk-ı lâleyi şebnem

Hurûf-ı lâlede olmaz eğerçi nokta revâ 15/16..vd.

Ravza kavramı,daha çok ravza-yı küy şeklindeki bir tamlama ile sevgili (veya övülen)nin bulunduğu yer (bazan toprağı ve mezarı) anlamına kullanılmakla beraber,bazan da ravza-i Rıdvân ve riyâz-ı adl,riyâz-ı hikmet şeklinde cennete ve soyut kavramlara benzetildiğı de olur.

Fuzuli haste-dil tâ ravza-i küyunda sâkimdür

Temennâ-yı behişt ü meyl-i gülzâr-ı İrem kılmaz 235/7

.....

Nihâl-i devlete kadrün riyâz-ı hikmetdür

Riyâz-ı kadrüne bir turfa cûybâr kalem 103/24

2. Ç e m e n (sebze,sebze-zâr)

Çemen ve sebze aşağı yukarı bağ ve bostana benzer.Ancak,çemen,otlu,yeşil düz alan,sebze ise yeşil ottur.Yani,ikisinin de ana unsuru yeşilliktir.Bu yüzden birlikte incelemeyi uygun gördük.Örneğın aşağıdaki beyitte sebze kalemle yazılan yazıya,çemen ise sayfaya benzetilir.

Sahffe-i çemene yazdı hâme-i sebze

Hat-ı delâil-i isbât-ı İzid-i Cebbâr 67/5

Çemen zarifleri veya perileri şeklinde ifade edilen çemende-ki varlıkların,daha çok gül,gonce,şikûfe ve nergis olduğu görülmektedir.Fakat,bunların içinde bazan çemen eyaletinde gül sultan olur bazan da nevrusun hükmü okunur,yani hâkim olur.Bazan da çe-

men, çınarın gölgesinde olur. Ayrıca hayvanlardan bülbül ve ağaçlardan servi de çemende bulunur. Bâd-ı sabâ ve nesim ise gül yapraklarını havaya uçurarak çemende eserler. Toprağın hemen üstünde ve düz olduğu için, el açan fakirlere, çiçek ve ağaçları beslediği için de mürebbiye, genişlik, yeşillik ve düzlüğünden dolayı da Mısır ve gökyüzüne benzetilir. Yerde bulunduğundan dolayı sevgilinin ayağını öptüğü için mutludur, âşık da onun gibi olmak ister. Çemenin üzerindeki çiğ taneleri bazan harflerin noktalarına bazan da incilere benzetilir. Ayrıca, çemen de, bağ, bostan gibi baharda gezilip görülen, çadırlar kurularak içkiler içilen bir yerdir. Yeri, genellikle su kenarıdır. Arklar açılarak akarsu ve yağmurla sulanır. Baharda, mezar üzerinde çemenlerin bitmesi, mezardan ölümlerin kalkmasına benzetilerek baş çekmek, hat yazmak şeklinde ifade edilmiştir. Hemen daima, sevgilinin yanağının üstündeki ayva tüylerinin benzetilene olarak kullanılır. Örnekler:

Olup terennüm-i bülbül azâyim-i teshîr

Çemen perilerine lâzım oldu arz-ı likâ 17/37

.....

Çemen bezmine revnak virmeğe gül gonceden çıhdı

Müzeyyen kılmak için Mısırâ Yusuf çıhdı zindandan 85/10

.....

Çemen eyâletine oldu nasb hüsrev gül

Hevâya ebr sıfat hükmin âtmeğe icrâ 15/2

.....

Çemende ohına hüküm-i eyâlet-i nevrâz

Misâl-i hükme nisâr eyleye şikûfe direm 64/8

.....

Sebze üzre gezdirür bâd-ı sabâ gül bergini

Sanki sebze âsmândur kevkeb-i seyyâr gül 37/14

.....

Çemende pây-bûsundan olupdur sebzeler hurrem

Hemân bir sebzece olmağa âlemde veter âşık 276/4

Düşdi şebnem bağa gir tâ gül nisâr itsün sana

Sebzenün her bergine bir dür ki tapşarmuş çemen 466/4

.....

Sebze-hfz oldu hevadan ölüler toprağı

Sebze her levh-ı mezâra bu hatı kıldı rakam 32/7

.....

Hat-ı sabz ile füzûn oldu letâfet ruhuna

Kim görüpdür vire âyineye revnak jengâr 116/38

Aşağıdaki rubâfde ise,dünya ve insanın durumu,çemen ve bül-
bül benzetmeleriyle,bir hayat görüşü içinde verilmiştir.

Biz âlem-i ışk âlem-ârâlarıyuz

Meyhâne-i derd dürd-peymâlarıyuz

Gülberg-i nedâmet çemenidür âlem

Biz bu çemenin bülbül-i şeydâlarıyuz 508

3. G ü l z â r (gülşen,gülistân)

Gül bahçesi de,gül,bağ ve çemen unsurlarının (bkz.)hemen
hemen aynıdır.Aynı nitelikleri taşır.Kısaca özetlemek gerekirse;
mevsim bahardır,her taraf yemyeşil,çiçeklerden gül,benefşe,ner-
gis,zambak,lâle,süsen ve sümbül açılmıştır.Hava gül gelinlerinin
yüzünü açmış,bağar,gül bahçesine yeşil bir hülle giydirmiştir.Çi-
çekler gül bahçesi çadırında bir ordu gibidir.Gül,reyhan sürüsü-
ne serdar olmuş,bulut ve yağmur,sularıyla gülbahçesinin imdadına
koşmuş,ırmak,gülbahçesini bir zencir gibi bağlamıştır.Gül,çerağı
nı yakıp,kavuşma sofrasını açmış,bülbülü davet etmektedir.Ağaç-
lardan servi,kuşlardan karga ve bülbül de gülbahçesinde görülen
unsurlardandır.Sabâ rüzgarı,sevgilinin ayak toprağından,güllerin
gözüne sürme çeker,koku taşır.Sabahları çiçekler ve güldalı üze-
rinde çiğ taneleri görülür.Gülbahçesini seyrederek hastalar şifa

bulur.Bu mevsimde gülbahçesine seyre gi dilir,işret meclisi düzenlenir,tövbeler bozulur.Ancak,âşık,gamlı gönlüyle yalnız oğmayı,gülistan seyrine gitmeye tercih eder.

Bütün bunlarla ilgili olarak renk ve koku bakımından,düz ve ağaçlı olması,güzellik,geçicilik ve tazelik gibi özellikleriyle gülbahçesinin,sevgilinin güzelliği,yüzü ve yanağına,meclise,ateşe,âşığın yaralı gönlüne,levhaya,alana(sahn),çadıra,gülşen-i kahr,gülzâr-ı hüsn,gülşen-i devlet,gülzâr-ı vezâret gibi soyut kavramlara benzetilerek izâfet-i teşbihîyeler yapıldığını görüyoruz.Ayrıca,konuyla ilgili olarak Hz.İbrahim'in atıldığı ateşin,gülbahçesine dönüşmesi mucizesine de telmih yapılır.Konuyla ilgili olarak aşağıdaki örnekleri vermeyi uygun bulduk..

Hevâ arâyis-i gülzâre oldu çihre-küşâ

Bahar gülşene geydürdi hulle-i hadrâ 15/2

.....

Mürettep eyledi bir bezm gülşen içre bahar

Ki viridi zevk-i temâşâsı neşe-i sahbâ 15/7

.....

Meni ey bâğbân mazur dut gülzâr seyrinden

Ki men gülzâr seyrin külbe-i ahzâna değşürdüm 321/3

.....

jâle daşından göğërmezdi teni gülbünlerün

Gülşeni zencfre itmezdi mukayyed cûybâr 92/9

.....

Diyenler cenneť içre âteş olmaz bu acebdür kim

Gülistân âteşin gül birle reşk-i bâğ-ı cennetdür 439/3

.....

Fuzuli bülbül-i gülzâr-ı hüsn-i iltifâtundur

Bahar oldu yine güftâra tahrik itdi minkârı 71/40

.....

Muâlic sıhhat-i bîmâr için çoh çekmesün zahmet

Bu gün kim kesb olur müddeâ seyr-i gülistândan 86/14

4. L â l e z â r (lâle-sitân)

Lâlezâr,lâle bahçesi veya lâlelerin bol bulunduğu bir yerdir.Bu,dağ ve sahra da olabilir.Kırmızı rengi ve şeklinden dolayı yaraya,kadehe,muma ve kana benzetilir.Aşağıdaki beyitte kadehe benzetilmekte ve içki meclisiyle birlikte düşünölmektedir:

Dolmuş kadeh şarâb ile gelmiş ayağa kim

Ger lâle bitdi ise menem şem-i lâlezâr 110/8

Şu beyitte ise dağ,kırmızı renkteki lâlelerden kana boyanmış bir kılıç gibi görölmektedir.

Fasl-ı gül tabında emniyyetden olsaydı eser

Gark-ı hân-ı lâlezâr olmazdı tîğ-ı kâhsân 92/7

Şu beyitten de ayrılık yarasıyla yanan bir gönlün,lâle bahçesine benzetilmesi yanında,onun seyrana gidilen bir yer olduğunu da anlamaktayız.

Ey Fuzuli dâğ-ı hicrân ile yahmış gönlümü

Lâlezâr açsaydı seyr-i lâlezâr itmez m'idüm 319/8

VI. B İ T K İ L E R

1. A ğ a ç l a r

a) Genel Olarak Ağaç (şecer,eşcâk,dıraht,fidan,nahl,nihâl,şâh,gölbün)

Ağaçlar genel olarak boyu,mevsime bağılı olarak değışmesi,sonbaharda meyve ve yapraklarını dökerek çıplak kalması,ilkbaharda elbise değıştirir gibi yeniden yeşillenmesi,rüzgarda sallanması,dalında kuşların yuva yapması,konması ve ötmesi,çiçek açması,meyve vermesi,altından suların akması veya sulanması,gölge etmesi,çocukların ağaçtan (at gibi) oyuncaklar yapması,ağaca

kandil asılması gibi alışıl gelmiş, bilinen benzetme unsurları olarak, belli motifler içinde kullanılır.

Bunları biraz daha açıklarsak, genellikle Divan Edebiyatı'na da olduğu gibi, Fuzuli Divanı'nda da sevgilinin boyu fidana (nahl, nihâl, gülbün) benzetilir. Örnek olarak vereceğimiz aşağıdaki beyitlerden birincisinde sevgili yeni yetişen bir fidana, ikincisinde de soyut bir kavram olan güzellik fidanına benzetilir.

Sen hem nihâl-i nevres-i gülzâr-ı ışksan
Ger gitdi berg hatırına yetmesün gubâr 112/43

.....

Acıtdı meni acı sözüm tünd nigâhun

Ey nahl-i melâhat ne acep telh berün var 200/2

Aşağıdaki beyitte ise övülen, şefkat ve kahriyle hem ekşi koruk, hem de tatlı üzüm verem asmaya benzetilir.

Şefkat ü kahr iledür bir sâye-gûster nahl kim
Tâkdür aslı virür hem gûre hem engür bâr 118/10

Şu beyitlerde de aşk kahramanı Mecnun ve âşıklar, gam ağacına benzetilerek ağacın üstünde yuva, altında da ceylan ve su bulunması anlatılır ve gözyaşıyla sulandığı söylenilir.

Nihâl-i derddür Mecnun yir itmiş sâyesin âhû
Başında kuş yuvası börk ayağında selâsil su 362/1

.....

Gülşen-i gam nahliyüz perverde âb-ı dîdeden

Dâğlar berg âh-ı âteşbârumuzdur bârumuz 244/4

Yine aynı şekâlde ağaçların dağınık saçlarıyla delilere benzetilmesi sonucu, altındaki ırmaklar da onları bağlayan zincirler olur. Şu beyitte ise kış ve bahardaki durumları bir tezat içinde verilir;

Bu rasmdür bürehne olup kışta her dirahk

Tecdfd-i kisvet eylemek eyyâm-ı nevbahâr 112/42

Ayrıca beyitlerde meyvelerin çemene düşmesi, ağaçların zenginlere benzetilmesiyle, çemen fakirlerine zekat verir gibi yorumlanmış, çiçek ve meyveyle ağaçların eğlip kırılmasına karşılık, servinin düzlüğü sebatla doğru uzadığı şeklinde ifade edilmiş, gülün açılması, "ayş için ağaçta kandil astı" şeklinde değerlendirilerek sonbaharda, hazan yapraklarıyla ağaçların, altından bir ták astığı söylenilmiştir. Bundan başka, beyitlerde göz yaşına dert ağacına beslemek, ümit nahli, nihâl-i devlet, nihâl-i fazl, nihâl-i refet gibi soyut kullanılışlarla geçerken, Zkeriya Peygamberin ağaç gövdesindeyken testereyle kesilmesi hadisesine de telmih edilmiş, en çok sevgiliye, övülene, âşığa, insana, divaneye, zenginlere, altından yapılmış bir tákâ, minbere, ümit, gam, güzellik gibi soyut kavramlara ..vs. benzetildiğini görüyoruz.

2. A Ğ a ç Ç e ş i t l e r i

a) Servi

Divan'da en çok işlenen ağaç unsuru servidir. Sevgilinin boyuna, benzeyen ve benzetilen olarak kullanılır. Sevgilinin boyu servi ve şimşâd ile Divan'da sanki bir güzellik yarışması içindedir. Bunu çoğu zaman uzunluğu, düzgünlüğü, yüksekliği ve salınması gibi özellikleriyle servi kazanır. Ancak servi, sevgilinin boyu kendisi ile karşılaştırılınca bu defa sevgili üstün gelir. (Böyle durumlarda doğal olarak teşbih, kinaye ve hüsn-i talil sanatları çok kullanılır.) Bu durumda servi, utanır ve kıskanır. Aşağıdaki beyitte şair bir hüsn-i talille sudaki servinin aksini, bah

çivanın kıskançlığından dolayı serviyi keserek suya atmış gibi gösterir.

Suda aks-i serv tek sanman kim koparup bâğbân

Suya salmış servini serv-i hırâmânun görüp 160/6

Aşağıdaki beyitlerde ise güldalı, servi ve şimşâd karşılaş-tırmaları görülür.

Hansı gülşen gülbüni serv-i hırâmânunca var

Hansı gülbün üzre gdnce lâl-i handânunca var 197/1

.....

Gerçi şimşâdda çoh lâf-ı letâfet vardır

Haddi yohdur ki ura serv-i hırâmânun ile bahs 170/4

O, artık çoğu zaman sevgilinin boyundan da öte doğrudan sevgiliyi simgeler. Geleneksel seven-sevilen düzleminde sevgiliyi temsil eder. Pervâne için şem, bülbül için gül ne ise, kumru için servi de odur. Ancak çoğu zaman âşık, kendini bu sevenlerin yerine koyarak, değişik isimlerle sevgiliyi simgeleyen şeye hitap eder. Bunların genellikle insana ait niteliklerle geçmesi de bunu gösterir. Böylece hemen bütün bu ifadelerde sevgili kastedilir.

Aşağıdaki beyitlerde, sevgiliye altın saçma, servinin kumru ile ilişkisi ve sevgili ile kıyaslanması sonucu, sevgiliyi tercih ettiği anlatılır.

Azm-i bâğ eylemiş ol serv-i revân ey güller

Zer nisâr idegelün çümle yağılun derilün 283/2

.....

Serv serkeşlik kılur kumrı niyâzından meğer

Dâmenin duta ayağına düşe yalvara su 24/14

.....

Bâğbân ger meyl kılman servüne mazûr dut

Servden yigrek gelür ol kâmet-i mevzân mana 137/3

Servi, daima bir su kenarında olarak gösterilir. Bu, suyun serviye âşık olduğu şeklinde yorumlanarak eteğini tutup ayağına düşerek yalvardığı söylenilir.

Ravza-i kîyuna her dem durmayup eyleşer güzâr

Âşık olmuş gâlibâ ol serv-i hoş-reftâre su 24/11

Yukarıdaki beyitte servi, Hz. Muhammed'i simgelerken, aşağıdaki beyitte (Hammâmiye'den alınmıştır.) ise sevgili (gözyaşı-sevgili, su-servi ilişkisi ile) anlatılır ve hamamdan çıkışta ayağa su dökme âdeti konu edilir.

Merdümî çesüm ayağına revân su tökdi

Ki gerek su töküle servün ayağına müdâm 306/9

Servi, bağ, bahçe, bostan ve çemen gibi yerlerde bulunur. Dibinde (eteği) yeşil otlar, çemen, lâle ..vs. vardır. Ona gül aşılması ve ağdırılması da "serv-i gül-ruh, serv-i gül-endâm, serv-i semenber" gibi ifadelerle verilir. Kanuni'ye sunulan Gül Kasidesi'nde, gülün, serviye âşık olduğu söylenilir. Ayrıca burada, gülün, Kanuni'yi temsil etmesini, servinin de tasavvufta elâf gibi birlik sembolü olmasını hatırlamak gerekir.

Âşık olmuş hüsnüne ey serv-i hoş-reftâr gül

Çâk çâk itmiş senünçün sine-i efgâr gül 38/22

Çağatayca yazılmış müstezâddan alınan şu parçalar, servi ile bağdaki diğer ağaçların konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ey serv-i sehi sen geleli seyr ile bâğa

Baş çekmedi arar

Çoh âlf nesebler özini saldı yayağa

Kul boldı sanevber 427

Ayrıca, servinin yerinde durması sebât-ı hâl; düzgünlüğü ve

güzelliği, serv-i sehi, kâmet-i mevzûn; hem doğruluğu hem de ılımlı iklimlerde yetişmesi itidâl; göğe doğru uzaması ve uzunluğu, baş çekmek, kıyam etmek, serkeş, âzâd, bülend, ser-efrâz; rüzgarda nazlı nazlı sallanması, serv-i hoş-hırâm, hırâmân, hoş-reftâr, serv-i nâz gibi ifadelerle verilir.

Servinin gölgesi de önemlidir. "Sâye salmak" deyimiyile bu anlatılır ve "gölgen başımızdan eksik olmasın" diye dua edilir. Servinin gölgesi âşığın değerini de yükseltir. Âşık, servi boylu sevgiliden öldüğünde de ayrılmak istemez ve öldüğü zaman mezarına servi gölgesinin düşmesini ister. Bu beyitte mezarlıklara servi dikme âdetinin bir hüsn-i talille yorumlanması da görülür.

Bâr-ı mihnetden nihâl-i kâmetün ham olmasun

Başumuzdan sâye-i serv-kadûn kem olmasun 358/1

.....

Mezârum üzre koyman mfl eğer kûyunda cân virsem (1)

Koyun bir sâye düşsün kabrûme ol serv-kâmetden 343/2

Servinin boy, şekil ve diğer özellikleri bakımından sevgili ve boyundan başka, âşığın gönül ateşine, tuğraya, Hz. Musa'nın asasına benzetildiğini de görmekteyiz.

Dûd-ı ahkerdür mana serv ile gül ey bâğbân

Neylerem men gülşeni gülşen sana gülhân mana 136/5

b) Şimşâd, sanevber, arar, Tûbâ

Sırayla şimşir, çam fıstığı ağacı, dağ servisi veya dikenli ardiç ve cennette, Sidre'de başaşağı bulunan ve bütün cenneti göl-

(1) İslâm Ansiklopedisinde Fuzulf maddesini yazan Köprülü, M. Fuat, Fuzuli'nin öldüğünde Kerbelâ'da Meşhed-i Hüseyin civarına gömülüp üzerine bir kubbe yapıldığını ancak, şairin yukardaki bu beytini vasiyet sayan bir Bağdat valisinin, türbeden şairin

geleyen bir ağaç olarak bilinen Tûbâ ve bu dört ağaç türü Divan' -
da sevgilinin boyunu anlatmaya yararlar. Bunlardan şimşir ağacı
(şimşâd) diğerlerine göre en çok geçen ve servi(bkz) ile de boy
ölçüşmeye kalkışan bir ağaçtır. Fakat, çoğu zaman bunun sonucunda
utanır ve yenilgiyi kabul eder. Ancak şu beyitte bir istisnâ ola-
rak sevgilinin boyuna benzetilmesinden dolayı şimşâd, serviden dah-
ha üstün bir konumda görülmektedir.

Şfve-i şimşâd-ı kadûn görse eyler bâğbân

İtidâl-i servden elbette selb-i itikâd 186/7

Aşağıdaki beyitte ise, sevgilinin boyu yanında, değersizliği
ile beraber, meyvesizliği anlatılır.

Nahl-i kaddûn isterem k'andan belâdur hâsilum

Bahmazam şimşâda ber virmez nihâli neylerem 310/6

Şu beyitte ise diğer bölümlerde de görüldüğü gibi, içindeki
sevgiliden başka, tabiata dönüp bakmayan, onun hayaliyle avunan, dış
dünyaya ilgisiz, içe dönük kişiliğini buluruz şairimizin..

Bâğbân şimşâd ü nesrinün mana arz itme kim

Ol kad ü ruhsârdur şimşâd ü nesrinüm menüm 330/2

Şimşir ağacıyla ilgili olarak 455. sayfadaki muhammesin na-
karat mısraı "Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam" şeklin-
dedir.

Arar ve sanevber ise sadece müstezâddan alınan aşağıdaki
parçada sevgilinin boyu ile ilgili görülmektedir.

Ey serv-i sehî sen geleli seyr ile bâğa

Baş çekmedi arar

kabrine gölge düşmesi için bu kubbeyi yıktırdığını anlatan bir
rivâyeti de alır. Bkz. Köprülü, M. Fuat, İ. A. Fuzuli maddesi

Çoh âlf nesebler özini saldı ayağa

Kul boldı sanevber⁴⁴⁵

Tûbâ ağacı da aynı şekilde sevgilinin boyuna benzetilir.

Kaddi Tûbf lâli firdevsün şerâb-ı kevseri

Hulk u hûyî çün melek sûretde emsâli peri 445

c) Çınar, âbnûs, bekem, nârven

Sayıllı beyitlerde geçen bu ağaçlardan çınar, el gibi yaprakları ve gölgesi dolayısıyla ele alınır ve güneşe benzetilir.

Güneşden ola sipihr-i kevâkib-i seyyâr

Çenâr sâyesi altında sebze-i hurrem 64/4

Sert ve siyah bir ağaç olan abanoz ağacı (âbnûs), kırmızı boya ağacı (bekam) ve karaağaç ise birer beyitte geçerler. Beyitten abanozun ok yapımında kullanıldığını da anlıyoruz.

Müjen ger seng-diller gönlünü alsa acep olsa

Anun tek âbnûs oh lâyık-ı fulâd peykândur 213/2

.....

Virse benefşe ile berg-i ergavân çemene

Safâ-yı zinet-i peyvend-i âbnûs ü bekem 64/2

.....

Hak mazharıdur her çiçek ger dutsan ey nakkâş şek

Bir nârven şeklini çek virgil ana neşv ü nemâ 35/6

3. Ç i ç e k l e r

a) Genel olarak çiçek (ezhâr, şikûfe, çiçek)

Çiçekler, bahar mevsiminde bağ, bahçe, çemen unsurlarıyla birlikte, kasidelerin nesib bölümlerinde, özellikle Tevhid ve On İki İmam Kasidesi'nde çok değişik şekillerde değerlendirilir. Tevhid-

de çiçekler, çeşitli ilim dallarıyla -imlâ, kelâm, felsefe- ilgili olarak ele alınır. Üzerindeki çiğ taneleri noktaya benzetilerek, şikûfe kelimesinin noktalı yazıldığı hatırlatılır. Aşağıdaki beyitlerde ise kelâm ve eski hikmetin konularından "taaddüd-i kudemâ, halâ ve melâ"dan bahsedilir. Örneğin aşağıdaki beyitte çiçekler ağaçları varlığa başlangıç kabul ettikleri için kadimlerinde değişmeyeceğini söylüyorlar, halbuki delilleri batıldır denilmektedir(1).

Sanıp şikûfe mebâdi sunûf-ı eşcârı

Kılurdu bahs ki câiz taaddüd-i kudemâ 17/41

Şu beyitte de eski hikmetin konularından olan "halâ ve melâ"ya temâs edilerek "bahar geldi, çiçekler her yanı doldurdu. Halânın mümkün olmadığını anladım" denilmektedir(2). Beyitteki memlû kelimesi de melâ ile aynı kökten gelmektedir.

Bahar gülşeni ezhâr ile kılup memlû

Yaknüm oldu ki mümkün değül vücûd-ı halâ 16/26

Ayrıca Divan'da, çiçeklerin renk ve kokusu, yılda bir kere gece ve gündüzün eşit olduğu bahar mevsiminde, rüzgarın etkisiyle açmaları, üzerindeki çiğ taneleri ve dükülmeleri değişik hayal ve benzetmelerle ifade edilir. Bununla ilgili olarak şekil, renk, koku, çokluk, rüzgarla ilgisi ve dallarda bulunmasından dolayı, çadır ve otağa, sarrafa, yıldızlara, gönüle, dal minberinde salâvat okuyana,

(1) Taddüd-i kudemâ: Kelâm konularındandır. Allah'ın birliği- ne inananlar için kadimler değişmez, demektir. Bkz. Levend, D. Ed. s. 83

(2) Halâ : Bitişik iki cisim arasındaki boşluktur. Melâ ise doluluk demektir ki felsefe ve kelâmcıların tartıştıkları konulardandır. Uzay, madde ve boyut bakımından üzerinde çok durulmuş, bazan ikisi birden "lâ halâ velâ melâ" diyerek inkâr edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Levend, a. e. s. 84, 85

renkli bir elbise giyerek her yıl yeniden dünyaya nöbete gelen birisine ve Mesih'e benzetildiğini görüyoruz.

Aşağıdaki beyitte rüzgarın, çiçeklerin tozlaşmasına sebep olması, Hz. İsa'nın, Cebrael'in Meryem'e nefesinden hâmile kalmasına telmih edilerek verilir. Bu, İslâm Kozmolojisi'ndeki tabiatın birliği ve her yerde (bitkiler-insanlar) aynı kanunun geçerli olduğu düşüncesini de göstermesi bakımından önemlidir. (bkz. gonca, sabâ, 88/5 numaralı beyit)

Mesfih-i şikûfe zuhuruna mutlak

Sabâ atse-i Adem ü şâh Meryem 89/3

2. Ç i ç e k Ç e ş i t l e r i

a) Gonca

Gonca, Divan'da, şekli, kapalı olması, yeniliği ve tazeliği, açılması, rengi ve kokusu, sabâ ve bülbül ile ilişkisi ve üzerindeki çiğ taneleri dolayısıyla ele alınır. En çok sözedilen yanı, kapalı olması ve sevgilinin ağzına benzemesidir.

Goncanın kapalı hali bir çok hayallere konu olur; Sevgilinin ağzına, tıfl ve geline, zindandaki Yusuf'a ve Mehdi'ye benzetilir. Gülmesi ve konuşması onun açılmış halini ifade eder (gonce-i handân). Böylece o, sırrını açıklar, yani açılır. Bu, gömleğini yırtmak, sır cebini yırtmak, çâk olmak, yeni gelinin eteğini diken tutması, lub ile (oyun) hokkayı gözden kaybetmek, düğüm çözmek, açmak, kabz halinden bast haline geçmek, Yusuf'un zindandan çıkması gibi ifadelerle verilir.

Aşağıdaki, aslında bir Sûriyye olan kasideden alınan parçada, kasideye uygun olarak goncenin açılması, sünnet mazmunuyla

ve orijinal bir şekilde vedilir. Bu arada rengi de kana benzetilmiştir. Çemende eylediler tıfl-ı gonce-i mahtûn

Saçıldı gülşene gül gül cerâhatinden kan 94/11

Herbir imamın bir çiçeğe benzelttiği "Hz. Ali ve Oniki İmam Kasidesi'nde ise gonce, Mehdi'ye benzetilerek daha çok şiirlerde görülen Mehdi-i Muntazar inancına yer verilir. Beyitte ilgili kelimeler toplanarak tenâsüb yapılması da dikkati çeker; açılmak, gül hurdesi, zâhir kılmak, sırrını fâş etmek gibi.

Vakt oldu gonce açıla gül hurdesin zâhir kıla

Mehdi zuhurunu bile fâş ide sırrını kazâ 36/26

Birbirini takip eden şu iki beyitte ise goncenin açılması, aynı hikâye çevresinde, iki ayrı benzetmeyle, Yusuf'un zindandan çıkarak Mısır sultanı olmasına ve Züleyhâ'nın yanından eteği yırtık çıkmasına benzetilerek telmih yapılır.

Habsden Yusuf çahup Sultân-ı Mısır olmuş kimi

Oldı açup goncesin ârâyiş-â gülzâk gül

San Züleyhâ halvetidür gonce-i derbeste kim

Çıhdı andan dâmen-i çâkiyle Yûsuf-vâr gül 37/8,9

Goncanın şekli ve rengi itibarıyla ağza benzetilmesinin yanında, içindeki şarapla kadehe, şekli dolayısıyla otağa ve hokkaya, dürülmüş yapraklarıyla tomara, rengi dolayısıyla kana benzetildiğini de görmekteyiz. Örneğin aşağıdaki beyitte kana benzetilmesi, bağı kan olmak deyimiyle ve güzel bir hüsn-i talil içinde verilir.

Gonce bağı dehr bî-dâdıyla evvel kan olur

Sonra yüz lâtif ile açılır handân olur 32/1

Goncanın hava ve sabâ ile ilişkisi ise, çiçek tozlaşmasına

sebeup olması, gülün açılmasına yardım etmesi, goncanın gömleğini yırtarak sırlarını açıklaması ve koku taşımasından dolayıdır. Aşağıdaki beyitte rüzgarla çâçeğin tozlaşması hadisesi, kozmik düzende Meryem'in Cebrâil'in nefesinden İsa'ya gebe kalmasına benzetilerek verilir. (Bkz. çiçek, sabâ)

Bâddan goncelere hâmile oldu gülbüm

Eyle kim İsi'ye Cibrîl deminden Meryem 82/5

.....

Cevr eliyle gonce-veş pirâhenin çâk itmesün

Cünbiş-i nâ-mu'tedilden kalsun istiğfâr gül 39/36

Bütün bunlarla ilgili olarak goncanın, şekil, renk, koku, tazelik ve kapalı olması gibi özelliklerinden ötürü, sevgilinin ağız ve dudağına, otağa, tomara, yeni geline, sünnet çocuğuna, hokkaya, düğüm, kadehe, Hz. Yusuf ve Mehdi'ye benzetildiğini, ayrıca, gon-i baht, gonce-i gülzâr-ı hikmet. vb. gibi soyut olarak kullanıldığını da belirtmeliyiz.

b) Gül

Gül, Klasik Edebiyatımızın manzum hikâye konularından Güllü Bülbul mesnevilerinin sembolik kahramanlarından birisi ve sevgili durumundadır. Bülbulün de âşık durumunda olduğu bir aşk hikayesi şeklinde ele alınan bu hikayelerde, mecaz, allegori ve temsil büyük bir yer tutar. Müstakil olarak işlenen bu manzum hikayelerinde etkisiyle, konu diğer nazım türlerinde de çok işlenmiş, öyle ki, bir beyitte geçen gül ve bülbul unsurlarının arkasında, bu efsaneye telmih edilerek, daima seven sevilenin varlığı düşünülmüştür. Bülbul, bahar, gülşen ve diğer unsurları ilgili yerlerde ele aldığımızdan (Bkz.) tekrara düşmemek için, konuyu gül aç-

sından ve özetleyerek vermeğe çalışacağız.

Gülün diğer unsurlar ve çiçekler arasında da seçkin bir yeri vardır. Divan'ın ençok üzerinde durulan ve işlenen unsurlarındandır. Şairimizin Kanuni hakkında yazılmış "Gül" redifli bir de ünkü kasidesi vardır.

Gül; çoğu zaman gülşen, gülzâr, gülistan denilen gül bahçesinde, bazan da bağ, bostan, çemen gibi yerlerde bulunur. O, reyhanların serdarı, çemen eyaletinin sultanıdır, bahar tasvirlerinde en başta gelir.

Çemen eyâletine oldu nasb husrev gül

Hevâya ebr-sıfat hükmin itmeğe icrâ 15/2

Bahar mevsiminde açtığı için bu mevsim, mevsim-i gül, gül devri, fasl-i gül gibi sözlerle anılır. Türkçe'yle şiir yazılmasının sebeplerini anlattığı aşağıdaki kıtada şairimizin, gülün baharda açmasını temsil getirerek, kendisinin Türkçe'yle yazmasını, Türkçe'nin bir baharı gibi kabul eder:

Ol sebebden Farsî lâfz ile çohdur nazm kim

1 Nazm-ı nâzûk Türk lâfziyle iyen düşvâr olur

Lehçe-i Türki kabûl-i nazm u terkib itmeyüp

2 Ekser-i elfâzı nâ-merbût u nâ-hemvâr olur

Mende tevffk olsa bu düşvârı âsân eylere

3 Nevbahâr olgaç, tikenden berg-i gül izhâr olur 481

Sabânın etkisiyle yılda bir kerre baharda, özellikle nevrüzde gülün açılması (bkz. sabâ, gonca) bülbülün feryadlarına bağlanarak hüsn-i talil yapılır. Gülün açılması, eteğini yırtma, yokluk uykusundan uyanma, gülme, gül izhâr itme, gencine-i esrâr açma, Yusuf gibi hapisten çıkararak Mısır'a sultan olma veya Züleyhâ'nın

yanından eteği yırtık çıkması ya da Hz.Muhammed'in kalbinin Cebraîl'in haberiyle açılması gibi çeşitli deyim ve benzetmelerle ifade edilir.

San Züleyhâ halvetidür gonce-i der-beste kim

Çıhdı andan dâmen-i çâkiyle Yusuf-vâr gül

Çâk olup bulmuş safâ bâd-ı seherden sanasan

Bâddur Cibrîl ü kalb-i Ahmed-i Muhtâr gül 37/9,10

.....

Her gün açar gönlümi zevk-i visâlün yenleden

Gerçi güller açmağa her yılda bir Nevruz olur 221/3

.....

Dün subh-dem ki lâle vü nesrin salup nikâb

Gül çihresinden aldı sabâ perde-i hicâb 446/1

.....

Bûlbûlün zâr itdüği feryâdlar tesiridür

Bî-sebeb hâb-ı ademden olmamış bî-dâr gül 39/34

Gül, genellikle Divan şiirinde sevgilinin kendisinin, yüzünün ve yanağının mazmunudur. Aslında benzetilen durumunda olmasına rağmen, çoğu zaman sevgilinin (özülenin) yüzü ve yanağı karşısında benzeyen duruma düşer. Bazan da teşbih ve kinâyeye lüzum bile görülmeden açık istiareyle doğrudan gül diye sevgiliye hitap edilir. Bu karşılaştırmada da (servi ve diğerlerinde olduğu gibi) daima sevgili üstün ve şanslı durumdadır. Örnekler;

Hansı gülzâr içre bir gül açılır hüsnün kimi

Hansı gül bergi leb-i lâl-i dür-efşânunca var 197/1

.....

Suya virsün bâğbân gülzârı zahmet çekmesün

Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gülzâre su 23/5

.....

-Ey gül ne aceb silsile-i mügg-i terün var

V'ey serv ne hoş can alıcı işvelerün var 200/1

Şu beyitte ise gül,sevgilinin yüzünü hatırlattığı için, aşık (şair) ağlayarak yakasını yırtar.

Bâğa girdüm ser-i kûyun anup efgân itdüm

Gül görüp yâdun ile çâk-i gırfbân itdüm 323/1

Aşağıdaki beyitte ise,sevgili ile gül karşılaştırılarak, sevgilinin yüzü karşısında gülün değersiz kalacağı anlatılmaktadır.

Bâğa gir bülbüle arz-ı gül-i ruhsâr eyle

Yıh gülün arzını bülbül gözine hâr eyle 373/1

Gül ve bülbül hikayelerinde safha safha bir aşk macerası yaşanır.Sonbaharda susan,ötmeyen bülbülün baharda gülü görünce dili çözülür,söylemeye başlar.Sanki gül yaprakları onun derdini şerhetmektedirler.Her sabah sabâdan haber sorar.Bülbülün gül minberine konarak ötmesiyle de gül,uykusundan uyanır,açılır,bostana "kadem basar".Ancak,zalim bir sevgili görünümünde olan gül,bülbüle zulmederek dünyayı ona dar eder,hile ile kanını içer.Bunun için eteğinde dikenden bir hançer saklamayı da ihmal etmez.Bülbülü aşkının ateşiyle yakar,kül eder.Bülbül,gülün bedduasıyla karğa ile birlikte yer ile yeksan olurken,bülbülün kanına girdiği için,gülü de bülbülün kanı tutar,diken veya ateşin esiri olur.Bazan,bu ikisinin barışarak kavuştuğu da olur.Bahar onlar için de bir kavuşma mevsimidir.Bu konuyla ilgili olarak bir fikir vermesi için aşağıdaki beyitleri buraya alıyoruz.

Eyle kim fasi-ı hazan bülbülü lâl itmiş iken

Şevk-i nezzâre-i gül zevk ile gûyâ eyler 121/45

.....

Bir zebâundur şerh-i gam takrîrine her berg-i gül

Eylemez bî-hüde gül gördükde efgân andelîb 158/2

.....

Hazer kıl gezme çoh pervâsuz ey bülbül ki katlünçün

Tikenden dâmeni altında kılmış gül nihân hançer 25/4

.....

Hazândan kurtulup gülzâr bezminden azan bülbül

Çerâğ-ı gül yahup halvet-serâ-ya vasla tapmış reh 440/2

Beyitlerde gülün üzerindeki dikenler de konu edilir.Çoğu zaman diken rakibi simgeber.Gül ise aslında dikenden güzellik ve kıymet almaktadır.Fakat,başkasına yâr olur.Zaten gül dikensiz olmaz,diken güle zarar da vermez.Feleğin dikeni beslemekte ki maksadı gül almak içindir.Ayrıca zamanın bir adeti de gülün dikene,(hâr) yar olmasıdır.Diken ve gül,birarada yaşamak zorunda olan, iyilerle kötülerini,sevgililerle âşık ve rakipleri de simgeler.Aşağıdaki beyitte ise gül ve dikenle ilgili,fakat bunlardan farklı olarak,mutfakta yakılmak üzere diken taşıyan bir kömbe imajı verilmektedir.

Matbah-ı cûdına kim dîdına sünböldür gulâm

Hâr-keşlik sanatın dutmuş değül bî-kâr gül 40/48

.....

Yiridür odlara yansa hasret ile hâr kim

Andan alur zîb ü zînet gayre olur yâr gül 38/18

Gülün ömrünün kısa oluşu ise,"yılıda bir kerre gelür,gül-i sürh-ı sûrf,berhurdâr olmaz" gibi tabirlerle verilir.

Gül-i sürh-ı sûrf arûs-ı mukanna'

Dıraht-a şikûfe nigâr-ı muannem 90/6

Şu beyitte ise gülün ömrünün kısa oluşu vefasızlığına yorumlanır.

Bî-vefâliğ âdetin dutmuş anuñdündür kim

Omrden olmaz cihân bağında berhurdâr gül 38/19

Beyitlerde çoğu zaman "reng ü büy" şeklinde bir tamlamayla geçen,gülün,renk ve kokusu da çok önemlidir.Onu gül yapan özelliklerin başında gelir.Gülün renginden dolayı,gül-i ahmer,Gül-i hamrâ,gül-i sürh gibi kırmızı ;gül-i ramâ gibi -sarı ve kırmızı iki renkli olarak- isimlendirildiklerini görüyoruz.O,baharda renk ve kokusuyla bağı cennete çevirir.Yeşil çanak yapraklardan çıkması,"yeşil perdedeñ yanağını göstermek";ortasındaki sarı da "genc-i zer saçmak" şeklinde ifade edilir.Gülün kendi rengi ise,hemen çoğu zaman "odlara yanmış,bülbülün kanı tutmuş,âteşe esir olmuş,gül bahçesine ateş vurmuş" gibi ifadelerle kırmızı,kan ve ateş rengindedir.Böylece rengi dolayısıyla şaraba,kandile,güneş ve yanağa;koku yaymasından dolayı da attara benzetilir.Gülün böyle renk ve kokuyla bağı cennete döndermesi,herkeste bir zevk,eğlence ve işret duygusu uyandırır.Zaten bu mevsim gül mevsimi,gül görüp gönüllerin açıldığı bir mevsimdir.

Adem isen bâğ seyrim eyle bu mevsimde kim

Bâğı reng ü büy ile kıldı behişt-âsâr gül

Çârşû-yı bâğ seyrânı bu güm mergûbdur

Kim şikûfe anda sarrâf oldu vü attâr gül

Çıhmış iken bezm-i gülşenden yine avdet idüp

Câm-ı mey sundurdu ehl-i tevbeye tekrâr gül 37/5,6,7

Aşağıdaki beyitte kan ve ateş renginde olması ve dikenle beraber bulunması,ateş ve dikene esir olmuş ve bülbülün kanı tutmuş şeklinde yorumlanarak hüsn-i talil yapılır.

Hansı bülbül kanı tutmuş bilmezem kim muttasıl

Geh esfr-i hâr olur geh mübtelâ-yı nâr gül 38/20

Bu arada Hz.İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması ve ateşin güle dönüşmesi olayına telmih yapılarak aşağıdaki beyitte H.İbrahim'in sofrasına benzetilir.

Gül açmış hân-ı vaslun bülbüle teklif ider her dem

Ki ger mihmân isen Hân-ı Halflullâ bismillâh 440/3

Bütün bunlarla ilgili olarak gülün, renk, şekil, koku, tazelik, güzellik, açılması, sabâ ve bülle ilişkisi, yaprakları ve gül dalından dolayı; sevgilinin yüzü, yanağı, dudağı ve kendisine, şaraba, kadehe, geline, minbere, âşık ve yarasına, tomar ve mecmuaya, otağa, attara, kandile, güneş ve gezegene, gonce hokkasını gözde kaybeden ayyara, Hz. Muhammed'in kalbine, Hz. İbrahim'in bofrasına ve Hz. Yusuf'a benzetildiğini görüyoruz. Ayrıca, gülün bakımını yapan bâğbân, gülsuyu yapılması, üzerindeki inci gibi çiğ taneleri, mevsime göre değişen, önce baharda güzelleşen, fakat sonbahar ve kışta rüzgarın da etkisiyle yaprakları dökülerek çıplak kalan güldalı, pazarlarda satılması, serviye gül ağdırılması, "ayağından asılır da sırrını açmaz" şeklinde yorumlanan dalda asılı olması, renk ve şekil bakımından kandile benzetilerek, gece gülşeni aydınlatmak için ağaçlarda kandil astı diye değerlendirilmesi, kozmik düzende, ağaçların çiçek dökerek meyveye durması, diğer sultanların çiçek, Kanuni'nin meyveye benzetilmesiyle ortaya çıkması, gülün "eğer gül söz kuvveti bulsa idi o şahın medih bağınım bülbülü olurdu" derilerek bülbül ve şaire benzetilmesi, gül-i murad, gül-i bâğ-ı rûsul, gül-i bâğ-ı hilâfet şeklinde bazı soyut ve somut kullanılışlarla Hz. Muhammed ve

Kanuni'nin kastedildiğini, son olarak aşağıdaki beyitte ise o zamanki sosyal hayatta bir âdet olan "sarığın kenarına gül iliş-tirme motifi"(1), güneşin güle benzetilmesiyle ihtiyar dünya-nın başında bir gül gibi durduğu izlenimini verdiği söylenile-rek çok çeşitli ilişkilerle ele alınır.

Baş a salmış mihrimi rûz-ı ezelden çerh-i pfri

Eyle kim gül-ruhlar eyler zinet-i destâr gül 39/44

c) Lâle

Kırmızı rengi ve şekli dolayısıyla ele alınan lâle, dağ ve sahralarda yetişir. Bu yüzden dağ kelimesi çoğu zaman dağ ve yara anlamında tevriyeli olarak kullanılır. Ortasındaki siyahlıktan dolayı "al vâlâya sarılmış dağ karası" diye nitelendirilir. Ba-zan da açık istiareyle lâlezâr kelimesiyle doğrudan lâle yanak-lı sevgili kastedilir. Renk ve şekil bakımından muma, kadehe, kana, kanlı kefene, yüz parça teni ve kanlı kefeniyle Hz. Hüseyin'e ben-zetilerek, kana boyanmak, dağ urmak, gibi tabirlerle birlikte kul-lanılır. Bir beyitte ise, noktasız yazılması konu edilerek üzerin-deki çiğ tanelerinin onu süslediği söylenilir. Tevhid'deki bir beyitte ise lâle, Mısır çemeninin gül Yusuf'unu sattığı sırada güllü, ağırınca lâl ve misk vererek satın alan Züleyhâ'ya benzeti-lir.

Zâhir kılur hünfn kefen lâle kılur yüz pâre ten

Dutar dönüp taraf-ı çemen Şâh-ı Şehid için azâ 36/17

.....

Gonce vü lâle dime dağ karasın koparup

Al vâlâya sarup sebzede pinhân itdüm 323/3

(1) Bu motife biz, daha sonra Nedim'in bir müstezadında da rastlarız: Sen kim gelesen meclise bir yer mi bulunmaz

Baş üzre yerin var

ç)- Sümbül

Tamamen sevgilinin saçına benzeten olarak ele alınan sümbül, Divan'da şekli, koyu rengi ve kokusu dolayısıyla sözedilmektedir. Yine servi, gül ve sevgiliye benzeten diğer unsurlarda da görüldüğü gibi sevgilinin saçına benzemesi teşbih, kinâye, istiâre gibi değişik şekillerde olur. Biri daima diğerini beraberinde getirir ve hatırlatır. Aşağıdaki beyit bunu göstermesi bakımından anılmaya değer.

Göricek sümbüli andum şiken-i kâkülünü

Sümbüli girye vü âh ile perişân itdüm 323/6

Bu beyitlerde sümbülün diğer özelliklerini de buluruz. Renk bakımından siyaha yakın koyu, şekil bakımından kıvrım kıvrımdır. Bazan saçın sümbüle, yanağın da güle teşbihiyle ikisi birlikte düşünülür. Koku, renk ve şeklini -dağınık ve destelenmiş durumunu- anlatmak için müşk, muanber, bû, dâd, gulâm, müşevveş, müselsel, derhem, şiken gibi kelimeler kullanılır. Örneğin aşağıdaki beyitte gül ile birlikte görülen sümbülün, köle olması, kölelerin Sümbül, Menekşe gibi isimler almasını göstermesi bakımından da önemlidir(1).

Matbah-ı cûdına kim dûdına sümbüldür gulâm

Hâr-keşlik sanatın dutmuş değül bî-kâr gül 40/48

d) Nergis

Divan'ın çok geçen çiçeklerinden olan nergis, hemen daima sevgilinin gözüyle ilgili olarak ele alınır. Bünyesindeki narkozun etkisi ve açık bir gözü andıran duruşuyla mest, mahmûr, bîmâr,

Gül goncesisen gûşe-i destâr senündür

Gel ey gül-i ranâ

İpekten, Doç. Dr. Haluk, Eski Türk Ed. Nazım Şekilleri, Ank. 1985, s. 41

(1) Çavuşoğlu, Doç. Dr. Mehmet, Divanlar Arasında, Ank. 1981, s. 11

esrimiş, sarhoş ve uykulu olduğu söylenilir. Konuyla ilgili olarak şu beyitte göz-nergis ilişkisi, sevgilinin gözünü gören nergisin kıskançlıktan hasta olduğu şeklinde verilir.

Bâğ şahidlerine zülf ile çeşmün göster
Sümbüli derhem idüp nergisi bîmâr eyle 373/2

Diğer çiçekler gibi nergis de daha çok bahar tasvirlerinde geçer. Ancak bu, gerçek bir tasvirden çok, şairin işine nasıl gelirse öylece, bir düşünceyi ifadeye yarar. Aşağıdaki verilen iki beyitin birincisinde nergis, sofestâfler gibi eşyanın hakikatını inkâr eden câhil, sarhoş ve hayalci biri gibi teşhis edilirken, ikincisinde, kendi özünü ve Hak'ı gören, varlığın sırrına ermiş, gerçekçi birine benzetilir.

Hayâl-i mahz sanup kâinâtı nergis-i mest
Kılurdu cehl ile nefy-i hakâyık-ı eşyâ 17/43
.....
Dutmuş Hak'a nergis yüzün açmış hakikat-bîn gözin
Kılmış nazar görmüş özin sırr-ı Hak ile âşnâ 35/8

Nergisin açılması ve diğer özellikleri de, kozmik düşünce ve şairâne hayallere bağlanır. Nergisi, baharda, gökgürültüsü ve çiğ tanesi uykusundan uyandırır, tazelik verir. Onun uykulu halini gören çemen, gülbahçesine sebzedden bir yatak serer. Nergis bu yataкта naz uykusuna yatar. Fitneci, baygın bir göze benzetilmesi ve narsist etkisiyle âşığın gönlünü yağmalar, kanını içer. Sakiye benzetilmesiyle de âşıklara gaflet şarabı içirir. Ortasındaki tohumların sarı kızıl olmasıyla kan ve şaraba, yapraklarının beyaz oluşuyla da gümüş tabağa benzetilir. Tabii ki üstündeki çiğ taneleri de incileri olur. Aşağıdaki beyitte nergis, Aşırı mest, nar-

sist ve sadist eğilimli birisi gibi teşhis edilir.

Meğen kan içmek ile esrimüştür nergis-i mestün

Besi mey nûş idemler gördüm olmaz böyle kan serhoş
258/4

e) Reyhân

Divan'da renk,koku ve şekil bakımından ale alınan reyhan (fesleğen),sevgilinin saçına ve ayva tüyelerine benzetilir.Onunda diğer çiçekler gibi Yaratan'a tanıklık ettiği,kokusunu Hz. Hasan'ın huy ve yaratılışından aldığı (bkz.s.35,36) söylenilerek baharda çoklukla bulunması,reyhan ordusuna gülün serdar olduğu,bahçenin reyhanlardan noktalı ve noktasız harflerin yazıldığı (reyhan kelimesinin ریحان şeklinde noktalı ve noktasız harflerle yazıldığı düşünülmesi) bir talim tahtasına dönüğü belirtilir,güzel kokusuyla gamları giderdiği ifade edilir. Ayrıca,aşağıdaki beyitte görüleceği gibi,reyhan,hemen daima yazı ile ilgili görülür.Çünkü reyhan,aynı zamanda bir yazı (hat) çeşididir de(reyhânf hat).Aşağıda hem yazı hem de gülbahçesi unsurları toplanarak,birçok kelime tevriyeli kullanılışlarla,mürâât-ı nazır de denilen tenâsüb sanatı yapıdır.Beyitte hem reyhânf hatla yazılı bir kitabın (bu,Sadi'nin Gülistanı olabilir.) kenarındaki çizgiler,sayfa ve bölümleri;hem de bir gül bahçesinin kokulu fesleğen çiçeğiyle tarhlara ayrılması ve su cedvelleriyle sulanması anlatılmaktadır.

Gülistan-a ser-i küyun sıfatın bâb bâb ey gül

Hat-ı reyhan ile cedvel çeküp gülzâre yazmışlar 192/3

f) Karanfil,kâfîr

Hindistan,Zengibar gibi uzakdoğu ülkelerinde yetişen,ko-

kulu, siyah renkli ve yakıcı olan, balgam söktürücü gibi özelliklerinden dolayı hekimlikte (özellikle halk hekimliğinde) de kullanılan (1) karanfil, yine Hindistan gibi uzakdoğu ülkelerinde yetişen taflan-defne gibi küçük bir ağacın zambından elde edilen kokulu, renksiz, beyaz ve yanıcı özelliklerinden dolayı kâfûr ile, sadece aşağıdaki merhûm beyitlerde, siyah-beyaz, yanıcı-yakıcı gibi zıt özelliklerinden dolayı temsil getirilerek zâhid ve âşık tezaadını nitelemek için kullanılır.

Füsürde zâhid eğer âşık-ı ciğer-sûza

Refâkat itse yüz ıl zulmetine düşmez nûr

Sağınma bir arada ihtilât kılmak ilen

Dutar mizâc-ı karanfûl tabiat-ı kâfûr 21/5,6

g) Menekşe

Tahlil edilen diğer Divan'lara göre (2) menekşe, Fuzuli Divanı'nda çok az, sayılı bir kaç beyitte geçer. Bu beyitlere göre menekşe, boynunun eğriliği, çemeni süslemesi gibi özellikleriyle anılır. Boynunun eğriliği "tevâzu ile kâmeti düta, kâmet-i şikeste ve âbid gibi gam çekerek kaddi ham olmuş" gibi hüsn-i talillerle çeşitli değerlendirmelere yol açar. Bu beyitlerde menekşe, bu haliyle şairin kendisine ve İmam Zeyne'l-Âbidin'e benzetilir.

Terahhum it ki meni kâmet-â şikeste ile

Benefşe-i çemen-i derd kıldı bâr-ı anâ 19/81

ğ) Ergavan

Kırmızı renkte olan ergavan çiçeği, bu renginden dolayı

(1) Baytop, Turhan, Türkiye'de Bitkilerle Tedavi, İ.Ü. Ec. F. 1984, s. 265, 272. (2) Fuzuli Divanı'nı konumuz yönünden incelenen zaman zaman karşılaştığımız, Necati Bey Divanı Tahlili,

şaraba benzetilir ve bir çeşit şarabın adı olur.Beyitlerde renk ve şeklinden dolayı "piyale tutmak,mey-i ergavan içmek" gibi tamlama ve deyimlerle geçer.Çiçeklerin diliyle anlatılarak Tanrı'ya tanıklık edilen musammat 12 İmam ve Hz.Ali Kasidesi'nde, menekşeyi,çemende her yaprağını dil etmiş Hz.Ali'yi över buluruz.Aşağıdaki beyitte ise,Fuzuli'nin yer yer gazellerinde kendisini gösteren rindâne lirizmini görürüz.

Ukbâda kevser istemesün rind-i mey-kede

Dühyada bes değül mi mey-i ergavân içer 201/4

h) Yasemen,semen

Rengi ve yaprakları bakımından ele alınan yasemen ve semen in yapraklarının rüzgarda uçtuğu,beyaz,latif ve nazik bir çiçek olduğu için dünyanın kahriyle sarardığı söylenilerek yaseminizâr, semen-ruhsâr şeklinde sevgilinin yanağına benzetilir.Ayrıca,semeş,sîmîn-varak ve sabak kelimeleriyle sayfaya ve gümüşe benzetilerek eksik bir cinas yapılır.

Hevâ-yı ravza-i kâyun bahâr-ı gülşen-i cânım

Nihâl-i kâmetüm servüm izârun yâsemfnümdür 226/3

Serv kâmetler semen ruhsârlar toprağıdur

Her semen kim açılır her serv kim kâmet çeker 202/6

Keşf itmeğe esrâr-ı Hak açmış semen sîmîn varak

Virmiş ana gûyâ sabak ilm içre şâh-ı dîn Rızâ 36/22

(Çavuşoğlu,Dr.Mehmet,MEB.İst.1971),Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası (Tolasa,Dr.Harun,Ank.1973) ve Hayalî Bey Divanı Tahlili (Kurnaz, Yard.Doç.Dr.Cemal,Ank.1987).

1) Nesrin, nesteren

Yabani gül ve ağustos gülü de denilen bu çiçekler, baharda diğer çiçeklerle birlikte bulunması, yaprakları dolayısıyla deftere benzetilmesi, yaratılanın yaratandan ayrı düşünülmemeyeceği görüşü ile Yaratıcı'ya delil olması ve sevgilinin yanağına, kadehe benzemesi gibi özellikleriyle ele alınır. Aşağıdaki beyitte de yine, dış tabiattaki unsurlara önem vermeyen, ona karşı içindeki idealize edilmiş hayalî tabiat ve sevgiliyi tercih eden şairimiz ve Divan şiirinin kapalı ve içe dönük dünyasını buluruz.

Bâğbân şimşâd u nesrinün mana arz itme kim

Ol kad ü ruhsârdur şimşâd ü nesrinüm menüm 330/2

i) Süsen

Süsen dili ile konu edilir ve dile benzetilir. Bu yönüyle medhiyeler okuyan bir meddâha da benzetilir. Aşağıdaki beyitte ise bunlardan farklı olarak, yapraklarının çok olması dolayısıyla "yüz dilin varsa da susan gibi ol" denilerek süsen-susan arasında cinas ve tevriye yapılır.

Bu çemen gül-ruhlarına derd-i dil kılmaz eser

Yüz dilün var ise hâmiş ol gönül süsen kimi 410/4

j) Nilüfer

Aynı kasidede iki beyitte geçen (35/9,11) nilüfer, çiçeklerin rehberi ve güzel şekilli (hoş-sûret) olarak anılır.

Büstanda gör nilüferi dutmuş tarfk-i ber-teri

Ezhârun olmuş rehberi gör anda esrâr-ı Hudâ 35/9

k) Şakâyık

Gelincik de denilen şakâyık, renk bakımından kırmızı yüzlü (sürh-rû) ve şekil itibariyle de yere eğik olması, zemini öperek alını yara olmuş şeklindeki bir ifadeyle anlatılır.

Şakâyık alını zemîn büsdan olup mecrûh

Benefşe kâmeti oldu tevâzu ile düâ 15/6

l) Gülnar

Kırmızı rengiyle ele alınan nar çiçeği, sadece aşağıdaki beyitte geçer.

Sâbit Hak'ı gülnâr ider halkı ki yohdan var ider (1)

Bir kândan izhâr ider min turfa lâl-i hoş-nümâ 35/4

m) Zambak

Lu'bet-sıfat diye anılan zambak da bir beyitte gülbahçesine parlaklık vermiş gibi gösterilir.

Lu'bet-sıfat gör zambakı gülzâre virmiş revnakı

Olmuş hevâ-hâh-ı Tâki kesbeylemiş andan safâ 36/23

VII. M E Y V E L E R

1. Genel Olarak Meyve

Fuzuli Divanı'nda meyve ve çeşitleri çok az geçer. Genel olarak meyve ise daha çok bâr (ber) ve semer kelimeleriyle ve "meyvesiz ağaç beslenmez, ağaca su vermeyince semer vermez" gibi deyimlerde veya sonbaharda meyvelerin dökülmesi, çiçeklerin dökülerek meyve vermesi gibi çeşitli konularla ilgili olarak görülür. Ayrıca, âşiğin vücudu, gözyaşıyla beslenen gam ağacına benzetilince, dâğlar yaprak, âh ateşi de meyvesi olur. Aynı şekilde gözyaşı

(1) Bu kelime (Hak) şeklinde büyük harfle yazılmış ise de (hâk-toprak) olabileceğini düşündürüyor.

ile beslenen ağacın, zulümden başka meyve vermeyeceği söylenilir. Kanuni'ye sunulan ünlü Gül Kasidesi'nden alınan aşağıdaki birbirini izleyen iki beyitte ise, kozmik düzenle benzerlik ilişkisi kurularak, devlet ağacının meyvesinin Kanuni olduğu, daha önce, felek(sayı:9) kadar sultan geldiyse de, meyve gösterince güllerin dökülmesinin ağaçların âdeti olduğu ifade edilir.

Meyve ol sultân-ı âdildür nihâl-i devlete

Sâbıkâ gelmiş selâtn-i felek-mikdâr gül

N'ola ger sâbıklar olduysa fenâ oldur garaz

Meyve gösterdikde tökmek resmdür eşcâr gül 40/57,58

2. M e y v e Ç e ş i t l e r i

Fuzulf Divanı'nda meyve, gerek çeşitleri gerekse ele alındığı beyit bakımından çok az geçer. Bunları üzüm (gür, engür), elma (sfb), fıstık(piste), hurma(rutab) şeklinde sayabiliriz.

a) Üzüm (engür)

Üzüm asmasının ele alınışı öncelikle şarap yapılması dolayısıyla dır. Ayrıca, tane tane olması, asmada ták, eyvan, kubbe gibi bir şekil alması, koruk iken ekşi(güre), olgunlaşınca tatlı(engür) olması ve gölgesi de konu edilir. Konuyla ilgili olarak, birarada bulunmaları "biraraya baş çatmak" şeklinde ifade olunur. Üzümün ham (ekşi, koruk, güre) ve olgun (tatlı, engür) durumu şu beyitte övülen kimsenin şefkat ve kahrına benzetilir ki ikisinin aslı da birdir.

Şefkat ü kahr iledür bir sâye-güster nahl kim

Tâkdür aslı virür hem güre hem engür bâr 118/10

Mest can virdüm mezârüm üzre tazîm eyleyüp

Kubbe yapup dâne-i engûr eyvân dutdı ták 278/3

b) Elma (sfb)

Sadece bir beyitte geçen elma,sevgili ile ilgili benzetmelerin toplandığı bir gazelde,sevgilinin boyunun meyveli bir ağaca benzetilmesi sonucu,çenesi de elmaya teşbih edilir.

Hansı bâğun var bir nahli kadûn tek bâr-ver

Hansı nahlün hâsılı sfb-i zenahdanunca var 179/3

c) Fıstık (piste)

Beyitte görüleceği gibi,sevgili ağız açıp konuşmaya başladığında dudağı şekerler dökem bir fıstığa benzetilmiştir.

Güftâre geldi nâgeh açup lâl-i mûş-hand

Bir piste gördüm anda töker rîze rîze kand 443/2

ç) Hurma (rutab)

Bir beyitte şair,gözyaşıyla büyüttüğü fidanın hurma yerine lâl vermemesine şaşılmanması gerektiğini söyleyerek,sevgilinin dudağına benzetir.

Sanman aceb rutab yirine virse hâl-i ter

Nahli ki kan yaşum ana neşv ünemâ virür 233/3

Bu bölümde geçen bitki ve ağaçlardan başka,birer beyitte dane,sümbül,haşhaş,giyâ,ot,berzengüş gibi bazı bitkiler daha geçer ki fazla bir önem taşımazlar.

S O N U Ç

"Fuzulî Divanı'nda Kozmografya ve Tabiat" konusunu Giriş kısmından ayrı olarak, Kozmik Alem, Zaman, Dört Unsur, Hayvanlar, Bağ ve Bahçe Unsurları, Bitkiler ve Meyveler olmak üzere yedi bölüm halinde incelemiş bulunuyoruz. Bu bölümlerde inceleme kelime ve kavramların Divan Edebiyatı'nda bulunan ortak unsurlar olması bakımından, dolayısıyla, diğer klasik şair ve eserlerle karşılaştırma ve genel bir bakış imkanı da verecektir.

Sonuç olarak bu unsurları sırayla kısaca özetlemek gerekirse; Fuzulî Divanı'nda Kozmik Alem denildiğinde en başta ve ilk akla gelen feleklerdir. Devamlı kötü sıfatlarla anılan feleklerin de en çok üzerinde durulan yanı, insan ve âşık üzerindeki olumsuz etkileridir. Ayrıca, insanlardan başka, feleklerin, maddeler ve bitkiler üzerindeki bu etkisi belki de İslâm kozmolojisiindeki göklerin dünyaya hakim olması düşüncesi ve dünyevî yaratıkların gezegenlerle sembolize edilen melekler karşısındaki edilgen durumunu gösteriyordu.

Güneş, ay, yeni ay ve yıldızlar, Divan'ın feleklerden sonra ikinci derecede önemli varlıklarıdır. Bunlar da çoğu zaman âşık üzerindeki olumsuz etkileriyle görülür. Örneğin, güneşin ışıkları ayın şekli, âşığı yaralayıp öldüren bir kılıç, hançer, kemend; yedi yıldız ise yedi nişancı gibidir. Fakat, bunların (güneş, ay vd.) asıl sözedilen yönü, sevgilinin yanağına, yüzü ve kaşlarına benzeridir. Bu beyitlerde övülen ve sevgili aym benzetme ve ifadelerle övülür, sevilir, aynı vasıfları taşır. Övülen kimse aynı zamanda bir sevgilidir ve sultan gibidir. Yıldızların en çok sözedi-

len tarafı da yine insan baht ve talihi üzerindeki etkisi dolayısıyla'dır.Bu beyitlerde onların dönüşleri, rengi, şekli, yaşı, sayısı, doğup batması gibi diğer özelliklerinden ve birbiriyle ilgilerinden de bahsedilir.

Yıldız kümeleri, burçlar ve diğer gezegenler ise, sınırlı bir kaç beyitte, âşık, sevgili ve övülen kimseyle ilgili olarak geçmektedir. Ayrıca bunların din büyükleri ve peygamberlerle ilgileri ve efsânevi hadiseler de konu edilir.

Diğer kozmik unsurların çoğu (ışık, karanlık, gölge vs.) ise yine ay, güneş ve yıldızlara bağlı olarak ele alınır. Geriye kalanlar da bahar ve diğer tabiat unsurlarıyla beraber değerlendirilen tabiat olaylarıdır. Yine bunlar da müstakil tabiat olayları olarak anılmaktan çok, âşığın, sevgili ve övülen kimsenin hâli için benzeyen veya benzetilen durumdadırlar.

Fuzuli'nin zaman karşısındaki tutumu da diğer Divan şairlerinin gibi olumsuzdur. Zaman ve zemâne onun devamlı şikâyet ettiği başlıca konulardan biridir. Şairimiz bazan zaman karşısında rind-meşrep bir tavır takınırken, bazan da hoş ol günler diyerek ezel meclisindeki o mutlu günlerini buruk bir nostalji içinde özlemle anar. Zamanın bu olumsuzluğu karşısında tek tesellî sevgili ve övülendir. Onları, zamana hükmeder, âşığın gecesini gündüz, gündüzünü geceye çevirir. Ayrıca, zaman, şairin psikolojisiyle de doğrudan ilgilidir. Bahar, on kadar kasîdenin bahariyyeleri ve Divan'da çeşitli yerlerde, zaman unsurları içinde en önemlisi ve Divan'da en çok geçenidir. Fasl-ı gül, fasl-ı bahar, fasl-ı huçeste..vb.gibi çok çeşitli isimlerle anılan bahar, tazelik, renk, güzellik, adalet ve yeniden dirilişin sembolüdür. Bu yüzden sevilen ve övülenin kendisine, yüzü, yanağı ve ömrüne, ahlâkına, cennet ve haşre benzetilir. Neşe ve eğ-

lence mevsimidir.Bu mevsimde bağ,bahçe seyrine gidilir,gül görüp gönüller açılır,içkiler içilir.Sular coşar,sel olur çağlar. Sabah rüzgarı gülleri açtırır.Çiçeklerden gül,şümbül,lâle,reyhan,nergis vs.ağaçlardan servi,şimşâd,kuşlardan bülbül tûtâ ve kumru bahar sultanının kadrosundandır.Bahardan sonra,bir kasidede ve bazı gazellerde yer yer kış ve sonbahar (hazan)dan da bahsedilir.Fakat,bunlar fazla bir yer tutmaz.Divan'da bunlardan başka,bir zaman unsuru olarak aylardan nisan,inci hâsıl eden yağmuruyla,ramazan da sosyal hayattaki değişiklikler sebebiyle geçmektedir.Divan'da,bahardan sonra ençok geçen zaman unsurları ise, gece,gündüz,sabah ve akşamdır.Bunlar,belirsiz zaman aralıkları olarak çok çeşitli tamlamalarla,ayrılık,gam,hicran gibi soyut kavramlara,sevgilinin yüzü,yanağı (subh,gün)saçı ve benine(gece) benzetilir ve çok kullanılırlar.

Fuzuli Divanı'nda bizzat dört unsurun sınırlı birkaç beyitte geçmesi,ilgili unsurların tek tek ele alınarak birbiriyle ilişkilerinin incelenmesini gerektirmiştir.Buna göre;bütün varlıklar dört unsurdan terki edildiği gibi,insan da dört unsurdan meydana gelmiştir.Ayrıca,evrendeki dört unsurun insan bedeninde ten,kan,hararet ve nefese karşılık geldiği,ve insanın psişik yapısı üzerinde etkili olduğu söylenilir.

Dört unsurdan su,hayatın kaynağı,bereket,bolluk ve temizlik sembolüdür.Bitkilerin yeşermesinde,insanın yaşamasında temel unsurdur.İnsanın,kılıç ve peykânın yapısında su vardır.Parlak ve berraktır.Hep iyi vasıflarla nitelendirilmiştir.Şekil olarak eğri büğrü bir ipe,delileri bağlayan zincirlere benzer.Deniz,ırmak yağmur hepsi sudur.Bu arada su-sadef,sevgili,humar,ilişkileri,

peygamber mucizeleri ve sonsuzluk bağıslayan mitolojik su(âb-ı hayât) da konu edilir.Suyun,aşındırma,yıkma,boğma gibi zararlarından da sözedilir.

Toprak da insanın yaratılışındaki temel unsurlardan biridir.İnsanı simgeler.Çünkü insan,topraktan yaratılmış ve yine toprağa dönecektir.Ayak altında,kıymetsiz gibi görünmesine rağmen,en kıymetli maden ve cevherleri bühyesinde barındırır.Toprak konusuy-la ilgili olarak sevgili veya memduhun eşiği veya ayağı toprağı (tütüâ) çok kullanılır.Bu arada,âşığın mezarı toprağının,birçok özellikler taşıdığını da söyleyelim.Ayrıca,toprağın kaynağı olan dağ,taş,sahra ve kân,genişlik,yükseklik,sertlik ve bir şeyin kaynağı olması vb.gibi özellikleriyle beyitlerde geçerler.

Ateş ise,Divan'da çoğu zaman soyut olarak,âşığın duyduğu aşk ıstırabının bir ifadesi şeklinde geçer.Aşk ateşi,gönül ateşi vb. gibi.Özellikle âşığın âhı,felekleri bile yakacak güçlü bir ateş olarak düşünülür.Bu arada âşık ve sevgilinin simgesi olan pervâne ve mumun ilişkileri de Divan'da yer alır.

Dört unsurdan hava da bâd,sabâ ve rüzgar gibi değişik isimler altında,kokular getirerek,çiçekleri açtırır,sevgiliden haber getirir.Bitkilerin gelişmesi ve tozlaşmasında büyük rol oynar.Sevgilinin saçını çözer,dağıtır ve ondan kokular getirir.Ayağı tozunu başlara saçar.Divan'da bunlardan ayrı olarak girdbâd,sarsar,bâd-ı hazân ve bahar,şimal,cenûb,debûr gibi rüzgar çeşitleri de geçer.Ayrıca şairimizin"Sabâ" redifli bir de kasidesi vardır.

Fuzuli Divanı'nda hayvanlar da diğer tabiat unsurları gibi çoğu zaman âşık,şair,sevgili ve övüleni ifadeye yararlar.Örneğin;

şair, memduhun medih bağının bülbülüdür. Onun şairlik tabiatı, bülbül, kumru, tûtf, hüma ve ankâya benzetilir. Övülen güç sembolü olmasıyla şahine benzetilirken, rakip ve düşmanlar da ondan kaçan kargaya benzetilirler. Yine ceylan sevgilinin gözlerinin mazmunu olurken, pervâne de aşk ateşiyle kendini yakan âşığın simgesidir. Yılan ve karınca da sevgilinin saçı, ve ayva tüylerinin yanında, zıt özellikler taşıması, peygamber mucizelerine konu olması bakımından ele alınır. Bunlardan başka, tavus, güzelliği, güvercin, habercilikte kullanılması; keklik ve turaç kuşu, şahine av olmaları; sivrisinek, küçüklüğü; arı, bal yapması, zehirli iğnesi ve vızıltısı dolayısıyla geçer. Özel bir yeri olmayan atın mücerretliği yanında, çölün emektar hayvanı devenin önplana geçtiği görülür.

Bütün bu hayvanların içinde kuşlardan bülbül, tûtf, kumru, hüma ve anka; dört ayaklılardan ceylan, köpek ve deve; sürüngen ve böceklerden, pervâne, yılan ve karınca Divan'da çok geçen unsurlardandır.

Divan'daki bağ, bahçe, çemen, gülşen vb. gibi tasvirler, Kuran'daki cennet tasvirlerini andırır. Her tür ağaç ve çiçeğin bulunduğu soyut ve ideal bir yerdir.

Bitkiler bölümünü ise ağaç ve çiçekler şeklinde ikiye ayırarak inceledik. Bunlar da yine insan unsuruyla (âşık, sevgili, övülen) doğrudan ilgilidir. Divan'da en çok geçen ağaç unsuru (sevgilinin boyuna benzemesi dolayısıyla) servidir. Bu arada yine aynı sebeple şimşâd, arar, sanevber gibi ağaçlar da anılır. Çiçeklerin ise, Divan'da, özel bir yeri vardır. Özellikle gül, sevgili ve övülenin sembolü olması veya yüzü ve yanağının mazmunu olması dolayısıyla Divan'ın

hâkim çiçeğidir.Şairimizin Kanuni hakkında yazılmış"Gül" redifli ünlü bir de kasidesi vardır.Gül,çeşitli durumlarıyla (açılmış,gonca hali,dalı,şekli,rengi vs.) çok değişik benzetme ve hayallere konu olur.Çiçeklerin sultanıdır.Gülден sonra,sevgilinin saçına,gözüne,kokusuna benzetilmesi dolayısıyla lâle,sümbül,reyhan ve nergis gelir.Bu arada menekşe,yasemen,nilüfer,nesrin,nes-teren,süsen ve şakayık gibi daha bir çok çiçek bağ,bahçe,çemen gibi yerlerde,bahar tasvirlerinde sayılıp dökülür.

Fuzuli Divanı'nda meyve yok denecek kadar azdır.Bunlar içinde elma,sevgilinin çenesinin,fıstık ve hurma da tatlılığıyla dudagının benzetilene olarak ele alınır.Üzüm asmaları ise,ekşi ve tatlılığıyla övülenin lütûf ve kahrına benzer.

Bu örneklerde ve genel olarak diğer bölümlerde görüleceği gibi,Divan'daki tabiat unsurlarının,hemen çoğu zaman,âşık,sevgili ve övüleni anlatmaya yaradığını tekrar belirtelim.Tabii ki yer yer canlı ve gerçekçi tasvirler de yok değildir.Ancak,bunlar,hiç bir zaman bir yekûn teşkil etmezler.

Sonuç olarak şairimizin,kozmozğrafya ve tabiat unsurlarıyla ilgili olarak,daha çok âşık ve sevgili etrafında dönen Divan Edebiyatı mazmunlarını,ısrarla ve çok iyi kullandıktan başka,birçok orijinal ve yeni mazmunu bularak ortaya çıkardığını söyleyelim.Divan'ın bütün unsurları üzerinde yapılacak detaylı ve karşılaştırmalı yorumsal çalışmalar,bunu daha iyi gösterecektir.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Akarsu, Prof. Dr. Bedi : Felsefe Terimleri Sözlüğü, Ank. 1984
- Akdeniz, Nil : Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı, İ.Ü.C.T.F. Deontoloji Kürsüsü Dr. tezi. İst. 1977.
- Ateş, Doç. Dr. Süleyman : İslâm Tasavvufu, Ank. 1972
- Banarlı, N. Sami : Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. I, MEB. İst. 1971
- Baytok, Turhan : Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi, Geçmişte ve Bugün, İ.Ü.E.F. İst. 1984
- Bilgegil, Prof. Dr. Kaya : Edebiyat Bilgi ve Teorileri I. Belâgat, Ank. 1980.
- Bilginer, M. Saadettin : Mısrî Niyazî Divanı Şerhi, İst. 1976.
- Cunbur, Dr. Müjgân : Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, İst. 1956.
- Çantay, Hasan Basri : Kur'ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerîm, 3C. İst. 1980.
- Çavuşoğlu, Mehmed : Necatî Bey Divanı'nın Tahlili, MEB. İst. 1971.
- _____ : Divanlar Arasında, Ank. 1981.
- _____ : Yahyâ Bey ve Divanı'ndan Örnekler, KTBY, Ank. 1983
- Devellioğlu, Ferit : Devellioğlu Lugatı, Ank. 1986
- Fuzûlî Divanı : Haz. A. Gölpınarlı, 3. baskı. İst. 1985.
- Fuzûlî : Türkçe Divan, Haz. Prof. Dr. K. Akyüz, S. Beken, Dr. M. Cunbur, Dr. S. Yüksel, Ank. 1958

- _____ : Leylâ ile Mecnûn, Haz. N. Halil Onan, Ank. 1956.
- Gibb, J.W. : Osmanlı Şiiri Tarihi, C.1, Kitap:1, İst. 1943.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî : Mesnevî ve Şerhi, C.1. MEB. İst. 1973.
- _____ : Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler, MEB. İst. 1971.
- _____ : Yunus Emre ve Tasavvuf, İst. 1961.
- _____ : 100 Soruda Tasavvuf, 2. baskı, İst. 1985.
- Hamidullah, Prof. Dr. Muhammed; İslâm Peygamberi, terc: M. S. Mutlu, 3. baskı, İst. 1972.
- Haçerlioğlu, Orhan : Felsefe Sözlüğü, 2. baskı, İst. 1973.
- İbrahim Hakkı (Erzurumî) : Marifatnâme, İst. 1330 ve 1984.
- İpekten, Doç. Dr. Haluk : Fuzûlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, AÜY. Ank. 1973.
- _____ : Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri, Ank. 1985.
- İsmail Hakkı (Bursevî) : Kenz-i Mahfî, Haz. A. Akçiçek, İst. 1967.
- İz, Mahir : Tasavvuf, İst. 1981.
- Kam, Ferit : Vahdet-i Vücd, İst. 1331.
- Kaplan, Mehmet : "İki Destan İki İnsan Tipi" İÜFTDED. C. IV. S. 4, İst. 1952, s. 403-4.
- _____ : "Gece, Altın Hazinesi ve Şarap", Edebiyatımızın İçinden, s. 34-38, İst. 1978.
- Karahan, Prof. Dr. Abdülkadir : "Klasik Türk Şiirinde Tabiat", Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İÜFY. İst. 1980. s. 55-63.
- Kınalızâde Hasan Çelebi : Tezkiretü'ş-Şuarâ, Haz. İ. Kutluk, C. 2. Ank. 1981.

- Kocatürk, Doç. Dr. Saadettin : Gülşehri ve Feleknâmesi, KTBY, Ank. 1982.
- Köprülü, Prof. Dr. Fuat : Fuzuli, İslâm Ansiklopedisi.
 _____ : Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar, 5. baskı, DİBY, Ank. 1984.
 _____ : Türk Edebiyatı, 3. basım, İst. 1981.
- Kur'an-ı Kerim ve Meâli, DİBY, Ank. 1985.
- Kurnaz, Yard. Doç. Dr. Cemal : Hayali Bey Divanı Tahlili, KTBY, Ank. 1987.
- Kürkçüoğlu, K. Edip : Seyyid Nesimi Divanı'ndan Seçmeler, KTBY, 2. baskı, Ank. 1985.
- Levend, A. Sırrı : Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, 4. baskı, İst. 1984.
 _____ : Türk Edebiyatı Tarihi, 1. Cilt, Giriş, 2. baskı, TTKB, Ank. 1984.
- Mazıoğlu, Prof. Dr. Hasibe : "Eski Türk Edebiyatı", Türk Ansiklopedisi, C. XXXII, Fasikül: 256, Ank. 1982.
- Mehmed Salâhi : Kâmus-ı Osmânî, İst. 1313.
- Mengi, Prof. Dr. Mine : Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, Ank. 1987.
- Moran, Berna : Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, 5. baskı, İst. 1983.
- Muallim Naci : Lûgat-i Nâcî, İst. 1978.
- Mustafa bin Şemsüddin Ahterî: Ahterî-i Kebîr, İst. 1321.
- Nasr, S. Hüseyin : İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş, İst. 1985.

- Onan,N.Halil : İzahlı Divan Şiiri Antolojisi,İst.1941
- Okuyucu,Yard.Doç.Dr.Cihan:"Aşık Paşa'nın Tasavvuf Risalesi",EÜ.
SBED,Kayseri,1987?
- Ögel,Prof.Dr.Bahaeddin : Türk Mitolojisi,Kaynakları ve Açıkla-
maları İle,I.C.TTKB.Ank.1971.
- _____ : Türk Mitolojisi (Türk Kozmolojisi),C.
2.MEB.İst.1971.
- Pakalın,M.Zeki : Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri
Sözlüğü,3 C.İst.1971.
- Pekolcay,Dr.Neclâ : İslâmî Türk Edebiyatı (Giriş)ve 1.C.
İst.1981.
- Sadi : Bostan,Çev.Hikmet İlaydın,İst.1975.
- Schimmel,Annemarie : Tasavvufun Boyutları,İst.1982.
- Sena,Cemil : Filozoflar Ansiklopedisi,C.1,3.İst.
1974,1976.
- Süleyman Çelâbi : Vesfletü'n-necât,Mevlid,Dr.Neclâ Pe-
kolcay,İst.1980.
- Şebüsterf : Gülşen-i Râz,Çev.A.Gölpınarlı,MEGSB.
İst.1985.
- Şemseddin Sâmî : Kâmûs-ı Türkî,İst.1978.
- Tahirü'l-Mevlevî : Edebiyat Lugatı,Haz.K.E.Kürkçüoğlu,
İst.1973.
- Tanpınar,Prof.Dr.A.Hamdi : 19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi,5.bas
kı,İst.1982.
- _____ : Edebiyat Üzerine Makaleler,Haz.Ker-
man,Dr.Zeynep.İst.1977.

- Tarlan, Prof. Dr. A. Nihat : Şeyhi Divanı'nı Tetkik, 2C. İst. 1934.
 _____ : Edebiyat Meseleleri, İst. 1981.
 _____ : Fuzûlî Divanı Şerhi, 3 C. KTBY, Ank. 1985.
- Tolasa, Dr. Harun : AAhmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ank. 1973.
 _____ : Şeyhülislam Bahayî Efendi Divanı'ndan
 Seçmeler, İst. 1979.
- Türk Edebiyatı Klasikleri Ansiklopedisi, 7 Cilt. 1985-1988.
 Türk Dili Dergisi, Divan Şiiri Özel Sayısı, 1986.
- Ülken, Ord. Prof. Dr. H. Ziya : İslâm Felsefesi, 2. baskı, tarihsiz.
- Ünver, Dr. İsmail : Ahmedî-İskendernâme (İnceleme-Tıpkı-
 basım) TDKY, Ank. 1982.
- Wellek, R; Warren, A. : "Edebiyat Biliminin Temelleri", Çev.
 Uysal, Prof. Dr. A. Edip, KTBY, Ank. 1983.
- Yunus Emre : Risalet al Nushiyye ve Divan, Haz. A.
 Gölpınarlı, İst. 1965.

D İ Z İ N

A

- âbâ-i seba,2,52
 abanoz,38,111
 âb-gün,8
 âb-ı hayât,27,55,58,61,62,63
 âb-ı hayvân,61
 âb-ı Hızır,61
 âbid,126
 adâlet,34,35
 Adem,XVIII
 Adıvar,H.Edip,VII
 âftâb,17
 ağaç,XI,37,38,42,55,97,104
 âh,5,9,12,13,27,47,49,50,72,
 79,81,94
 âh-ı dil,5
 âh ateşi,20,129
 âh kemendi,5
 âh şimşegi,5
 âhir zaman,23
 Ahmet Paşa,127
 ahter,11
 ahter-şinâs,30
 âhû,91
 akarsu,35,56,60,98
 Akçiçek,Abdulkadir,IX
 Akdeniz,Nil,XIV
 akıllar,V,VII,VIII,XII.
 akı-ı evvel,X,XVI
 akik,14
 akrep burcu,16,24
 akşam,22,47,49,51
 Akyüz,Kenan,I
 âlem-i anâsır,X
 âlem-i eflâk ve encüm,X
 âlem-i insan-ı kâmil,XI
 âlem-i kevn ü fesâd,VI,52
 âlem-i lâhût,X
 âlem-i misâl,X,XIII,XVI
 âlem-i nâsût,X
 âlem-i süflî,VI
 âlem-i şehâdet,X
 âlem-i ulvî,VI
 Ali,XI,35,43,127
 altın,25,78
 altın taç,28
 amâ-yı mutlak,X
 an,XIX,33
 ana,VI
 andelib,84
 ankâ,88,95,96
 arar,97,110
 arı,95,96
 arı kovarı,96
 Aristo,V
 arslan,70
 arş,V,VI,VII,VIII,XVIII,7,10
 asa,94
 astronomi,11,15,17
 âşık,XIII,XVIII,3,20,21,22,32,40,
 47,48,49,64,67,68,70,72,73,
 77,78,79,81,82,84,88,92,94,
 95,97,98,101,103,107,108,109,
 115,118,119,126,129
 aşk,VII
 aşk divanesi,41
 aşk-ı zâtf,VII

ateş,XV,XIX,XX,27,52,56,57,
64,70,71,72,73,74,86,
103,120

AeşşSüleyman,XI

ateş-perest,73

atlas feleği,XX

attâr,120

ay,VI,XIII,1,13,16,17,19,20,
23,24,25,47

ay tutulması,25

ayak (kadeh),4

âyân-ı sâbite,IX,X

Ayas Paşa,16,35,43,90

aydınlık,34

ayna,IX,10,22,42,66,87

ayrılık,48,49,51,71

ayrılık ateşi,24

ayyâr,121

B

baba,VI

Bâbil,23

bâd,76

bâd-a bahâr,38,98

bâd-ı hazân,22

bâd-ı sabân,76

bair,92

bağ,34,36,97,98

bağbân,98

Bağdat,69

bahçe,34,97

bahar,29,34,35,36,37,38,39,
40,41,42

bahar rüzgarı,98

bahar sultanı,38

bahariyye,34

baht,11,12

Basra,43

Banarlı,NiSami,XII,XVI,XIX

bâr,129

Batlamyus,V

bayram,45,50

bayram hilâli,26

Baytop,Turhan,126

Behrâm,17

bekem,111

Beken,Süheyl,I

belâ kuşu,83

Benatu'n-na's,14

benefşe,38

berk(bkz.şimşek),27,28

berk-i âh,5,74

berzengûş,131

Bilginer,M.Saadettin,XIII,XVII

Bir,XIX

bf-karâr,4

bf-rahm,4

Bisütân,70,72,81

bitkiler,XII,1,6,21,29,37,55,76

bostan,99

bû,123

buhar,57

buhurdan,74

bukalemun,4,10

bulut,39,41,44,60

burç,burçlar,XIII,XX,15,19

bülbül,XIII,XV,36,37,41,47,48,77,
84,85,86,87,90,102,118,121

Bülbülname,84

C

ceberût âlemi, X
 Cebraîl, 38, 76, 77, 113, 115, 117
 cemâd, VIII, XVI, 53
 cennet, 42, 44, 68, 97
 cennet kuşu, 83
 cenub, 82
 cevher, VII
 cevher-i evvel, X
 cevr, 4, 85
 Cevzâ (İkizler) burcu, 15
 ceylan, 28, 91, 105
 Cezayir, 43
 cinler, 83
 Cunbur, Müjgân, I, III

Ç

çadır, 103
 Çağatay Lehçesi, 79
 çâker, 22
 çalgıcı, 22
 Çantay, H. Basri, 23
 Çavuşoğlu, Mehmed, I, VI, 3, 123, 127
 çemen, 83, 100, 101, 102
 çemen eyaleti, 37
 çemen kuşu, 37
 çenâr, XIII, 22, 28, 44, 97, 101,
 çerh-i ahdar, 8
 çerh-i atlas, 1
 çerh-i çemberi, 7
 çerh-i gaddâr, 3
 çerh-i lâciverd, 7
 çerh-i pîr, 8
 çerâğ, 27, 28, 50

çeşme, 19
 çiçek, 76, 111, 113, 114, 115
 Çin, 76, 91
 çöl, 92

D

dâğ, 13, 41, 47, 48, 70, 104, 129
 dağ urmak, 122
 dağlama, 73
 damla, 10
 dane, 13, 131
 dârüşşifâ, 41
 Dâvud, 37, 85
 debîr-i bâd, 99
 debûr, 82
 def, 44
 dehr, 31
 deli, 55, 60, 105
 deniz, 60, 76
 deve, 92
 deve katarı, 10
 devlet (ve ikbal), 28, 89
 devran, 31, 93
 devran-ı felek, 5
 devriye, XVI
 devir nazariyesi, XV
 devr-i gül, 35
 devr-i kamer, XVIII, 23, 25, 35
 dey, 42, 82
 dıraht, 104
 Dicle, 96
 diken, 56, 85, 86, 118, 119
 dinar, 38, 78
 dirhem, 38, 78
 diriliş, 39

divâne,106
dokuz gök,XVI
dört tabiat,XVI,53
dört unsur,VI,XIII,XIV,XV,2,
52,53,54,71
dûd,123
dûd-ı âh,5
dübb-i ekber,14
düğüm,115
dün,(gece),49
dünyâ,VI,43
dürce,10
Dürer-i Münteşire,IX
dürrâc,91
dürr-i şehvâr,21,44
dütün,51

E

ebced,XVII
ebr-i nisân,39
Ebubekir,58,95
ecel kuşu,83
edhem,93
Eflâtun,X
efsûn,94
ejdehâ,94
emvât,61
engür,130
Ensar,46
ergandın,85
ergavân,38,126
Erimeri,Kayahan,II
Esed(arslan) burcu,15
esir,VI
eşheb,93

eşref saat,11
evc,30
evc-i rifat,30
evren ağacı,XII
eyvân,130
eyyâm,45
ezhâr (bkz.çiçek),111

F

fânûs,10
fasl-ı bahar,35
fasl-ı fül,116
fasl-ı huçeste,35
fâtîha,45
felek,XVI,2,3,4,5,6,10,12,21,72
felek-i atlas,VII,7,10
felek-i azam,V,VI
felek-i bürüc,7
felek-i eflâk,1
felek-i minâ-fâm,8
felek-i tizgerd,7
Feleknâme,XVI
fenn-i edvâr,85
Ferhat,64,70
fidan,105

G

gam,4,33,48,49,51,106
gam akşamı,48
Garibnâme,53
gazâl,91
gazel,92
gece,XIII,27,29,34,36,39,41,
48,49,58
gelin,113,115

- gerd, 9
 gerdân mahzeni, 5
 gerdân-ı gerdân, 7
 gezegen, VI, XVIII, 1, 17, 19, 23, 30, 12b
 Gibb, J.W., VII, VIII, XIX, XI, XVII, 1, 2, 52
 Gibb, H.A.R., V
 girdbâd, 69, 82
 giyâ, 131
 gonca, 36, 40, 76, 85, 113, 114, 115
 gök, VIII, 3
 gökgürültüsü, XIII, 29, 39, 41, 124
 gökkuşağı, 29, 39
 gökyüzü (bkz. felek, dehr, çerh, gerdân, âsmân, sipihr, semâ??), 6, 9, 93, 101
 gölge, 22, 28
 Gölpınarlı, A. VI, VIII, XI, XII, 2, 10
 gönül, 4, 96, 103, 112
 gönül ateşi, 71
 gönül aynası, 66
 gönül bulbulü, 84
 gönül çiçeği, 39
 gönül kâbesi, 68
 gönül kuşu, 83
 gözbebeği, XII
 gözyaşı, 13, 22, 36, 73
 gulâm, 123
 gurâb, 90
 gül, XIII, XVIII, 10, 13, 22, 27, 35, 36, 37, 41, 43, 56, 77, 84, 85, 86, 87, 97, 100, 102, 115, 117, 118, 119
 gül bahçesi, 39, 41, 47, 79, 84
 gül dalı, 38, 87, 107
 gül devri, 116
 gül gelini, 37
 gül kandili, 50
 Gül Kasidesi, 108, 116, 130
 gül sultanı, 37
 gülsuyu, 44
 gülistan, 75, 125
 gülnâr, 129
 gülşen, 86, 102, 116
 Gülşehri, XVI, XVII
 Gülşen-i Râz, VI
 Gül ü Bulbul, 84, 115
 gülzâr, 102
 gümüş, 25, 78
 gül-i ahmer, 120
 gül-i ahmer, 120
 gül-i ranâ, 120
 gül-i sürh-i' sürf, 119
 gün, 33, 45, 46
 günbed-i devvâr, 7
 gündüz, 45, 49
 güneş, VI, XIII, XV, XVIII, XX, 1, 6, 9, 10, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 45, 47, 48, 67, 78, 91, 93, 111, 120
 gül harmanı, 20
 gül kitabı, 6
 güvercin, XV, 90
 güzellik, 24, 25, 26, 106, 119
 gur, 28, 130
 H
 habab, 13, 57, 81
 hadika, 97, 99
 hâk-i kâf (bkz. sevgili) XVIII
 hâk olmak, 69

- hâk-i reh etmek,69
 hâk-i pâyine yetmek,69
 Hakikat-ı Muhammediye,X
 halâ,112
 halhal,26
 hâme,100
 Hamel (kuzu)burcu,15,20,30
 hançer,26,27,55,58,85,94,118
 hâk,119
 harman (hirmen),74,94
 Hârût,15,23
 Hz.Hasan,125
 hasta,58
 haşr,39,42
 haşhaş,131
 hat,38,62,95,100,101,125,
 hat (yazı),125
 hatip,86
 hava,XV,52,57,72,74,76,81
 Hayâlf Bey,127
 hayât-ı câvidân,61
 hayvan,VIII,XII,XVI,21,53
 hazan,43
 Hazerât-ı hamss,X
 hazine,94
 hazinedâr,18
 hengâm,31
 heyûlâ,VIII
 hezâr,84
 hirmen,13,22
 Hıtâ,76
 Hızır,27,60,61,62,63,76
 hokka,113,114
 hortum,69
 Hudeybiye,46
 hû çekmek,44
 huffâş,91
 humâr,58
 hurşîd,(bkz.güneş),17
 Hût (balık) burcu,15
 hümâ,28,89
 hicâb,61,
 hicrân,45,49,51
 hikmet,6
 hilekâr,4
 hilâl,24,26
 hilâl-i îd,26
 himâye,28
 Hindî,50
 Hindistan,87,125
 Hindû,16
 I
 ılan,94
 ırmak,60,102
 ışık,17,27
 i
 Hz.İbrahim,25,74,76,103,121
 İbrahim Hakkı,VI,VIII
 İbrahim Han (Safevi),35
 içki,36
 ideler âlemi,X
 İdris,XVII
 ihtiyar,10
 ihyâ,61
 ikbâl,89
 ikbâl yıldızı,13
 ilkbahar (bkz.bahar),29
 ilm-i mücum,XIV,11
 ilm-i reml,11
 İlyâs,61,76

imam,35,114
inci,44,47,57,78
insan,XII,XV,XVIII,55
insan-ı kâmil,XVI
İpektan,Hâluk,123
İrem bağı,97
irfan ehli,4
İsa,9,19,38,39,61,65,76,77,
113,115
İskender,6162
İsmail Hakka Bursevî,IX,X,XII,XX
ism-i azam,23
işret,50,97,103

K

Kâbe,XVIII,68
kadd,18,126
kadın,4
kadeh,10,24,36,43,65,104,114,
122,128
Kaf dağı,88
Kâf-ı kanâat,88
Kâf-ı uzlet,88
kafes,86
kâfûr,125,126
kahır zehiri,4
kâhîlik,11
kalem,VII,34,94
kalkan,10,27
kâmet,48,109,126
kan,114
kân,70
kanâat,88
kandil,74,105
kanlı kefen,122
kanun,44

Kanuni,35,44,74,108,116,121,
130
kapı,22
Kaplan,Mehmet,XV
karanfil,125
karanlık,27,34
karanu,27,50
karga,79,89,97,102
karınca,96
kâse,10
kâsıd,90
katar,13
kâtip,18
katre,13
kavs-i kuzeh,29
kavs-i nüzul,XVI
kavs-i urûc,XVI
kayık,26,96
Kazasker Kadir Çelebi,35
kebk,91
kebûter,90
keklik,89
kelâm,56
kemend,20,27
kemandâr,10
kemik,89
kenize (câriye),51
Kenz-i Mahfi,IX,XX
Kerbelâ,69,109
kevkeb-kevâkib (bkz.yıldız),11
kevn ü fesâd,2,52
Keyvân,16,17
kılıç,4,18,20,28,41,42,55,58,
104
kış,34,38,42,43,80,84

kış sultanı,42
 kıyamet,2,23,48
 kızıl (altın),68
 kimyâger,67
 kitap,40,43
 kocakarı,10
 Kocatürk,Saadettin,XVII
 koku,67,76,78,79,91,102,120,
 125
 kopuz,44
 kozmogoni,VII
 kozmoloji,V
 kozmos,V
 köle,9,10,119,123
 köpek,49,92
 Köprülü,Fuat,109,110
 kubbe,10,130
 kuhl (bkz.sürme),65
 kul,92
 kulluk,87
 kumru,36,37,88,107
 Kuran,II,V,VIII,XVII,XVIII,25
 37,40
 Kurnaz,Cemal,I,127
 kuş,74,83,97
 kuşak,29
 kutup,88
 küy,49,61,64,68,77,97
 kün,VIII
 kürsi,V,VI,1,7

L

lâî,69
 Lala Cafer Paşa,35
 lâle,35,36,38,41,43,73,75,99,
 122

lâlezâr,36,104
 lâleizâr,122
 Levend,A.Sırrı,VII,IX,X,XI,
 XVIII,11,15,16,17,18,22,23,
 24,25,30,44,46,56,62,112
 leyî (bkz.gece),49
 Leylâ,78
 Leylâ ile Mecnun,VI,VIII,XI,93
 lütuf,28
 lülü (bkz.dür,inci),44

M

Maçın,76
 maden,XVI,21
 mâh-ı nev,26
 mahşer,45
 makrokozmos,XI,XIV
 Mantıku't-tayr,XVI
 mâr,94,95
 Marifetnâme,XII,XIII,1,11,18
 Matlâu'l-İtikâd,XIX
 meâd,XVI
 mebde,XVI
 meclis,44
 mecmua,40
 Mecnun,28,32,33,64,69,78,83,
 92,105
 meddâh,128
 med-cezir,60
 Mehdi,113,114
 Mehmed Bey,15,17
 Mehmed Salâhî,15
 melâ,112
 melâmet ateşi,71
 melâmet mülkü,28

- melek,90
 melekût âlemi,X
 memdûh (övülen),XVIII,18
 menekşe,97,126
 Mengi,Mine,II
 Meryem,38,113,115
 mesâ,49
 Mesih,113
 mest,58,123
 mevâlid-i selâse,VI,2,52
 mevsim,34,40
 mey,45,58
 mey-i ergavân,127
 meyhâne,32,44,45
 meyve,XI,22,129
 mezar,109
 Mısır,101,114,116
 Mısır sultanı,37
 miftâh,26
 mihr,(bkz.güneş) 17
 minber,86
 mikrokozmos,XI
 Mirâc,9,14,50
 Mirrîh,VI,1,17,18
 misâl-i musagğar,XII
 misk,76,122
 mizâç,58
 muanber,123
 mubassır,30
 mucize,46,59
 Hz.Muhammed,XIII,XVI,XVIII,9,14,18,
 23,25,26,46,50,53,59,67,76,77,95,
 108,117,121
 Muhyiddin-i Arabi,IX
 mum,4,21,24,73,94,104,122
 mûr,88,94,95
 murâd,4
 murg,83
 mûrg-ı cân,83
 Mûsa,55,94,109
 müneccim,16,30
 müneccimbaşılık,11
 müşğ,76,123
 mürebbi,101
 Müşterf,VI,1,16,17,18
 N
 nahl-nihâl,104
 Nâhid,22
 nâka,13,92
 nar,97
 Nasr,S.Hüseyin,V,VI,XIII,XIV,
 XVI,XVII,XVIII,1,2,3,52
 nârven,111
 nebât,VIII,XVI,53
 Necâfî Bey,126
 necm-nücum (bkz.yıldızlar),11
 Nedim,VIII
 nefisler,V,VIII,71
 nehâr,45
 neheng,96
 nekkâre,29
 Nemrûd,74,121
 nergis,38,47,97,123,124
 nesim,101,
 nesrin,38,40,128
 nesteren,38,128
 nevbahar (bkz.bahar),35
 nevrûz,15,37,40,46,100,116
 ney,XV
 nilüfer,128
 nişan tahtası,4
 nisan,44

nisan bulutu,60
 niyaz,88
 Niyazi-i Mısırî,XVI
 Nüh,60,61
 nür,17,24
 Nür-ı Muhammedî,VII,XI

O

od (bkz.ateş),120
 ok,27,74,111
 Okuyucu,Cihan,53
 Onan,N.Halil,VI
 oruç,45
 ot,131
 otağ,5,37,98,112,114

Ö

Ögel,Bahaeddin,1
 övülen (memduh),XIII,27,28,33,
 40,46,49,51,55,67,83,86,91,93,
 96,106,117
 Özön,M.Nihat,66

P

padişah,89
 pâsbân,16
 pelâs,10
 pencere,22
 perde,61
 pervâne,XV,73,93,94,
 Pervin,(bkz.Süreyyâ),13
 peşşe,88,96
 peygamber,23,35
 peyk (postacı)77
 peykân,57,58,74
 peymâne,22

pfr-i felek,8
 piste,130,131
 piyâde,32
 piyâle,127
 ra'd, R

ra'd,27,29
 rahşân,22
 rahş,93
 rakkâs,10
 rakib,92,119
 ramazan,44,45,50
 ravza,61,100
 ravza-i küy,41,100
 ravza-i rıdvân,100
 râyet,26
 reng ü büy,120
 ressâm,48,49
 reşha,13
 revâk,10
 revzen,13
 reyhân,35,38,99,102,116,125
 reyhânî (hat),125
 rifat,9
 rind,44
 rindmeşrep,32
 ruh,V,XII,XV,XVIII
 rûşen,17,22
 rutab,130,131
 rûz,45
 rûz-ı adl,45
 rûz-ı cezâ,45
 rûz-ı haşr,45
 Rüstem Paşa,35
 rûzgar,31,35,38,42,47,64,76,
 77,78,79,80,115

S

- sabâ,21,35,37,38,76,78,79,
 81,93,102,116,118
 sabah,22,46,47,48,49,51
 sabah rüzgarı,47,84
 sabak,127
 sadef,10,43,60
 Sadi,125
 sāgar,26
 sahra,70,91,103,104
 saki,10,36,124
 sâl,34
 sanavber,110
 saray,XII,XIII,XVIII
 sarık,10
 sarraf,112
 sarsar,42,82
 satranç,32
 sāye,28,109
 saz,43
 sāzende,43
 Schimmel,A.XI,XVIII
 sebze,13,38,100
 Sefercioğlu,Nejat,I
 seg,92
 seher,46,83,84
 sel,36,39,41,59
 semer,127
 semer (bkz.meyve),129
 Senâ,Cemil,V
 serap,60
 serasker,18
 Seretân,burcu,15
 serkeş,109
 sermâ (bkz.kış),42
 servi,XVIII,28,38,41,55,88,97,
 106,108,109,110
 serv-i gül-ruh,108
 serv-kame t,109
 sârv-i nâz,109
 serv-i semember,108
 sevgili,XIII,XVIII,18,19,21,
 23,24,26,47,51,55,56,67,71,83,
 84,86,92,94,98,106,107,108,
 115,117,118
 s.nin ağzı,113,115
 s.nin ayağı toprağı(tozu),20,
 64,67,68,79
 s.nin beni,51
 s.nin boyu,105,106
 s.nin çenesi,131
 s.nin dudağı,61,75,96,115,131
 s.nin eşiğı,64
 s.nin gözü,91,123,124
 s.nin güzelliğı,27
 s.nin kaş,26,45
 s.nin saç,51,73,90,94,123,125
 s.nin yanağı,18,24,27,36,42,49,
 71,73,75,97,117,128
 s.nin yünü,18,22,24,27,42,49,73,
 97,103,117
 Sevr (boğa) burcu,15
 sfb,130,131
 sidretü'l-müntehâ,X
 sifle,10
 sîmin-varak,127
 sîmurg,88
 simyâ,25
 sipâh,13
 sipîhr-i mâmuvâfık,4
 sofestâf,124
 sonbahar,34,36,43,56
 su,V,XV,36,46,52,54,56,57,58,59,
 60,64,71,95,108

subh,46,47
 subh-ı ezel,48
 subh-ı kâzib,47,48
 subh-ı kıyâmet,48
 subh-ı sâdık,48
 subh u şâm,47
 sultan,XII,XIII,17,18,21,22,
 28,35,46,47,49,116,121,130
 Sühâ,14,18
 Süheyl,14
 Süleymân,74,76,80,83,89,95
 sümbül,13,35,38,97,123,131
 sünnet çocuğu,113
 sürahi,44
 Süreyyâ,13,14,72
 sürh-rû,129
 sürme,20,64,65,66,79,102
 süsen,38,84,128
 Süyütf,IX

Ş

şafak,46
 şah,18,32
 şâh-ı bahter,22
 şair,3,4,32,33,40,121,86
 şakâyık,78,129
 şakk-ı kamer,25,26
 şâm (bkz.akşam),49
 şarap,4,36,75,114,127
 şeb (bkz.gece),49
 şeb-i yeldâ,34,50,51
 şebistân,50
 şebnem,21,78
 Şebüsterf,VI,VII,XI,XIII,XVII,XIX
 şecer-eşcâr (bkz.ağaç),104
 Şeddâd,97

şehbâz,89
 şeker,87
 şem (bkz.mum),XV,27,50
 şems,âftâb,(bkz.güneş),1,6,9,
 şeref burcu,15,20,30
 Şeyh Gâlib,XVII
 şikûfe,13,99,111,112
 şimâl,82,
 şimşâd,97,106,110
 şimşek,39,73
 şitâ,42
 şitâiyye,34,42

T

taaddüd-i kudemâ,112
 tâb (bkz.ışık),17
 tabip,XIV
 tâç,4
 tâk,4,10,106,130
 talih,3
 Tanpınar,A.Hamdi,XIII,XIX
 Tarlan,A.Nihat,I,III,VI,VIII,
 XI,XIII,XIX,1,2,10,46,52,62,66
 tas,4,10
 taş,21,59,70
 Tatar,91
 tavus,88,90
 Tebük,46
 tecrid,9,19
 temren,55
 terâne,88
 teselsül,56
 testi,10,19,44,65
 tevsen,10,93
 tezerve,91
 tıfl,113

- tılâ,64
 tîğ,26,27
 tîğ-ı zerrîn,27
 tîre,27,50
 tîşe-i âh,5
 Tolasa,Harun,I,16,127
 tomar,40,114
 toprak,V,XIV,XV,52,55,64,65,
 66,67,68,69,70
 tœz,9
 Tûbâ,110,111
 tuğrâ,38,109
 turaç kuşu,89
 tûtf,87,97
 tûtyâ,65,66
 türbe,109
 Türkçe,116
- U
- unsurlar (bkz.dörç unsur,top-
 rak,hava,su,ateş)XII
 Utarit,VI,1,18
 uluvv-i rifat,9
 Uysal,A.Edip,III
 uzlet,43
- Ü
- üç çocuk,(bkz.mevâlid-i selâse)6
 Üker,13
 ümmehât-ı erbaa,2,52
 ümit nahli,106
 üzüm,105
- V
- Vâcibu'l-Vücûd,V
 Vahdet-i vücûd,IX,XVI
 vakt,31
- Vâmık,64
 Veys Bey,56
 vezir,18
 viran,56
 vuhuş,83
 vuslat,49
- W
- Warren,A.III
 Wellek,R.III
- Y
- yağmur,35,39,44,60
 yakut,21
 yanak,13,16
 yaratılış,V,VI,555
 yasemen,7,38,40,127
 yasemen-ızâr,127
 yay,29
 yedi gezegen,XVIII,7
 y.kat gök,1,2,V,VI
 y.felek,VII,7
 y.kardeş,14
 y.nişancı,4,12
 y.tabaka yer,V
 y.yıldız,13,93
 Yemen,14
 yeni ay,4
 yer,VII,VIII,3,22
 yeryüzü,9,93
 yılan,45,58,75
 yıldızlar,11,13,14,15,16,19,47,
 112
 y.saydırmak,12
 yıl,34
 yokluk,VII,116
 Yunus Emre,XIV,XV,10

Yusuf,37,113,114,116,121,122
 Yüksel,Sedit,I
 yüz,16

Z

zâğ,90
 zâhid,44,126
 zâl-i felek,8
 zaman,VIII,XIX,31,33,43,46,
 49,129
 zât âlemi,X
 Zekeriyâ,106
 zemâne,31
 zemherir,42,82
 zenbûr,95
 zencir,27,41,56,60,102,105
 Zengibâr,125
 zerre,9,20,65
 zer ü gevher,27
 zerrin hat,27
 Zeyne'l-âbidin,126
 zil-zılâl,28
 ziyâ (bkz.ışık),17
 Zuhâl,VI,XVII,16,18
 zulüm,34
 zulumât,61,63
 Zühre,VI,15,18,22,23,25
 Züleyhâ,37,114,116,122
 zülf,41,75,78,83
 zümrüdüankâ,88